tarih VE toplum

35.000TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ KASIM 1993

119

İletişim Yayınları

tarih ve toplum

Okuyucu Mektupları		2
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun Bilinmeyen Bir Mektubu	*Sami Önal*	6
Türk Devrimi'ni Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği-I	*Hakkı Uyar*	9
Ege Bölgesindeki Sivil Direnişin Yapısal Sorunlarına İlişkin Bir Belge	*Sabri Yetkin-Oktay Gökdemir*	16
Alfred Kerr'in İzmir'i	*İlhan Pınar*	20
Basmacı İbrahim (Müteferrika)	*Ahmet Hezarfen*	23
Divan Şiiri, İrsal-i Mesel, Hayat ve Gelenek	*Dr. İskender Pala*	25
Osmanlı Para Tarihine Nasıl Bakmalı	*Şevket Pamuk*	28
Refik Halid Karay'ın II. Meşrutiyet Dönemindeki Sürgün Yıllarına Ait Bir Mektubu	*Ahmet Mehmetefendioğlu*	33
Koleksiyoncunun Dağarcığından		36
Osmanlı Progresist Fırkası	*Faruk Ilıkan*	38
İlk Grev	*M. Şehmus Güzel*	40
Süleyman Şükrü'nün Gözüyle Yurtdışındaki Jön Türkler	*Mustafa Şahin*	42
"Tarih-i İslâmiyet"in Kastamonu Macerası	*Rahmi Çiçek*	50
Kitabiyat		57
Hellenotomanizm ya da Yunanosmanlılığı	*Herkül Millas*	
Levantenlerin Aile Biyografilerine Bir Örnek	*Şerife Yorulmaz-Birten Çelik*	
Quo Vadis Turquie	*Mustafa Şahin*	
Bir Osmanlı Aydını	*Cengiz İlhan*	
Diplomatika El Kitabı	*İsmail Güleç*	

Kapak: 1402 yılında Timur'un askerlerinin, Haçlıların elindeki İzmir Kalesini alışlarını gösteren bir İran minyatürü. (Johns Hopkins Üniversitesi, John Work Garret Kütüphanesi yazmalarından).

KASIM 1993 • CİLT 20 • SAYI 119

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Teknik Yönetmen:** Bülent Yolgun
Düzelti: Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Ercan Meriç

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** İletişim Pazarlama A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1993

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62 Fax: 516 12 58
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 425 36 00-425 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 84 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 350.000 TL/yıl - 175.000 TL/6 ay • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Amerika: 78 $/yıl, Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir.
Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 35.000 TL.

tarih ve toplum
OKUYUCU MEKTUPLARI

Anlayan Tarihçi Gereksinimi

Tutuculuk çeşit çeşittir. Kimisi dil konusunda tutucudur, kimisi tarih, kimisi din... Bütünsel açıdan bakıldığında, tutuculuğun arka planında, birtakım güdülerin yanı sıra, "anlayamama", "akıl erdirememe" etkeninin yer aldığı görülür. Ama tarihin akışı hiçbir zaman durdurulamaz. Kervan yürür...

Bunun en belirgin örneği de dil alanındaki gelişmeler. Yıllar boyu Türkçenin yalınlaşmasına karşı çıkmış olanlar bile, ellerinde olmadan, istemeye istemeye, yeni sözcükleri kullanmak zorunda kalıyorlar.

Halit Ziya Uşaklıgil, yıllar önce, bunun bilincine vardığı için, kendi romanlarının dilini yalınlaştırdı. Bu, küçük bir örnek... Roman alanından böyle bir örnek ortadayken, kim ne derse desin, en önemli işlevi bugünkü ve gelecek kuşakların yararlanması olan anı, tarih, vb. alanlarındaki eserlerin dili de elbetteki yalınlaştırılacaktır. Anılarında dildeki yalınlaşmayı savunan, "Türk dilini Türklerin konuştuğu gibi yazma akımının kuruluşu, hele Latin harflerinin kabulüyle kendimi o kadar mutlu buluyorum ki, anlatamam," diyen[1] Ahmet İhsan'ın anıları da bugünkü kuşaklara ancak anlayacakları yalın bir dille aktarılabilirdi. Onun 1930-31'de kitap olarak yayımlanan *Matbuat Hatıralarım* adlı iki ciltlik kitabını notlar ekleyerek yayına hazırlarken bunları gözönünde bulundurdum.

Yalnız o kitabı hazırlarken değil, aşağı yukarı otuz yıllık yazı yaşamımda şu gerçeğin bilincinde olmuşumdur: Dille düşünce birbirinden ayrılamaz. Karmaşık bir dil kullanıldığı sürece düşünce gelişemez, düşüncesi gelişmemiş kişi karmaşık bir dil kullanmaktan kaçınamaz. Ya cümleleri yanlış kurar, ya da *mehaz, vüs'at, gayrimüteselsil, natamam, ehemmiyet atfetmek, kudema* gibi Osmanlıca sözcüklerle *gerçek, araştırmacı, yorumlamak, bilgi, tanıdık, eklemek, eksiklik* gibi Türkçe sözcükleri yanyana kullanmaktan kaçınmaz ve "Kudemanın yazdığı eserlerin üslup ve ifadelerine müdahale cesaretini ve gözü karalığını anlamak imkân haricindedir," diye düşünür. Kısacası: *Anlayamaz!*

Yukarıdaki sözcükler ve cümle, *Tarih ve Toplum*'un Ekim 1993 sayısında çıkan Ali Birinci imzalı, "*Matbuat Hatıralarım*'ın Kartılan Talihi" başlıklı yazıdan.... O yazıda, bu sözlerle ve "İz'anın o yerde namı yok mu?" gibi cümlelerle, adı geçen kitabın dilini yalınlaştırdığım için bana saldırılıyor. Ben, Bay Birinci'nin anlayamadığını ve anlayamayacağını gözönüne alarak, ona yanıt vermiyorum. *Tarih ve Toplum* dergisinin saygı duyduğum okurları için kısa açıklamalar yapmakla yetineceğim.

Kitabın dilinin yalınlaştırılmasına öfkelenen Bay Birinci, belki de ayrıca bu anılarda II. Abdülhamid'e ve onun sansür düzeneğine fazlaca yüklenilmesine içerlemiş. Yazısının başında Abdülhamid'in basını "himaye" ettiğini -gereksiz yere- ifade ettiği gibi, "Sansürün şiddeti arttıkça Encümen-i Teftiş ve Muayene (Sansür Kurulu) görevlilerin sayısı arttı" cümlesini yorum diye yorumlamış ve "yorum şatolarının bir enkaz yığını haline gelmesi"nden söz etmiş[2]...

Ve başlamış açıklama notlarında yanlışlar, eksikler aramaya...

Önce, "Süleyman Sudi'nin yalnızca Defter-i Muktesid adlı kitabından söz edilmiştir, şu adlarda iki eseri daha vardır," gibi bilgiçliklere yönelmiş. Kitaba, anıların birinci cildi için 161, ikinci cildi için 122 adet olmak üzere toplam 283 not eklendiğini, bunların birer makale değil, kısa birer açıklama notu olduğunu ve notlarda Ahmed Vefik Paşa'dan Ahmed Mithat'a, Şemseddin Sami'den Prens Sabahaddin'e pek çok kişi üzerine bilgi verildiğini, herbirinin geniş yaşamöyküleri verilmeye ve kitapları sayılmaya kalkışılsa notlar bölümünün kitabın aslından fazla tutacağını gözardı etmiş.

Yine bilimsel çalışma değil, kısa açıklama notu olduğu için, birçok kaynakta yer aldığı biçimiyle verdiğim ve özel çalışmalar yaparak araştırmak, hatta bu açıklamayı yazarken de denetlemek gereğini duymadığım kimi doğum ve ölüm tarihleri üzerinde, çok önemli yanlışlarmışçasına, mal bulmuş mağribi tavrıyla durmuş. Gerçekte bunlar, Hicri Tarihlerin Miladi tarihe çevrilmesinden ve birkaç günlük farktan ileri gelmektedir; pek çok kaynakta da kitapta verildiği gibidir: 1885 yerine 2 Ocak 1886, 1857 yerine 10 Ocak 1858, vb...

Ayrıca, Yüzelliliklerle ilgili yasanın tarihinde görülen türden düzelti yanlışları da, Polis Akademisi'nde öğretmen olduğunu öğrendiğim için "Acaba kitap polisi mi?" diye düşündüğüm, ama "Kültür teröristi"nden başka sıfat yakıştıramadığım Bay Birinci'nin "Buldum, buldum!" diyerek yerinden sıçramasına yol açmış. Oysa kendi yazısında da var dizgi yanlışları: "Bunlarda ... bilgiler ihtiva etmektedir" değil, belli ki "Bunlar da... bilgiler ihtiva etmektedir" olacak. Aynı kötüniyetle ele alındığında "yanlış" diye gösterilebilecek bir şey...

En geniş yeri de, her nedense, Mevlânzade Rifat'a ayırmış; iki de fotokopi eklemiş yazısına... Bay Birinci'nin de belirttiği üzere, bu zatı Molanzade diye anan kaynaklar vardır; ayrıca Mulanzade diye ananlara da rastlanır (Arap harflerinin özelliğinden dolayı üç türlü de okunabilir). Yine kendisinin belirttiği gibi, ilgili notta ben hem Mevlânzade hem Mulanzade diye yazdım. Peki, bu kadar ısrar, bu kadar gürültü niye? Bu zatı Mulanzade diye anan bir kaynaktan da ben söz edeyim: ABD'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Tuğamiral Mark L. Bristol'un 1922'de Washington'a gönderdiği "Kürt ayaklanması" raporu[3]... Ne değişir?

Varsayalım ki sözü edilen yanlışların hepsi yer almıştır notlarda... Bu varsayım bile, çok küçük puntoyla değil de metinde kullanılan puntoyla dizilse ayrı bir kitap oluşturacak kapsamdaki 283 not için harcanan emeğin karalanması hakkını verir mi kimseye?

Son söz olarak, Sayın Önay Sözer'in kitabına verdiği *Anlayan Tarih* adından esinlenerek, şöyle diyeceğim: Anlamamakta direnen ve kültür ürünlerine insafsızca yaklaşan kişilere değil, anlayan ve emeğe saygı gösteren tarihçilere gereksinimimiz var.

Alpay Kabacalı, İstanbul

1 Ahmet İhsan Tokgöz: *Matbuat Hatıralarım*, haz. Alpay Kabacalı, İletişim Yayınları, İst. 1993, s. 98-99.

2 O kadar bilgiçlik taslayan, her şeyin doğrusunu bildiğini öne süren Bay Birinci, "matbuat"la pek ilgilendiğine göre, *Türkiye'de Basın Sansürü* adlı kitabını (Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İst. 1990) da pekâlâ görebilir; 1901'den sonra gazete sayısının azaldığını, buna karşılık sansür kurulundaki görevli sayısının 1326/1907'de 74'e yükseldiğini (s.56) öğrenebilirdi.

3 Orhan Duru: *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İst. 1978, s. 162 ve 165.

tarih ve toplum

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu ay, size çeşitli konularda, dördü (6 sayfadan) uzun, sekizi kısa inceleme sunuyoruz. Ayrıca ilginç bir koleksiyoncu belgesi, kitap yazıları ve Osmanlı Basınından mutad seçmeler var.

Aralık ayının 21-22. günlerinde, Kuşadası'nda ora belediyesinin 9 Eylül Üniversitesiyle ortaklaşa düzenlediği "Ölümünün 50'nci yılında Mahmut Esat Bozkurt" konulu bir sempozyum yapılacak. Bu münasebetle, biz de İzmir'den Hakkı Uyar arkadaşımızın, onun hakkındaki "Türk Devrimini Teorileştirme Çabaları" başlıklı yazısının ilk bölümünü yayınmlıyoruz. (Geri kalanı gelecek sayımızda çıkacak.)

Kapağımızın yanısıra, Ege ve İzmir'le ilgili iki yazımız daha var: Sabri Yetkin-Oktay Gökdemir'in "Sivil Direnişin Yapısal Sorunları" araştırmasıyla, İlhan Pınar tarafından aktarılan bir Alman edebiyatçının Harb-i Umumî öncesi izlenimleri.

THY'nın aylık Türkçe-İngilizce dergisi *Skylife*'ın Ekim sayısında, Şevket Pamuk'un "Osmanlılarda Para" konulu bir incelemesi basıldı. Popüler bir özet niteliğindeki o yazının daha geniş kapsamlı bir versiyonunu biz bu ay yayımlıyoruz. Fotoğraf dialarını bize veren dergi yönetmeni Mustafa Sönmez'e teşekkür borçluyuz.

Ahmet Hezarfen'in Osmanlı Arşivi'nden aktardığı, İbrahim Müteferrika'ya ait iki buçuk asırlık bir takrir, bizde kâğıt endüstrisinin kurulma girişimlerine ışık tutuyor. Dz. Öğr. Yzb. Dr. İskender Pala'nın Divan edebiyatıyla ilgili denemesi, örnek gösterme sanatını irdeliyor.

Refik Halit, Cumhuriyet döneminde 150'lik olmazdan önce, (II.) Meşrutiyet'te de Sinop ve Çorum'a sürülmüştü. Son sürgününde iken, (sonradan müntehir) Vali Dr. Reşit'e yazdığı, "tazallum-u hal" ile karısının İstanbul'a gönderilmesi için ondan yardım isteyen mektubunu, Ahmet Mehmetefendioğlu sunmakta. Faruk Ilıkan arkadaşımız ise, İkinci Meşrutiyet'in ilginç etnik girişimlerinden biri olan Osmanlı Bulgarlarının Progresist Fırkası'nın programını aktarıyor.

Paris'ten Doç. Dr. Şehmuz Güzel'in "İlk Grev" yazısından, Osmanlı işçi hareketleri tarihine dair ilginç bilgiler edineceksiniz. Mustafa Şahin arkadaşımız da, ilk kez Ağustos sayımızın kitabiyatında tanıttığı Süleyman Şükrü'nün Büyük Yolculuğu'ndan, onun yurt dışındaki muhalif aydınları olumsuz terimlerle anlatışını aktarmakta.

Trabzon'dan Rahmi Çiçek'in sunduğu inceleme, Dr. Abdullah Cevdet'in Türkçeye çevirerek yayımladığı Dozy'nin *Tarih-i İslâmiyet* adlı eleştirel kitabın, Kastamonu Lisesinde Sakallı Celâl'in (Yalnız) başına ne gaileler açtığını belgelerle gösteriyor. Tırmanan olaylara karışmayan ne bakan kalmıştır ne vali. Yine de mülkî idarecilerin tutumu, bu yaz başında Sivas'ta sergilenen tutumdan hayli farklıdır.

Kitabiyat sayfalarımızda beş kitap tanıtılıyor. Herkül Millas'ın bu ay anlattığı yapıt, Yunanosmanlılığıyla ilgili bir anı kitabı. Şerife Yorulmaz ve Birten Çelik ise, 60 yıl önce İzmir'in üç levanten ailesi hakkında özel olarak yayınlanmış bir kaynağı tanıtıyorlar. Mustafa Şahin'in anlattığı -çok tartışmalı- kitap, yakın tarihimizin en ilginç yazarlarından biri olan Habil Âdem'in, Robert Kolej başta çeşitli kurum ve kişilere milliyetçi saldırılarını içermekte. Cengiz İlhan, İletişim Yayınlarının bu yıl anılarını bastığı Rıza Tevfik'in siyasal görüşlerini eleştiriyor. İsmail Güleç de, Arşiv yayınlarından *Diplomatika Elkitabı* çevirisine değiniyor.

Gelecek sayıda buluşmak umuduyla, hepinize sevgi ve saygılar sunarım.

METE TUNÇAY

İtizar:

Geçen sayımızın ilk (künye) sayfasında birçok yazım yanlışı olduktan başka, 23'üncü sayfadaki altı köpek kartpostalından (ilki ve sonuncusu dışında) dördünün alt yazıları karışmış.

Titiz okuyucularımızın

- Orta-sol'daki altyazıyı, üst-sağ'daki,
- alt-sol'daki altyazıyı, orta-sol'daki,
- üst-sağ'daki altyazıyı, orta-sağ'daki,
- Orta-sağ'daki altyazıyı da, alt-sol'daki resmin altına gelecek şekilde işaretlemelerini rica eder ve Ağaçkakan dizgicileri adına özür dileriz.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Kasım 1893)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVÂL

Yeni Yunan Kabinesi Borç Peşinde

Atina'dan alınan bir telgrafnâme meâline nazaran geçende mösyö Trikopi'nin bi'l-istifa mevki-i iktidardan çekilmesi üzerine idare-i umûr için tertib kılınan hey'et-i vükelâ istifa etmiş ve bunu müteakib mösyö Trikopi saray-ı kraliye davet olunarak teşkil-i hey'et-i cedide vazifesi ona tevdi edilmekle mumaileyh dahi bu vazifeyi kabul etmiştir.

Vükelâ-yi sabıkanın sebeb-i istifası meclis-i meb'usânda Trikopi tarafdarlarının teşkil-i ekseriyyet etmesiyle beraber meclis-i mezkûr riyasetinde tarafdârân-ı mumâileyhümün ileri gelenlerinden mösyö Bodoris'in intihab edilmiş olması ve bu suretle hey'et-i sâbıkanın devam-ı memuriyeti imkânı haricine çıkmış bulunmasıdır.

Kral hazretleri meclis-i meb'usânı küşâd eyledikleri zaman irâd ettikleri nutuklarında Yunanistan'ın müşkilât-ı hâzıra-i maliyyesine çare-sâz olmak için mösyö Trikopi'nin evvelki riyaseti zamanında ittihaz ve kabulünü tavsiye eylediği istikrâzın kabulünü bilhassa tavsiye etmiş olduklarından şu tavsiye dahi mösyö Trikopi'nin tekrar mevki-i iktidara geleceğine bir delil olmak üzere telâkki edilmişti.

İki üç ay zarfında devam eden tecrübeler Yunanistan için mösyö Trikopi'nin hazırladığı suret-i tesviye-i maliyyeden daha muvafıkı bulunamayacağını nazarlarda isbat eylemiştir... (11 Teşrin-i sânî 1893)

DAHİLİYE

Kazaen Yaralanma

Kasımpaşa'da Kulaksız Mahallesinde Fırın sokağında müteveffa Kâmil efendinin zevcesi Zehra hanımın on iki yaşlarındaki kerimesi elinde ekmek bıçağı olduğu halde merdivenden aşağıya inmekte iken her nasılsa kazaen düşerek mezkûr bıçağın ucu boğazına tesadüf eylemesiyle ceriha-dar etmiş [yaralamış] olduğundan li-ecl-it-tedavi Bahriye Merkez Hastahânesine nakl edilmiştir.. (10 Teşrin-i Sani 1893)

Patriğin Halifeye Duası

Evvelki Salı günü Balat civarında Lonca'daki Aya Dimitri kilisesinin yevm-i mahsusu olmak münasebetiyle Rum Patriği rütbetlü efendi hazretleri tarafından mezkûr kilisede icra kılınan âyin-i ruhanide pek çok kalabalık bulunmuş ve âyinin icrasını müteâkib Patrik müşarünileyh hazretleri tarafından izdiyâd-ı ömrü şevket-i hazret-i Hilâfetpenâhî duası tekrar ve tilâvet bilcümle huzûr âmin-hân [âmin dileyici, âminci] olmuştur... (10 Teşrin-i sâni 1893)

Rumlar arası Davalaşma

Samatya'da Sulu Manastırda Şerbetçihânede meyhaneci tebaa-i Yunaniyyeden Yorgi'ye teşhir-i silâh ettiği iddiasıyla maznûnünileyh olan mahall-i mezkûrda Emirler Çeşmesinde bahçe derununda bir odada sâkin Kılıççı Lazari ve merkum Lazari'nin tevdi etmiş olduğu akçesini ketm ile [gizli tutmakla] emniyeti sûiistimal ettiği iddiasıyla kezâlik maznûnünileyh olan Yorgi haklarında olan tahkikât-ı ibtidaiyye bi'l-ikmal evrakı cihet-i adliyyeye tevdi olunarak tahkikât-ı istintakiyye icrası zımnında müstantıklığa havale olunduğu işitilmiştir... (10 Teşrin-i sani 1893)

Bu dahi Rumlar arası Öldürme

Ayvalık kasabasının Aya Dimitri mahallesinden Yorgi Dirako'yu evvelce katl ederek vadi-i firarda bulunan ve hakkında fi 5 Eylül sene 308 tarihinde ahz ü girift emri sâdır olarak icra kılınan taharriyât ve takibât neticesinde ele geçirilemeyen yine Ayvalığın Aya Nikola mahallesinden Kayalı Nikola nâm câni sâye-i satvet-vâye-i hazret-i padişahide bu kere muhtefi bulunduğu hânede basdırılarak derdestle taht-ı tevkife alınmıştır... (10 Teşrin-i sani 1893)

Ayıngacıların Acıları

Tütün kaçakçılarıyla tütün reji kolcularının müsâdemelerinde tarafeynden vukûa gelen telefât nüfus-i beşerce hayli zayiâtı mucib olduğu gibi katiller hapislerde çürüdükten ve katil ve maktullerin aileleri dahi hâib ve hâsir kaldıktan [hiçbir şey elde edemedikten] başka kaçakçılık yüzünden hazine-i devlet ve reji idaresi birçok zarara uğradığından kaçakçılığın ortadan kaldırılması ehemm-i umûr olmasıyla bu hususta bir tedbir ittihazı lazım gelip icâbı lede-t-teemmül [etraflıca düşünüldükte] kasabalarda ve köylerde tütün kaçakçılığıyla meşgul olanların adet ve mikdarı mahdut ve bunlar dahi isim ve şöhretleriyle reji idarelerince ve kaza zabitânlarınca muayyen ve malûm olduğundan reji memurlarından ve zabıta-i mahalliyyeden alınacak malumât üzerine kaçakçılık ile iştigal eden kimler ise isim ve şöhretleri bir deftere kayıt ve zabt ve kendileri dahi birer birer hükümete celb olunarak kaçakçılığın nihayeti ya katil veyahut maktûl olmaktan ibaret olacağı ve bu iki suretten hiç birisi vukû bulmasa bile devletçe memnû olan bir hâle cür'et edenlerin elbette hapislere girip cezaya uğrayacakları ve akran ve emsali arasında namusları berbâd olacağı velhâsıl kaçakçılık çıkmaz bir yol olduğu kendilerine lisân-i nush ü şefkat ile ve müessir bir suretle tefhîm olunarak fimâba'd [bundan böyle] kaçakçılık etmemek için kendilerinden senet ve kefil alınması ve kefil ve teminât vermeyenlerden dahi kasabalarda bulunanlarının günde iki defa akşam ve sabah zabıta-i mahalliyyeye gelip isbât-ı vücûd etmesi ve köylerde sâkin olanların dahi köy muhtarlarına her gün görünüp ruhsat almadıkça bir tarafa gidememesi ve bunların hal ve hareketleri hükûmet ve zabıtaca ve reji idarelerince daima nezaret ve teffiş altında bulundurulup kaçakçılığa devam edenler bunlar ise haklarında iktizâ-i kanunun tamamen icra olunması ve kaçakçılar içinde cinayetle müttehim olanlar var ise onlar hükümetin davetine icâbet etmeyeceklerinden ve zaten bunların der-desti katiyyen matlûb idüğünden bu makulelerin dahi takibâtına devam ile behemehal ele getirilmesi ve bundan böyle yeniden kaçakcılığa başlayacak olanların ber-minvâl-i muharrer hükümete celbleriyle teminât-ı lâzimeye rabt edilmesi şimdilik çare-i münferid olmak üzere mütalaa olunmuş ve bazı yerlerden bu yolda edilen tecrübelerin intâc-ı muvaffakıyyet ettiği görülmüş olduğundan keyfiyet ta'mimen vilayât-i şahâneye iş'ar kılınmıştır... (13 Teşrin-i sani 1893)

MÜTENEVVİA

Fransız Kumaşından Yerli Dikiş Gamseleler

Paris'te mösyö le Kova ve şürekâsının yağmurluk muşamma' [muşamba] imalhânesi mezkûr muşammaları ucuz fiyatla imâl edebilmeleri niyetiyle Dersaadet'te Marpuccular Sokağında Büyük Abid Efendi Hanının karşısında vâkî Ekmekçi Hanının altı ve yedi numerolar ile murakkam mağazalarda bir şube tesis ve küşâd etmeye karar vermiş olmakla mezkûr odalarda (Mehpare) ünvanı ile bir imalhâne küşâd eylemiş ve en âlâ Paris muşamma'lı kumaşlarından ölçü üzerine yağmurluklar imâl etmektedir ki bu yağmurluklar yağmurlu havada kışlık palto hizmetini ifâ edebilirler.

Mezkûr muşammaların fiyatlarının ehveniyeti ol-derecede hayret-efzâdır ki hakikat bir yağmurluğun imaliyye ücretinden daha ehven olduğundan mezkûr mağazayı zevât-ı kiram ilk nazarda anlayabilirler.

İki yüzlü kumaştan mamul muşamma'ların beheri yirmi bir buçuk ve zabitân-i askeriyyeye mahsus yine iki yüzlü kumaşın ve altın yaldızlı düğmeli muşamma'lar yirmi beşer franktan itibaren füruht olunmaktadırlar.

Kırk nev' kumaş ve altı nev' biçim üzere imal edilmekte olan yağmurlukların nümunelerini fiyatlarını mutazammın bir fiyat cetveli mezkûr mağazada mevcut bulunmakla herkese arz ve takdim olunabilir... (5 Teşrin-i sani 1893)

Fransa'da Kurtlar: Çevreciler Duymasın

Fi 2 Ağustos sene 1882 tarihiyle Fransa'da neşr olunan bir kanun mucibince bir gebe kurdu öldürene yüz elli, erkek kurdu telef edene yüz ve bir kurt yavrusunu telef edene de elli Frank ikramiye verilmesi taht-ı karara alınması üzerine Fransa'da kurtların mikdarı seneden seneye azalmaktadır.

1883 senesinde memleket-i mezkûrede 1316 kurt telef edilip ikramiye nâmına taraf-ı hükümetten 104,456 Frank verilmiş olduğu 1891 senesinde ancak 404 kurt telef edilmiş ve binaenaleyh taraf-ı hükûmetten de yalnız 20.320 Frank ikramiye verilmiştir.

Âhiren neşr olunan malûmata göre Fransa'nın Gard vilâyetiyle diğer bazı vilâyâtından birkaç senelerden beri kurtlar külliyen zâil olmuştur. 1887 senesinden beri Gard vilâyetinde hiçbir kurt telef edilmemiştir.

Hérault vilâyetinde 1884 senesinden beri hiçkimse kurt itlâfından dolayı ikramiye talebine gelmemiştir.

Aveyron vilâyetinde 1890 senesine kadar yirmi bir kurt telef edilmiş iken iki seneden beri hiçbir kurt telef olmamıştır... (17 Teşrin-i sânî 1893)

Diş Bakımı

Sıhhat-i insan sıhhat-i isnân ile olduğundan herşeyden mukaddem dişlerin idame-i sıhhatine ve tedavisine dikkat edilmesi müstagni-i beyandır.

Dişçilik fenninin terakkiyat-ı mütevâliyyesiyle daima münasebeti olan ve bir hazâkat-ı mahsusa ile diş ağrılarını teskin ve diş etlerine ârız olan emrâzı tedavi ile çürük dişlerin ihracında maharet-i mahsusasıyla bir mevkî-i infirâd kazanmış [tek olmuş] olan meşhur diş tabibi Abdülaziz bey bu defa Avrupa'dan külliyetli nev-icad muâlecât ve âlât ve edevât-ı sâire celb ederek istirahat-ı umumiyyenin teminine muvaffak olmuştur.

Dişlerin dolması için bazı maddelerin mazarratına mebni sarı ve beyaz altın istimal eder.

Usul-i cedide üzere gayet zarif ve metin her türlü sun'i dişler ve bâ-husus altın üzerine mineli diş takımları imal eder.

Meşhur Acheson Fabrikasından celb edilen eşya meyânında her bünyeye göre muhtelif fırçalar, gayet nâfi toz ve sabunlar ve esnaf için muhtelif âlât ve edevât-ı imâliyye fabrika fiyatıyla füruht olunduğundan Dersaadet veya taşradan sipariş olunan mahalle irsal olunacağı taahhüd olunur. İsbat-ı müddeâ için arzu eden zevâtın Bayazıtta Tramvay mevkiinde köşe başında üç numaralı daire-i mahsusaya müracaat buyurmaları tavsiye olunur... (17 Teşrin-i sanî 1893)

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun Bilinmeyen Bir Mektubu

SAMİ ÖNAL

10 yıllık sahaflık yaşamımda çok renkli olaylarla karşılaştım. Çağrıldığım adreslerde güzel kitaplar, kartpostallar, belgeler çıktığı zaman sevinip mutlu oldum. Eli boş döndüğüm de de o ölçüde üzülüp umutsuzluğa kapıldım. Aslında sahaflığın en çarpıcı yanı da buradadır. Ummadığınız bir anda çok aradığınız bir kitaba rastlayıp onu satın alırsanız dünyalar sizin olur. Hele yüreğinizdeki kitap sevgisi hep süregelmişse mutluluğunuzun sınırı olamaz. Tüm varlığınızla kitapların ardına düşersiniz. Hurdacıları dolaşır, eskicilere girip çıkar, sahafların altını üstüne getirirsiniz. Kitap aramak sizin için bir yaşam biçimi olur.

Bundan dört yıl kadar önce bir Eylül günü kitap ve dergiler almak üzere Ataköy'e çağrılmıştım. Gittiğim ev eski Köy Enstitüsü Müdürlerinden rahmetli Osman Yalçın'ın evi idi. Daire boşaltılmış, satılmak istenen kitap, dergi ve dosyalar salonun ortasına yığılmıştı. Osman Yalçın'ın değerli bir eğitimci olduğunu biliyordum. Köy Enstitüleri ile ilgili birçok kitaplarla 1983'te yayımladığı anılarında kendisini daha yakından tanımıştım. Özellikle enstitü yıllarında başta Tonguç olmak üzere bir çok ünlü eğitimci, yazar ve sanatçı ile dostluklar kurup mektuplaştığını, bu mektuplardan değerli bir belgelik oluşturduğunu duymuştum. Bu bilgilerin ışığında salondaki kitap, dergi ve dosya yığınının benim gibi eski bir kitap hastasını heyecanlandırmaması düşünülemezdi. Ya bu yığının içinde Hasan-Ali Yücel, Tonguç, Sabahattin Eyüboğlu, Bedri Rahmi ve daha birçok değerli insana ait mektup, belge ve notlar varsa? Bu düşüncelerle kısa süren bir pazarlık yapıp malzemeyi poşetlere doldurdum, arabaya atlayarak Moda'nın yolunu tuttum!

Sahaflıktaki en heyecanlı an, yeni alınan bir partinin dükkândaki ayıklanma aşamasıdır. Karşılaştığınız her kitap, elinize geçen her dergi ve belge sizi heyecandan heyecana sürükler. Osman Yalçın'ın terekesini elden geçirirken ben de o heyecanı fazlasıyla yaşadım. Hele Bedri Rahmi'nin taşbaskısı desenlerine el yazısı ile yazdığı şiirler ve mektuplar beni nasıl da mutlu etti. Bu mektupları sırası gelince yayımlamaya o gün karar verdim Aşağıda okuyacağınız mektubun ele geçiş öyküsü kısaca böyledir. Şimdi gelelim öbür ayrıntılara.

Osman Yalçın ile Bedri Rahmi'nin dostlukları çok eski yıllara dayanır. Eyüboğullarının kız kardeşi Mimar Mualla Eyüboğlu (Anhegger) da 1945-1946 öğretim yılında Pulur Köy Enstitüsünde Müdür Yalçın'ın yakın çalışma arkadaşıdır.

Osman Yalçın 7/12/1946'da Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer tarafından önce bakanlık emrine alınır, daha sonra İstanbul İlköğretim Müfettişliğine gönderilir. Bu görevi sürdürürken 11/9/1950'de yeniden bakanlık emrine alınır. Ramazan Gökalp Arkın aracılığı ile Osmanbey Matbaası müdürlüğüne getirilişi bu döneme rastlar. Bedri Rahmi Eyüboğlu ise o yıllarda İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyesidir. Osman Yalçın 1983'te yayımladığı *Bir Eğitimcinin Anıları* adlı kitabında şu satırlara yer vermektedir: "Ramazan Gökalp Arkın Osmanbey Matbaası ile bir anlaşma yaptı. Bu bası-

mevinin çalıştırılmasını üzerine aldı. Beni de basımevine müdür atadı. Çemberlitaş'daki bu matbaada kendi işlerimizi, dergilerimizi basmaya başladık. Basımevinde eski taş baskı makineleri vardı. Bunlarda eskiden Kur'an basılırdı. Şimdi de bir tür baskıda kullanılıyordu. Baskı tekniği beni çok ilgilendirdi. Bedri Rahmi Eyüboğlu ve eşi Eren Eyüboğlu'nu basımevine çağırdım. Taş Baskı makinelerinin nasıl çalıştıklarını onlara gösterdim. Bedri Rahmi dikkatle ve heyecanla baskı işini ve taşların baskıya hazırlanışını izledi. Sonra:

- Reis! Allahım bu ne harika iş, ne harika baskı! diye hayretini açığa vurdu. Kısa bir konuşma yaptık. Birlikte Ramazan Arkın'a gittik. İkisi konuşup anlaştılar. Bundan sonra Bedri Rahmi ve eşi her gün basımevine geldirler. Silinmiş taşların üzerine yerli Türk motiflerini, kendi özel konularını özel mürekkepli taşlara işlediler. Bu işlenen konular sonra kartonlara basıldı. Renklendirildi. Hele renkli işlemek onları çok şaşırttı. Her istediklerini yapıyor, sonra istedikleri kadar çoğaltıyorlardı. Pek çok yapıt ortaya çıktı. Bunların içinde adıma imzalanmış olanları bugün salonumu süslemekte; bana geçmiş günlerin güzel duygularını anımsatmaktadır." (s. 112-13)

Osman Yalçın'ın ikinci kez bakanlık emrine alınması ve Osmanbey Matbaası müdürlüğü 29 Nisan 1953'e dek sürer. Bu tarihte İskilip Ortaokulu Resim öğretmenliğine gönderilir.

Bedri Rahmi Eyüboğlu aşağıda okuyacağınız mektubunu 12-12-1953'te eski yazı ile yazıp İskilip'e göndermiştir. Fotokopisinden de anlaşılacağı gibi Eyüboğlu'nun eski yazısı çok güç okunmaktadır. Bu mektubu okuyup yeni yazıya çevirirken oldukça zorlandım. Ne var ki mektubun içeriği kültür ve edebiyat tarihimiz açısından zorlanmaya değecek önemdedir. Yeter ki bu tür belgeler elimize geçsin, biz onları yeni yazıya çevirme zorluğuna seve seve katlanırız. ☆

12-12-953 İstanbul

Osman Kardeşim:

İkinci mektubunu şimdi aldım. Hemen Bahri'ye durumu yazdım. Şimdi sana yazıyordum. İkisini birden Postaya atacağım. Bakiye Parayı Pazartesi arayacağım. Bugün cumartesi. Bu saatte bulacağımı sanmıyorum.

Sait senin için ayrıca bir zemin hazırladı. Tanıdıklarına senin faydalı bir eleman olacağını kabul ettirirse iş daha kolay olacak. Pazartesi günü gidip kendisiyle görüşeceğim. Herhalde neticeyi, intibamı sana ayrıca yazarım. Emin'i de harekete geçireceğim. Ama bütün bunlar Pazartesi olacak.

Senin notlara henüz göz atamadım. İçerde Mehmet okuyor. Şimdi onları da okuyacağım. Bir de sana yazı yazmayı denemeni teklif edeceğim. Okuma yazma bilen herkesin eline kalemi alıp başına gelenleri yazması bir memleket borcu olmalı. Ama eminim yazı yazmanın da bir adabı bir erkânı varmış. Lâf ola beri gele. Bize adab erkân değil havadis lâzım. Çok güzel bir hikaye dinlemiştim. Mehmetçiğe tarih dersi verirler de sonra imtihana çekerler. Çok önemli bir savaşı anlatırki bizimki: - senin anlayacağın komutanım, düşmanın anasını bellemişler! der.

Evvelki gün Ufuklar *adlı derginin son sayısında ağabeyimin Başaran için yazdığı bir ön yazı vardı. Ben okurken ağladım. Herhalde senin de gözlerin dolacak. Daha kim bilir kaç öğretmenin ufukları. Sen görüyor musun? Aynı dergide -Anderson adlı bir İngiliz mi, Amerikalı mı öğrenemedim- bir sözü var:*

"- Yazı yazmanın, en büyük şerefi bize kendimizden kurtulup başkalarının hayatına alıcı gözü ile bakmayı kazandırmasıdır." diyor. Aynen değil ama fikir bu. Ne güzel değil mi?

Sana orada Jurnal tutmanı söylemiştim. Günü gününe birkaç not almak en güzeli. İki satırcık bile olsa razıyım. Bu konuda elimizde Makal gibi bir örnek var. Birçokları onun yazılarından bıktı. Ben aynı zevkle onun notlarını okuyorum. Bize böylesi lâzım. Allısı güllüsü değil. Bir delikanlı benim son Anadolu yazılarını Yeditepe*'de "son Anadolu Yazıları da süslü püslü köylü kızlarına benziyor" diyerek yaptığım işi küçültüyor. Ben elimin boyası ile bu kadar yapıyorum. Hodri meydan. Küçük dergilerde bazı gençler ikide bir bana sataşıyorlar. Onlara cevap vermemek için kendimi zor tutuyorum. Onların dostlukları hikaye! Sayılacak insanları sıraya koymamak hatasına düşmekten korkuyorum.*

Geçenlerde Zeki Faik'e şöylece bir dokundum. Fağfur kâseden çıkan sesleri yavaş yavaş devşireceğe benziyor. İlk işi Nadir Nadi'ye mânidar bir mektup yazıp çatmak oldu: "Böyle saçma sapan yazıları nasıl neşrediyorsunuz" diye. Dün Doğan Nadi anlattı: Nadir de ona acı bir mektup yazıp: "söyleyeceğini bana değil, Bedri'ye söyle" demiş.

Herifçi oğlunda ortaya çıkacak cesaret yok. Ah bir çıksa! Ama çıkmaz ki. Hep saman altından yürütecek suyunu. Suyu kurusun.

Bizim Ömerciğin başına gelenleri ölümünden birkaç gün sonra Emin Barın'dan duydum. Az insana bu kadar yanmışımdır.

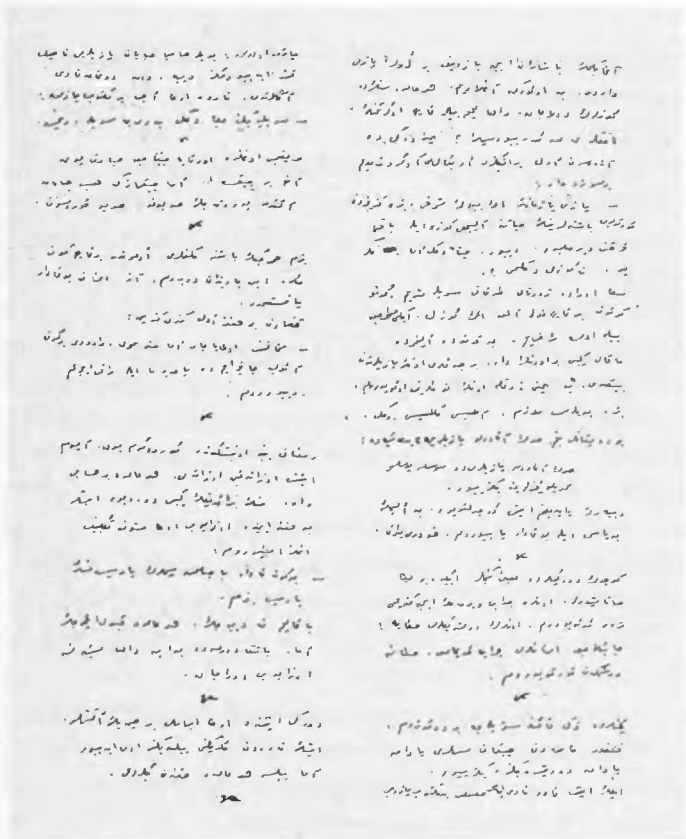

Kazadan bir hafta evel kendi kendime:"- Osmansız olmayacak ama Ömer'le Davud'u bir gün atölyeye çağırayım da pastırma ile rakı içelim" diyordum.

Ramazan'ı yine onbeş gündür gördüğüm yok. Albüm işini uzattıkça uzattı. Herhalde bir hesabı var. Senin bıraktığın gibi duruyor işler. Bu hafta içinde uğrayıp ona şunu teklif etmek istiyorum: "- Bugüne kadar basılmış resimlerin yarısı senin, yarısı bizim. Bakalım ne diyecek. Herhalde kabul etmeyecek. Ama başka türlü de bu işi daha sittin sene uzatıp duracak.

Dergi işinde ona esaslı bir çimdik atmışlar. İşin nereden geldiğini bildiğini iddia ediyor. Ama bilse herhalde hakkından gelirdi.

Sende Eflatun Cem'in: Halk Şairleri Antolojisi *var mı? Varlık yayınlarından. Varsa 115 inci sahifedeki Ruhsati'ye bir göz at. Yoksa bir daha sefere sana yazarım.*

Bizim işler bildiğin tempoda. Heykel işinden hala kati bir netice yok. Sekiz katta sekiz ressam çalışacak. Bir işe ben, bir işe de Eren. Her kata yirmi resim yapılacak. Yirmi resim karşılığı 2700 lira verecekler. Heykeltraşlarımız yirmi parça kabartmaya en aşağı yüz bin lira isterler. Ne kadar bir fiyat farkı değil mi?

Ayna kemerin tavanına kilim motifleri boyayan Tarık Levendoğlu 80 bin liraya almış bu işi.

Amerika'da Filadelfiya'da geçen ay içinde bir sergim açıldı. Gravür ve desenler. Ama henüz havadis yok. Yalnız Time *dergisinde üç tane renkli resim çıktı. Hepsi bu kadar. Bir de yazı. Ve bu yazı yüzünden hala gelen acaib mektuplar şimdilik hava cıva. Yalnız yüz dolarlık bir satış oldu. Hepsi bu kadar. Vako nam empримeci bir eşarp motifi istedi. Bir benden, bir Eren'den. Satışın yüzde onu bizim olacakmış. Evvela yılbaşına dedi. Sonra nedense geciktirdi.*

Osman reis, Sait'le konuştuktan sonra sana yine yazacağım. İş miş deyip çekinme. Bana yaz. Senin boyaları unutmadım. Göndereceğim. Rezzan reise selam ve sevgiler. Çocukların, senin gözlerinizden öperim. Canım kardeşim.

B. Rahmi

Türk Devrimi'ni Teorileştirme Çabaları:

Mahmut Esat Bozkurt Örneği -I

HAKKI UYAR

M. Esat Bozkurt: Adliye Vekili iken

Türk Devrimi'nin ideolojisi Kemalizm'dir. Bu ideolojinin[1] amacı, ulusal egemenliğe dayalı, tam bağımsız çağdaş bir Türk Devleti kurmaktır. Bir çağdaşlaşma ideolojisi olarak Kemalizm'in kökleri Osmanlı Devleti'ndeki çağdaşlaşma hareketlerinde - özellikle Tanzimat'ta- aranabilir. Ancak, bununla birlikte Türk Devrimi'nin genelde başlayış tarihi olarak kabul edilen 1919 tarihinden hemen sonra Türk Devrimi'nin teorileştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, *"devrim"* ve *"teorileştirme"* birlikte yürümüştür denilebilir.

Türk Devrimi'ni teorileştirme çabaları, ilk olarak, 1920'lerde, Ankara'da yayınlanan ve rejimin resmi yayın organı olan Hakimiyet-i Milliye[2] ile Mustafa Kemal'in kurduğu resmi Türkiye Komünist Fırkası'nın yayın organı olan, Yunus Nadi'nin çıkardığı Anadolu'da Yeni Gün[3] gazetelerinde belirdi.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde, Mustafa Kemal, Sivas'ta İrade-i Milliye Gazetesi'ni çıkarttı. Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelmesini (27 Aralık 1919) takip eden günlerde, yeni bir yayın organı olarak Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 10 Ocak 1920 tarihinden itibaren yayınlanmaya başladı[4]. Bu tarihte, haftada iki gün yayınlanan Hakimiyet-i Milliye, yaklaşık bir yıl sonra 6 Şubat 1921'den itibaren günlük olarak yayın hayatına devam etti. Amaç, ulusal savaşın propagandasını yapmak, *"bolşevizm"* ve *"sağın müfrit cereyanları"* ile mücadele etmekti[5]. 1921 yılının Mart ayı başında, Hüseyin Ragıb[6] imzasıyla çıkan -fakat Mustafa Kemal'in etkisiyle yazılan- *"Sağdan Sola Doğru"* adlı yazılar üç gün boyunca yayınlandı[7]. *"Sosyalizm"*e sempati duyulan görüşlerin dile getirildiği, dünyanın sola, sosyalizme, devletçiliğe doğru gittiğinin belirtildiği bu yazılarda, Türkiye'nin *"ko-*

münist" olmayacağı da vurgulanıyordu. Hüseyin Ragıb'ın yazılarının yanısıra, Türkiye halkının ekonomik, sosyal, siyasal, hukuksal vb. sorunlarını tarihsel bir süreç içerisinde değerlendiren ve *"devrim"*e yön vermeye çalışan Türk Devrimi'nin ilk teorisyenlerinden Mahmut Esat'ın (Bozkurt) yazılarını görmekteyiz.

*"Devrim"*in teorileştirilmeye çalışıldığı gazetelerden bir diğeri de *Anadolu'da Yeni Gün* Gazetesi. Yunus Nadi tarafından 2 Eylül 1918'de, İstanbul'da yayına *"Yeni Gün"* adıyla başlayan gazete, İstanbul'un işgalinden sonra, Ankara'da 9 Ağustos 1920'de *"Anadolu'da Yeni Gün"* adıyla yayınlandı. Gazetenin sahibi Yunus Nadi, Mustafa Kemal'in 18 Ekim 1920'de Ankara'da kurdurduğu resmi Türkiye Komünist Fırkası'nın üyelerindendi. Fırka'nın merkezi Anadolu'da Yeni Gün Gazetesi'nin üstündeki bir odaydı.Gazetede, Fırka'nın *"doğrudan doğruya yayın organı"*ydı[8]. Gazetede yazı yazanlar arasında Mahmut Esat (Bozkurt) da yer alıyordu. M. Esat, Mustafa Kemal'in diğer güvenilir adamlarıyla birlikte (Dr. Tevfik Rüştü, Kılıç Ali, Topçu İhsan...) resmi TKF'na sokulmuştu[9]. M. Esat'ın Anadolu'da Yeni Gün'deki yazıları da başta Türk köylüsü olmak üzere, halkın sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel, hukuksal vb. sorunlarını ele alıyor, *"Devrim"*i teorileştirmeye çalışıyordu.

Bu yıl ölümünün 50. yıldönümü olan Mahmut Esat Bozkurt'un yaşamı hakkında genel hatlarıyla bilgi verdikten sonra, O'nun Türk Devrimi'ne bakışını, teorileştirme girişimlerini vermeye çalışacağız.

I. Yaşamı

M. Esat, 1892 yılında Kuşadası'nda doğdu; Hacı Mahmutoğulları'ndan Hasan Bey'in oğludur. İlköğretimini Kuşadası ve İzmir Yusuf Rıza Mektebi'nde yapan M. Esat, İzmir İdadisi'ni bitirdikten sonra, 1908'de İstanbul Üniversitesi

İsviçre'deki hukuk öğrenimi sırasında Türk Talebe Birliği Başkanı iken.

(Darülfünün) Hukuk Fakültesi'ne girdi[10]. Bu tarihten itibaren siyasetle de ilgilenmeye başladı. 31 Mart Olayı üzerine ilk yazılarını, gericiliği eleştiren ve *"ittihad"*ın gerekliliğini savunan görüşlerini *"İttihat"* Gazetesi'nde[11] *"Kuşadalı Mahmud Esad"* imzasıyla yayınladı[12]. Daha sonraki yıllarda *"Ahenk"* ve *"Köylü"* Gazetelerinde de yazdı. 1912 yılında Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Dayısı olan Ubeydullah Efendi'nin de etkisiyle İsviçre'ye giderek Fribourg Üniversitesi'nde hukuk dalında tekrar lisans eğitimi gördü ve doktora yaptı. 1918 yılında tamamladığı doktorasının konusu *"Du Regime des Capitulations Ottomanes"* (Osmanlı Kapitülasyonları) idi.[13]

Ülkenin işgal edilmesi üzerine yurda döndü. İlk iş olarak, Demirci Mehmet Efe'nin karargahı olan Nazilli'ye giderek durumu inceledi.[14] Daha sonra, Kuşadası'nda 120 kişilik "milli *müfreze"*nin başına geçti.[15] I. TBMM'nde İzmir milletvekili olarak görev aldı. Meclise katıldığı 20 Ağustos 1920 tarihinden[16] ölümüne değin (21 Aralık 1943) İzmir milletvekilliği yaptı. Ağustos 1920'de Ankara'ya gelmesinden sonra Anadolu'da Yeni Gün ve Hakimiyet-i Milliye gazetelerinde Türkiye halkının sosyal, ekonomik, siyasal sorunları ve bunların çözüm yolları hakkında yazılar yazdı. M. Kemal'in en güvendiği kişilerden biri olarak resmi TKF'nde görev aldı.[17]

Milletvekili olarak göreve başladığı ilk günlerden itibaren çeşitli bakanlık önerileri aldı. 1920 yılı sonlarında TBMM'ne Maarif ve Adliye Vekaletleri için aday gösterildi. 15 Aralık 1920 tarihinde, bu konu ile ilgili olarak M. Kemal'e yazdığı mektupta *"Heyet-i Vekile"*de çalışmasının imkanı olmadığını, kendisinin *"İttihat ve Terakki Fırkasının -tabiri caiz ise- sol cenahına kanaat-ı tamme ile merbut"* olduğunu belirtiyordu. Adliye Vekaleti'ni kabul etmeme gerekçesi olarak, hukuk alanlarında gördüğü eğitimin Türkiye adliye ve kanunlarında radikal değişiklikler yapmayı gerektirdiğini; bunların *"kuvveden fiile çıkarılması"*nın şimdiki Heyet-i Vekile'de *"gayri müsait"* olduğunu söylemektedir. Maarif Vekaleti'ni kabul etmeme gerekçesi ise, Maarif işlerinin *"mütehassıs"* ve *"müntesib"*i olmamasıydı. Bu nedenle bakan adayları arasından adının çıkarılmasını istiyor, bunların dışında herhangi bir görevi alabileceğini belirtiyordu.[18]

M. Esat, IV. İcra Vekilleri Heyeti'nde (Rauf Bey Hükümeti-Görev dönemi: 12 Temmuz 1922-4 Ağustos 1923) ve V. İcra Vekilleri Heyeti'nde (Fethi Bey Hükümeti Görev dönemi: 14 Ağustos 1923-27 Ekim 1923) İktisat Vekili olarak görev aldı. V. İcra Vekilleri Heyeti'nde M. Esat'ın yerine daha sonra Hasan Saka İktisat Vekili oldu.[19]

M. Esat'ın İktisat Vekilliği'nden ayrılması konusunda farklı görüşler vardır: İstifa gerekçesi olarak *fikren ve bedenen"* yorulması[20], Halk Fırkası Grubu'nun kendisine *itimatsızlık asarı göstermiş"* olması[21] ve özgür sendikalardan yana hareket eden ve işçileri koruyacak bir *"Mesai Kanunu"* hazırlaması nedeniyle istifa etmek zorunda bırakılması[22] gösteriliyordu.

Cumhuriyet döneminde III. İcra Vekilleri Heyeti'nde (Fethi Bey Hükümeti-Görev dönemi: 22 Kasım 1924-3 Mart 1925), IV. İcra Vekilleri Heyeti'nde (İsmet Paşa Hükümeti-Görev dönemi: 4 Mart 1925-1 Kasım 1927) ve V. İcra Vekilleri Heyeti'nde (İsmet Paşa Hükümeti-Görev dönemi: 2 Kasım 1927-25 Eylül 1930) Adliye Vekili olarak görev aldı.[23] Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi sırasında görevinden istifa etti. İsmet Paşa'ya gönderdiği istifa telgrafında, Türk milleti ve devrimi aleyhine olan gelişmeler sonucunda, *"Mecliste ve fırkada faideli ve serbest"* çalışmayı istediği için istifa ettiğini belirtiyordu.[24]

Anadolu Gazetesi'ne göre, M. Esat'ın istifa nedeni, Fethi Bey'le meclis kürsüsünde *"fikir mücadelesi"*ni rahatça yapabilmekti.[25] Mete Tunçay'a göre, M. Esat'ın 17 Eylül 1930'da Ödemiş'te yaptığı konuşmada, *"Benim fikrim, kanaatim şudur ki, bu memleketin kendisi Türktür. Öztürk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır"* demesi büyük tepki görmüş, bu nedenle de kendisine yeni hükümette görev verilmemiştir.[26] M. Esat hakkında bir kitap yazan Cihan Yamakoğlu, M. Esat'ın Serbest Fırka'nın hükümetteki adamı gibi gösterilmesi ve diğer bazı nedenlerle bakanlıktan istifa ettiğini belirtmektedir.[27] Halbuki, M. Esat'ın Serbest Fırka'ya karşı sert bir tavır aldığı ortadadır. Fethi Bey'in İzmir gezisi sırasında onun İzmir'e gelmesini engellemek istemiş,[29] Ödemiş konuşmasında niçin CHF'dan olduğunu gerekçeleri ile açıklamış ve burada yaptığı konuşmada muhalefeti irtica ile suçlaması nedeniyle, bu görüşünü ispata davet edilmişti.[30] Yunus Nadi'nin çıkardığı Cumhuriyet Gazetesi ise, M. Esat'ın istifasını *"Elhamdülillah"* başlığıyla ve sevinçle karşıladı.[31]

M. Esat'ın istifası hakkında İsmet Paşa, Milliyet Gazetesi'ne verdiği demeçte *"Mahmut Esat B(eyin) tarafından istifaya davet olunduğu haberi asılsızdır. Kendisi şimdiye kadar bir kaç kere çekilmek arzusunu göstermiş ve tarafımdan kabul olunmamıştı. Bu defa ısrar etti. İstifasını kabul etmekle müessif olacağım"* diyordu.[32]

M. Esat, 1930 yılından sonra herhangi bir bakanlıkla görev almadı. Ancak, çeşitli bakanlıklara getirileceğine ilişkin haberler, söylentiler basında yer aldı. Örneğin, Ağustos 1935'te, İç İşleri Bakanlığı'na[33] ve yeni kurulması düşünülen *"Propaganda Bakanlığı"*na[34] getirilmesi hakkında basında haberler çıktı.

M. Esat, bakanlık görevlerinin yanısıra diğer bazı görevlerde de bulundu. 1921 yılında Lloyd George Hükümeti'nin daveti üzerine Londra'ya giden Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki ve TBMM tarafından gönderilen heyette *"müralıhas"* olarak bulundu.[35]

Temmuz 1920'de Ankara'da kurulan Muallime ve Muallimler Cemiyeti, Mayıs 1921'de Türkiye Muallimeler ve Muallimler Dernekleri Birliği haline getirildi. Ülkenin birçok yerinde örgütlenen Birliğin idare heyeti üyelerinin büyük bölümü sosyalist eğilimliydi. Bu üyeler arasında Mahmut Esat da vardı.[36]

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda, II. dönem İstiklal Mahkemeleri'nden Kastamonu İstiklal Mahkemesi'ne üye seçilen (13.8.1921) M. Esat, birkaç gün sonra (15.8.1921) bu görevden ayrıldı.[37]

Hukuk Devrimi'ne yönelişte önemli bir adım olan ve yapılan Hukuk Devrimi'ni yaşatacak olan hukukçuları yetiştirmek üzere, 1925 yılında, Ankara Adliye Hukuk Mektebi'ni kurdu.[38] Adalet Bakanlığı döneminde Fakülte'nin Profesörler meclisi başkanlığı yaptı.[39] Burada kısa bir süre *"İhtilaller Tarihi"* okuttu. Bu derste, İngiliz, Fransız inkılapları ve prensipleri, Almanya, İtalya ve merkezi Avrupa'daki yenilik hareketleri, Sovyet Rusya ihtilali ve prensipleri, Türkiye ihtilalleri konularını işledi.[40]

1941 yılına kadar Ankara Hukuk Fakültesi'nde Devletler Genel Hukuku, 1936-1941 yılları arasında Siyasal Bilgiler Okulu'nda Anayasa Hukuku, 1933-1941 yılları arasında üniversitelerde Devrim Tarihi Dersleri okuttu.[41]

M. Esat döneminin birçok gazetesinde yazılar yazdı. Bu gazeteler arasında Ahenk, Anadolu, Anadolu'da Yeni Gün, Hakimiyet-i Milliye (Ulus), Halk Dostu, Halkın Sesi, Hürriyet, İttihat, Köylü, Saday-ı Hak, Tan, Vakit, Yeni Asır, Yeni Sa-

Milli Mücadele'de Selçuk'ta: Soldan sağa: M. Esat'ın kardeşi, Mahmut Esat, ?, Saraçoğlu Şükrü

bah da yer alıyordu. Bu gazetelerde çıkan yüzlerce yazısının yanısıra şu kitapları da yayınlandı: *Türk İhtilali'nde Vatan Müdafası*, İzmir 1934; *Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları*, İzmir, 1939; *Atatürk İhtilali*, İstanbul Üniv. İnkılap Tarihi Ens. Yay., İstanbul 1940; *Devletlerarası Hak*, Ankara Üniv. Hukuk Fak. Yay., Ankara, 1940; *Hukuk-u Düvel*, İstanbul, 1940; *Aksak Demir'in Devlet Politikası*, İstanbul, 1943.

M. Esat'ın Türk Devrimi'nin teorileştirilmesine yönelik çabaları ilk olarak 1920'lerdeki yazılarında görülmektedir. Anadolu'da Yeni Gün ve Hakimiyet-i Milliye'deki birçok yazısından sonra, devrimin derli toplu ve bütünsel bir şekilde değerlendirmesini ve gerçek anlamda ilk teorileştirme girişimini 1924 yılında yaptı. İzmir'de yayınlanan Saday-ı Hak Gazetesi'ndeki *"Türk İhtilali'nin Düsturları"* adlı 12 tefrikalık yazılarında Mondros Mütarekesi'nden 1924 Anayasası'na kadar geçen dönemin siyasal, sosyal, ekonomik, hukuki ve askeri durumunu değerlendirdi. Bu yazılar ne yazık ki kitaplaşamadan Saday-ı Hak Gazetesi sayfalarında kaldı.[42]

Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nde kısa bir süre okuttuğu *"İhtilaller Tarihi"* adlı derste de Türk İhtilali'nin diğer ihtilal hareketleri içindeki yerini ortaya koydu. 1933 yılındaki Üniversite Reformu'ndan sonra 1934 yılı başında İnkılap Tarihi Dersleri okutmaya başladı. Böylece, Kemalizm, Devrim hareketinin *"kadro"*su içinde öndegelen kişiler tarafından gençliğe anlatılarak/ teorileştirilerek *"devrim ideolojisi"* halinde toplumsal tabana benimsetilmeye çalışıyordu.

Dersleri okutanlar, Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Hikmet Bayur ve Yusuf Kemal Tengirşenk'ti. Ankara ve İstanbul'da verilen bu derslerde M. E. Bozkurt devrimin hukuki, Y.K. Tengirşenk ekonomik, H. Bayur siyasal, R. Peker siyasal ve ideolojik yönlerine değinmiştir. M. Esat, Y. Kemal, Y. Hikmet ve Recep Beylerin verdiği dersler kitap olarak da yayınlanmıştır.[43] İstanbul ve Ankara'da üniversite son sınıf öğrencileri ile harp akademisi, mühendis, yüksek iktisat ve ticaret okulları son sınıf öğrencileri ile harp akademisi, mühendis, yüksek iktisat ve ticaret okulları son sınıf öğrencileri İnkılap Tarihi Dersleri'ni izleyecekti.[44] Bunların yanısıra Ankara ve İstanbul dışında da İnkılap Tarihi Dersleri halka yönelik olarak da verildi. İzmir Halkevi'nde Eylül 1934 tarihinde halka yönelik olarak verilmeye başlanan İnkılap Dersleri buna örnektir. Bu dersleri verenler arasında Mahmut Esat Bozkurt'tan başka İzmir'in önde gelen aydınları da vardı. Asım Kültür, Ferit Tok, Muallim Mithat, Hakkı Baha, Mustafa Münir bunlar arasındaydı.[45]

M. Esat'ın İnkılap Tarihi Dersleri notlarının toplanmasından oluşan Atatürk İhtilali adlı kitabı 3 cilt olarak düşünülmüş olan kitabın ilk ciltidir. Tüm ihtilallerin felsefesinin yapıldığı bu ilk ciltte, Kemalizm'in diğer ihtilaller içindeki yeri belirlenmektedir. Kitabın ikinci cildinde Türk Ulusu'nun yeniden ayağa kalkışı ve yeni devletin kurulmasına ilişkin olaylar; üçüncü cildinde ise, yeni Türkiye Devleti'nde özel haklar, kamu hakları ile sosyal ve siyasal haklar incelenecekti.[46]

II. Devrim'in Teorileştirilmesi

A. İhtilâl mi, İnkılâp mı?

M. Esat, *"Yeni Türkiye"*nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı olarak, bir *"Halk Devleti"* olduğunu, daha 1921 yılında birçok yazısında ortaya koyuyor. Bu bağlamda, yapılan işin *"inkılap"* değil *"ihtilal"* olduğunu belirtiyor. Atatürk İhtilali, Türk İhtilali deyimlerini kullanıyor ve *"ihtilal"* hakkında şunları söylüyor:[47] *"İhtilal kelimesini inkılap manasında kullanıyorum. Zaten inkılap tabiri yanlıştır. İnkılap bir şeklin diğer bir şekle girmesi demektir. Fransızca'daki "Revolution" kelimesinin bizdeki mukabili ihtilaldir. İhtilal bir varlığın yerine bir başka varlık ikame etmektir. Türk ihtilali saltanatın yerine Cumhuriyeti kurdu."*

M. Esat'a göre, *"tam ve olgun"* anlamıyla ihtilal, *"mevcut bir politik, sosyal ve ekonomik düzenin yerine; yine politik, sosyal ve özellikle ekonomik, yeni ve ileri bir düzeni zorla ve çoğu zaman silah gücile başaran harekettir."*[48] 1789 Fransız İhtilali, 1917 Rus Sosyalist İhtilali ve 1919'da başlayan Atatürk İhtilali *"tam ve eksiksiz"* ihtilallerdendir.

Bir ihtilal, sözü edilen üç unsurda köklü (radikal) bir değişme sağlamıyorsa, burada *"ihtilal"* değil, *"post kavgası"* vardır.[49]

Tarihi kahramanların yaptığı görüşünü büyük ölçüde benimseyen M. Esat Carlyle'in etkisinde kalarak şunları söylüyor:[50] *"İhtilallerin genişliği ve kavrayışı şeflerin kafalarının dışa yansımasıdır. 1919 Türk İhtilali, Atatürk'ün kafasının bir fotografisinden başka bir şey değildir."* Türk İhtilali'nin lideri Atatürk'ü dünyanın diğer büyük ihtilalci ve devlet adamlarıyla ve ayrıca o dönemin önde gelen liderleriyle (Büyük Petro, Napolyon, Anibal, Sezar, Vaşington, Roozwelt, Mussolini, Hitler...) karşılaştıran M. Esat, Atatürk'ün üstünlüğünü ortaya koyuyor.[51]

Ulusların ihtilal yapma *"hak"*larının olup olmadığı konusunda İngiliz, Fransız, Alman düşünürlerin (Locke, Kant, Nietsche, Paul Janey, Jean Jaures, J.J. Rousseau, Fichte, Karl Marx, Engels...) fikirlerini anlatarak, karşıt görüşleri de ortaya koyuyor ve ihtilalin bir *"hak"* olduğunu ileri sürüyor.[52]

Rousseau'nun ihtilal hakkında sadece yazdığını, yani teori yapıp pratik yapamadığını; Lenin'in hem yazdığını (teori) hem de yaptığını (pratik) belirtiyor. Atatürk ise, *"Lenin'in de aksine olarak yazmaktan değil yalnız yapmaktan hoşlanıyor. Büyük nutuk ve ona ilişik vesikalar kitabını, işler başarıldıktan sonra yazdı. O yapmadan yazmıyor.*

Yapmadan laf yok.

Yaptıktan sonra anlatma, hesap verme var!" [53]

İhtilal'in kimler tarafından gerçekleştirildiği sorusuna M. Esat, *"İhtilali aydınlar yapar, milletle beraber"* yanıtını veriyor.[54]

B. Kemalizm ve Diğer İdeolojiler

a. Kemalizm

Kemalizm adı verilen ideolojiyi 1930'lu yılların yaygın ve egemen ideolojileri olan Komünizm, Nasyonal Sosyalizm (Milli Sosyalizm), Faşizm ve Klasik demokrasi ile karşılaştıran M. Esat, 20. yüzyılda sadece Türkiye'nin değil, bütün dünyanın da siyasal, sosyal, ekonomik sorunlarının çözümlerini Kemalizm'de bulacağını anlatıyor.

Kemalizm'in kuvveti *"Öz Türk tarihinin seyrinden ve icabatından doğmuş"* olmasından kaynaklanmaktadır. Kemalizm'in *"psikolojisi"*nin dünyayı *"anlamak"* kadar *"geniş"* olduğunu belirterek, *"Kemalist sistemi bocalayan dünyaya, tutunabileceği destekler vermeye namzet"* görmektedir.[55]

Kemalizm'i Türkiye için bir ideoloji olmasının yanısıra tüm dünyanın içinde bulunduğu bunalımdan (1930-40'lı yıllar gözönüne alınmalıdır) kurtuluş çaresi olarak gören M. Esat'a göre Kemalizm'in içeriği şu esaslara indirgenebilir: Siyasal alanda Kemalizm; milliyetçi, cumhuriyetçi, parlamenter ve barışçıdır. Ekonomik alanda Kemalizm, *"mutedil"* (ılımlı) devletçidir. Esas itibarıyla *"ferdiyetçi olan Kemalizm, bireyin gücünün yetersiz kaldığı"* işlerde *"cemiyeti"* bireye yardımcı kılar. Bireyin başaramayacağı veya devletin başarması gereken büyük girişimler devlet gücüyle başarılır. *"Bütün bu devlet telakkisine, bu devlet idaresi prensiplerine, mutedil devletçilik, müdahalecilik, yok yarım liberallik demek hatalı olur. Bunun sadece ve tertemiz adı: Kemalizm"*dir.

Dünyanın içinde bulunduğu büyük *"acı"*nın nedeni *"siyaset ve iktisat sistemleri"*dir. *"Liberal medeniyet"* çok ihtiyarlamış ve çok yorgundur. Dünyayı artık yürütemeyen bu medeniyet, 18. yüzyılın verimidir. Karl Marx'ın *"dahiyane"* çözümlemelerinde görüldüğü gibi, bu sistem 20. yüzyılın gereksinimlerini karşılayamamaktadır. Uygulamalar gösteriyor ki, Liberal medeniyet, *"artık ismi var cismi yok bir (Anka Kuşu) olmuştur."* Örneğin, İngiltere sosyalistlerle himayecilerin, Fransa radikal sosyalistlerin, İtalya faşistlerin, Almanya yakında Hitlercilerin (henüz Hitlercilerin elinde olmamakla beraber, liberallerin de elinde değildir), Sovyet Rusya komünistlerin elindedir.

1920'lerin başında Mahmut Esat.

Dünyanın kaderine egemen olan ve belirleyen büyük uluslar liberalliği çoktan bıraktılar. 20. yüzyıla uymayan liberal medeniyet, şimdi onun ayakları altında çiğneniyor.

"Dünya (Komünizm) de mi karar kılacak? Yoksa (Faşizm)de mi? Bana [öyle] geliyor ki (Kemalizm)de; çünkü (Kemalizm) yirminci asırdır".[56]

Kemalizm tutunacaktır. Çünkü, Kemalizm'in ekonomik, sosyal, siyasal prensipleri 20. yüzyılın yeni *"düsturları"*nın ifadesidir. Kemalizm realisttir. Yüzyılımızın en büyük sorunu, sermaye ile iş kavgasının arasını bulmaktır. Komünizm bunu bulamadı ve geriledi. *"İyi ve samimi tatbik edilmek şartı ile sulhu (Kemalizm) yapacaktır."* Kemalizm'in en güçlü yanı geçmişe karşı *"müsamaha"* göstermemesi ve onu *"çiğneyerek ilerlemesi"*dir. Kemalizm'in milliyetçi, hürriyetçi, cumhuriyetçi, parlamenter ve laik oluşu devletçiliğin manevi yönünü tamamlamaktadır. *"Dünya (Kemalizm) prensiplerine doğru ilerliyor".*[57]

b. Marx, Komünizm, Sosyalizm

Resmi TKF'nin kurulduğu ilk günlerde Mahmut Esat, bu fırkanın üyesi olmasına rağmen, 20 Ekim 1920 tarihli Anadolu'da Yeni Gün Gazetesi'ndeki *"Yeşil Elma"* adlı başyazısında *"Komünizm Türkler için bir ideal değil, bir vasıtadır. Türklerin ideali Türk milletinin birliğidir, altın elmadır"*[58] diyordu.

Hasan İzzettin Dinamo'nun anılarında anlattığına göre, 1920-21 yıllarında, Kurtuluş Savaşı'nın en felaketli günlerinde, M. Kemal'in genel karargahı olan Ziraat Mektebi'nde, M. Esat, *"koltuğunun altında Marx'ın kapitalini taşır, bundan kendisi birşeyler öğrendiği gibi Mustafa Kemal'e de anlatırdı. Lider, bütün çevresinin sollarla sarıldığını, yeryüzünün sola gittiği kaygısına kapılarak, ne olur ne olmaz, Marx üstüne bilgi edinmeğe çalışmış, Bozkurt'tan yararlanmıştı".*[59] M. Esat'ın 1920'lerden kalma *"sosyalizm sempatisi"* Atatürk'ün ölümüne kadar sürmüştü.

Bozkurt-Lotus davasına giderken istasyonda. Sağ başta bastonlu Denizli mebusu Necip Ali Küçüka, yanında şapkalı Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras. İkisinin arkasında: Adalet Bakanlığı Kalem-i mahsus müdürü Cemal Hakkı Selek. Ortada başı açık, palto yakası dik duran Mahmut Esat Bozkurt. Onun yanında az arkada: Devletler Hukuku Profesörü Cemil Birsel.

Ankara Radyosu'nda yaptığı konuşmalarda Marksizm'i överek şöyle derdi. *"Türkiye'nin iktisadi sorunları ancak Marksist metodlarla çözümlenebilir, bütün öbür çabalar boşunadır."* M. Esat, bunları söyledikten sonra gelecek suçlamaları önlemek amacıyla *"Ben komünist filan değilim ha!"* derdi.[60]

Mahmut Esat, birçok yazısında Marx'a olan hayranlığını ortaya koymuştur. Marx'ın görüşlerini *"dahiyane"* ve *"heybetli"* olarak görüyor ve O'nu uzak görüşlü olarak tanımlıyor. Bozkurt'un belirttiğine göre, Marx, 1854 yılında şunları söylüyor:[61]

"Bu gidişle Türkler, Avrupa'da tutunamayacaklardır. Fakat ne yapılırsa yapılsın Türk devleti ortadan kaldırılamayacaktır.

Türkler belki bir gün Anadolu içlerine kadar sürüleceklerdir. Fakat onlar, hakiki varlıklarını orada bulacaklar; orada yeniden güçlü, kuvvetli bir Türk devleti kurulacaktır."

Marx'ın bugünü (1935), 81 yıl önceden (1854) gördüğünü belirten M. Esat; yıllardır Marx'ı okuduğunu, O'nu *"tam"* olarak anlayamadığını, anlamaya çalıştığını belirtiyor ve diyor ki, *"Marx'ı bu kadar derin, bu kadar çetin buluyorum."* *"Marx Filozofisi"* hakkında çok şey yazıldığını, ancak bu yazıların hepsinde farklı görüşlerin olduğunu, herkesin Marx'ı farklı anladığını söylüyor: *"Şunu hemen söylemeliyim ki: Marx'ın anlayabildiğim yerlerini çok yüksek buldum. Baş dönmeden erişilmesi zor denecek kadar yüksek!"*

Ayrıca Marx'ın değer ve iş, değer artığı, tarihsel maddiyatçılık ile merkezleşme konuları bize bütün bir insanlık tarihin kavramını açıklıyor. Hele *"sınıf kavgaları"*...

Marx'ın filozofisi bir *"mihenk taşı"*na benzemektedir. Tarih ona vuruldukça, insanlığın bahtı görülüyor. Marx'ın filozofisi, yüzyıllardır karanlıklarda kalan gerçeklerin, insanlığın kara bahtının üzerine tutulmuş bir *"projektör"*dür.

"Bunsuz tarihi anlamak ve görmek yolunu ben bulamadım."

Marx'ın *"Kapital"* adlı büyük eseri bütün dillere çevrildi. *"Onu bizim dilimizde ne zaman okuyacağız? Ne zaman göreceğiz?"*

Marx edebiyatının dilimize çevrilmesini istiyorum. Marx'ın eserlerinin çevrilmesi *"sağa ve sola doğru bulanık sularda balık avlamak isteyenlerin takkesini düşürecektir"* ve ortada hak ve gerçek egemen olacaktır. Ancak, Marx'tan söz açılınca akla hemen *"komünistlik"* gelir. Aslında bu kadar telaşa gerek olmadığını belirten M. Esat, Marx'ın filozofluğunun iktisatçı yönünden çok üstün olduğunu ve *"onun bilinmemesi kültür bakımından bir eksikliktir. Büyük bir eksik"* demektedir. Özellikle de *"devletçi"* bir rejimde bunun eksikliği daha da büyüktür.[62]

M. Esat, Max Beer'in Türkçeye çevrilen ve Maarif Vekaleti tarafından yayınlanan *"Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumi Tarihi"* adlı kitabına yazdığı Önsöz'de de benzer görüşleri savunuyor.[63]

Mahmut Esat'ın 1920, 1930 ve 1940'lı yıllarda Marx'tan hayranlıkla söz etmesi ilgi çekici ve cesurcadır. Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, ılımlı bir sosyalist[64] ya da küçük burjuva sosyalisti[65] olarak Mahmut Esat, Komünizm aleyhtarıdır. Birçok yazısında da Komünizm'in yıkılacağını ileri sürmüştür. Örneğin, *"Türk İşçilerinin Hakları"* adlı yazısında *"Komünizm, ilim ve son tatbikat karşısında mağluptur. Tamamen sol dönmesi bile tutunabilmek için çok fedakarlık yapacaktır. Bir çeşit sol demokrasi olacaktır. Buna mecburdur. 18 inci asrın serbes demokrasileri de sola doğru dümen kıracaklardır. Bu tutunabilmeleri için zarurettir"* diyor.

Komünizm'in *"niçin"* kaybedeceği sorusuna şu yanıtı veriyor: *"Kısaca diyebiliriz ki, komünizmin müstakbel mağlubiyeti kendi davasının içindedir. Bu da, maddi hayatta mutlak müsavatı icapettirmesidir. Maddi hayatta mutlak müsavat demek; kabiliyetleri zekaları fazla çalışmak kudretinde bulunanları ilah ilah az kabiliyetlerle, az çalışabilenlerle, zekası dun olanlarla müsavi paylara mazhar etmek demektir.*

Bu insanlığın hilkatine, cibiliyetine muhaliftir. Nihayet unutmamak lazımdır ki bir devlet rejimi insanlar içindir. Esasında insanlığın tabi olduğu ruhi kanunlara uymayan bir sistemin tutunamaması, mağlup olması riyazi kat'iyet kabilinden birşeydir."

Komünizm sınıf savaşını ortadan kaldırmak istiyor. Halbuki, savaş hayat için bir zorunluluktur. Savaşın kalktığı gün hayat kurur, insanlık durur. Yalnız sermaye değil, işçi de yok olur. Hatta insanlık bile.

İşçi sınıfı ile sermaye sınıfı uzlaşmak zorundadır. Gerçek milliyetçi, inkılapçı ve uygar bir ulus olabilmek için Türk işçilerinin de hakları tanınacaktır.[66]

Komünizm ve Kemalizm arasındaki farkları M. Esat şöyle sıralıyor:

Komünizm uluslararasıdır. Kemalizm milliyetçidir.

Komünizm emperyalisttir. Kemalizm antiemperyalisttir.

Komünizm proleterya diktatörlü-

güne dayanır. Türk rejimi her türlü diktatörlüğü reddeder.

Komünizm bireye mülkiyet hakkı ve ekonomik girişim hakkı ve ekonomik girişim hakkı tanır. "*Fert*" de, "*toplum*" da vardır.

Bozkurt'a göre, Kemalizm ve Komünizm'in uzlaştığı tek nokta, devlet şekli olan Cumhuriyet'tir.[67]

(Devam edecek)

* Bu çalışmadaki görüş ve katkılarından dolayı hocam Prof. Dr. Ergün Aybars'a teşekkür ederim. Ayrıca Mahmut Esat Bozkurt'a ilişkin fotoğrafları sağlayan M. Esat'ın kızı Gün Tekant'a teşekkür borçluyuz.

İdeoloji, "Toplumun özdeksel altyapısınca belirlenen siyasal, felsefesel, dinsel, sanatsal vb. gibi düşünce biçimlerinin tümü..." olarak tanımlanabilir. Bkz. Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, Kavramlar ve Akımlar, c. III, Remzi Kitabevi yay., İstanbul, 1977, s. 26; Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi yay, İstanbul, 1989, s. 176

2 Bu konuda şuraya bakılabilir: Omer Sami Coşar, *Millı Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti yay., 1964, s. 121-134

3 Coşar, age. s. 177-188; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1921)*, Bılgı yay. İstanbul 1978, s. 165

4 Yücel Ozkaya, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1989, s. 59-70; Coşar, age., s. 123

5 Coşar, age., s. 130-131

6 Sonradan Baydur soyadını alan Hüseyin Ragıb, Üniversite Reformu'nun mimarı Reşit Galip'ın kardeşidir.

7 Hüseyin Ragıb, "Sağdan Sola Doğru" I, II, III, *Hakimiyet-i Milliye*, 5, 6, 7 Mart 1921; Aktaran Muammer Aksoy, *Atatürk ve Sosyal Demokrasi*, Gündoğan yay. Ankara, 1990, s. 17-20, 20-25, 26-28; Coşar, age. s. 131-133

8 Tunçay, age., s. 158-165; Nadır Nadi, *Perde Aralığından*, Çağdaş yay., İstanbul, 1991, s. 165-166; İhsan Güneş, Birinci *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Anadolu Üniv. Fen-Ed. Fak. yay., Eskişehir, 1985, s. 110; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi* Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekım 1918-11 Ekım 1992), TTK yay., Ankara 1989, s. 116

9 Tunçay, age., s. 158

10 Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk Ihtılali*, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 1967, "Yazar Hakkında" adlı bölümden; "İzmir Mebusu ve Eski Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt dün İstanbul'da Oldü", *Ulus*, 22.12.1943, s. 1, 2

11 İzmir'de yayınlanan İttihat Gazetesi, İttihat ve Terakki'nın yayın organıydı.

12 Örneğin bkz. Kuşadalı Mahmud Esad, "İttıhadın Lüzumu", *İttihat*, 23.4.1909; Kuşadalı Mahmud Esad, "Tarih Okumalıyız", *İttihat*, 12.5.1909

13 Bozkurt, age., *Ulus*, 22.12.1943, s. 1, 2; Faruk Erem, *50. Yıl ve Mahmut Esat Bozkurt*, Ankara, 1973, s. 11

14 "Adliye Vekili Şerefine Hususi Bır Ziyafet", *Yeni Gün*, 27.3.1926, s. 1, 2, Mahmut Esat şerefine verilen bir ziyafette İzmir Barosu adına adına konuşan Hamid Şevket Bey'in yaptığı konuşmadan

15 Rahmi Apak, *İstıklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK yay., Ankara, 1990, s. 109

16 Mete Tunçay, "Okuyuculara Mektup" *Tarih ve Toplum*, sayı 99, Mart 1992, s. 5

17 Güneş, age., s. 110; Tuncay, age., s. 158

18 Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Donemında Muhalefet (1919 1926)*, Dılmen yay., İstanbul, 1984. s. 216 217

19 Neşe Erdilek, "Hükümetler ve Programları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. IV, İletişim yay., (s. 967-1046), s. 969

20 "Mahmud Esad Bey'ın İstifası", *Türk Sesi*, 27.9.1923, s. 1; Bu haberde, *Vatan* Gazetesi'nın 24 Eylül 1923 tarihinde verdığı haber yalanlanıyor.

21 "İktisad Vekili İstifa Etdi, Maarıf vekılı Değişiyor", *Vatan*, 24.9.1923, s. 1

22 Kemal Sülker, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*, Gerçek yay., İstanbul, 1978, s. 46-47

23 Erdilek, agm., s. 971-972

24 "Fırka Grupu Bu Sabah Toplanıyor", *Millıyet*, 23.9.1930, s. 1,5

25 "Mahmut Esat Bey Dün İstifa Etti", *Anadolu*, 22 9 1930, s. 1

26 Mete Tunçay, *TC'nde Tek Parti Yönetimi'nın Kurulması (1923-1931)*, Cem yay., İstanbul, 1989, s. 301

27 Cıhan Yamakoğlu, *M. Esat Bozkurt*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara, 1987, s. 39

28 Örneğin bkz. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, Nebioğlu yay., İstanbul, (tarihsiz), s. 49-63

29 Bu konuşma metni ıçın bkz. "Adlıye Vekilimiz Mühim Nutku, M. Esat Bey Dıyor ki", *Anadolu*, 18 Eylül 1930, s. 1,5; "Adliye Vekili Ödemişte Mühim Bır Nutuk Söyledi", *Millıyet*, 19 Eylül, 1930, s. 1,6

30 Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (yay. haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980, s. 505-506

31 *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1930; 1920'lerde resmı TKF'nda birlıkte çalışan ve Yunus Nadı'nin Anadolu'da Yeni Gün Gazetesı'nde yazılar yazan M. Esat ile Yunus Nadi'nin arasının nıçin açıldığını belırleyemedim. Bunun nedeni M. Esat'ın mason aleyhtarı olması ve yapılan yolsuzluklara karşı aldığı sert tavır olabilir.

32 "İsmet Paşanın Gazetemize Beyanatı", *Millıyet*. 24.9.1930

33 "Mahmut Esat İç Bakanı mı Oluyor?", *Anadolu*, 24.8.1935

34 "M. Bozkurt Propaganda Bakanlığına mı Getırilecek?", *Anadolu*, 25.8.1935; Bu bakanlık daha sonra kurulmamakla beraber, Hıtler Almanyası'nın Propaganda Bakanlığı'nı çağrıştırmaktadır.

35 *Ulus*, 22.12.1943, s. 2; Bozkurt, age., s. 353

36 Tunçay, age., s. 239

37 Ergün Aybars, *İstıklal Mahkemeleri (1920-1927)* c. I-II, DEU AİİTE yay., İzmir, 1988, s 102

38 Ahmet Mumcu, «Ankara Adlıye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversıtesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975) Ankara Hukuk Fakültesinin Yarım Yüzyıllık Tarihı", Ankara Üniv. Hukuk Fak. yay., Ankara, 1977

39 Mumcu, age., s. 248

40 Mumcu, age., s. 141; Cemil Bılsel, "5 İkinciteşrin ve Mahmut Esat Bozkurt", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergısı*, c. I, sayı 3, Ankara, 1944, (s. 310-314), s. 312

41 *Ulus*, 22.12.1943; Mumcu, age., s. 258; Üniversite son sınıf öğrencilerine 1934 yılından ıtıbaren Mahmut Esat Bozkurt, Hikmet Bayur, Yusuf Kemal Tengirşenk, Recep Peker Devrım Tarihi Dersleri okutmaya başlamıştı.

42 Bu yazıların çevrimyazısı için bkz. Hakkı Uyar, "Türk İhtilali'nin Düsturları ve Mahmut Esat Bozkurt I-II", *Tarih ve Toplum*, sayı 99-100, Mart-Nisan 1992

43 Bu kitaplar şunlardır. Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, İstanbul, 1940; Recep Peker, *İnkılap Dersleri*, Ankara, 1935; Yusuf Kemal Tengirşenk, *Türk İnkılabı Dersleri Ekonomik Değişmeler*, İstanbul, 1935; Yusuf Hikmet Bayur, *Yeni Türkiye Devletının Harici Siyaseti*, İstanbul, 1935; Bu kıtaplar incelendiğinde M. Esat'ın kıtabının diğerlerinden içerik ve kapsam yönünden daha üstün olduğu ortaya çıkmaktadır.

44 "İnkılap Enstitüsü", *Hakimiyeti Milliye*, 2.3.1934, s. 1

45 Bu konferanslar için İzmir'de yayınlanan Anadolu Gazetesi'nın Eylül-Ekim 1934 tarihli sayılarına bakılabilir. Mahmut Esat'ın verdiği konferanslar şunlardı: "Türk İhtilali'nde Vatan Müdafaası" ve "Türk İhtilalinde Millıyet Prensipleri".

46 Bozkurt, age., s. 18; M. Esat'ın bu kıtabını Türk-İslam sentezcisi bir görüşle eleştiren C. Yamakoğlu, kıtabı anlayamamış, bu kitabın (yayınlanabilen I. cıltte) içinde üç cilt içinde yer alacak olan bılgılerin olduğunu belirtiyor. Bkz. Yamakoğlu, age., s. 148. Kıtabı haksız ve aşırı bir şekilde eleştiren Yamakoğlu, M.Esat'ın İslam tarinine ve hukukuna yönelik eleştirilerine çatıyor. Ayrıca, O'nu sosyalist ihtilale "açık kapı bırakmak"la suçluyor. Ancak, Yamakoğlu, bu kitabın İnkılap Tarihi ders notlarının derlenmesinden oluştuğundan habersiz olmalı ki - olsa bile kendisi ile çelişerek- M. Esat'ın verdiği İnkılap Tarihi derslerini övüyor. Bkz. Yamakoğlu, age., s. 41

47 Mahmut Esat, "İhtilal Heyecanları", *Anadolu*, 16.2.1933, s. 2

48 Bozkurt, age., s. 82

49 Bozkurt, age., s. 83

50 Bozkurt, age., s. 89

51 Bozkurt, age., s. 131-137

52 Bozkurt, age., s. 159-191

53 Bozkurt, age., s. 191

54 Bozkurt, age., s. 198

55 Mahmut Esat, "Kemalızm I", *Anadolu*, 3.11.1932, s. 1; 1932 yılına kadar yazılarında "Türk İhtilali" deyimini kullanan M. Esat, 1932 yılında Anadolu Gazetesi'nde çıkan bu yazısından sonra "Kemalizm" deyimini de kullanmaya başlıyor.

56 M. Esat, agm., s. 1

57 Mahmut Esat, "Kemalızm II", *Anadolu*, 4.11.1932, s. 2

58 Mahmut Esad, "Yeşil Elma", *Anadolu'da Yeni Gün*, 20.10.1920, aktaran Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 167 ve Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ankara, 1967, s. 318

59 Hasan İzzettin Dınamo, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Edebiyat Anıları*, de yay., İstanbul, 1984, s. 40; Mart 1921'de Hakimiyet-i Milliye'de dünyanın sola doğru gıdışi hakkında M. Kemal'in Hüseyin Ragıb'a yazdırdığı "Sağdan Sola Doğru" adlı seri yazılar da bu bağlamda değerlendirilmelidir.

60 Dınamo, age., s. 40; Yıne M. Esat, "Memleketin İstırapları" adlı yazısında şöyle dıyor: "Komünist değiliz ama medeniyet tarihini bir iktisat meselesi olarak tesbit ve ızah eden Karl Marks'ın anlayışları öyle bir kalem darbesiyle yıkılacak şeyler değildir". Bkz. *Halk Dostu*, 10.12.1930

61 Mahmut Esat Bozkurt, "Karl Marx ve Türkler", *Tan*, 26.7.1935, s. 1

62 Bozkurt, agm., s. 1,5

63 Max Beer, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumi Tarihi*, (Çev: Zühtü Uray, Türkiye Cumhur Reisliği Hususi Kaleminden), Maarif Vekaleti yay., İstanbul Üniversitesi Ana İlim Kıtapları Tercüme serisi, İstanbul, 1941

64 Güneş, age., s. 179

65 Kitaigorodsky'den aktaran Tunçay, age., s. 175

66 Mahmut Esat, "Türk İşçilerinin Hakları", *Anadolu*, 20.8.1931, s. 1

67 Bozkurt, age., s. 298-299

Ege Bölgesindeki Sivil Direnişin Yapısal Sorunlarına İlişkin Bir Belge

Sabri YETKİN
Oktay GÖKDEMİR

Batı Anadolu bölgesinin Kurtuluş Savaşı içerisindeki rolü ve bu mücadele içinde yaşanan sorunlar; bölgenin uzunca bir süre Yunan işgali altında kalması ve Yunanlıların geri çekilirken resmi daireler başta olmak üzere bir çok yerleşme birimini yakmaları sonucunda "belgesel" olarak ortaya konulamamıştır. Bu döneme ilişkin bilgilerimiz ya bölgedeki direnişi örgütlemeye çalışan insanların sonradan yazdıkları anılara[1], ya bu anılar gözönüne alınarak yazılan romanlara[2], ya da bu anı ve romanlardaki bilgiler temel alınmak suretiyle yazılan çeşitli inceleme eserlere dayanmaktadır. Bunlar içinde belgesel nitelikli olarak değerlendirebileceğimiz incelemelerin sayısı ise oldukça azdır[3]. Özellikle İzmir'in 15 Mayıs 1919 da Yunanistan tarafından işgali üzerine, Batı Anadolu bölgesinde oluşturulmaya çalışılan sivil direniş ve sivil direniş örgütlerinin (Redd-i İlhak ve Redd-i İşgal Cemiyetleri) yapısal sorunlarına ilişkin bilgilerimiz; dönemin belgelerine ulaşamamanın getirdiği güçlükle sınırlı kalmaktadır. Ancak son yıllarda bu konuda yapılan bazı olumlu çabalar[4] sonucunda bölgenin yaşamış olduğu sorunları gün ışığına çıkarma olanağı özellikle bu konu üzerinde araştırma yapacakların düşünce ufuklarını genişletmiştir.

Batı Anadolu bölgesindeki sivil direniş örgütlerinin gerek örgütsel, gerekse de ekonomik açıdan önemli sorunlarla karşılaştığını görmekteyiz. Bu örgütler bir yandan karşı karşıya bulundukları işgal güçlerine karşı, savaştan bıkmış artık yeni bir savaşı kaldırabilecek ne maddî ne de manevî hiç bir moral güce sahip olmayan yöre insanını yeniden direnişe çağırmak gibi çok önemli bir sorunla uğraşırken, bir yandan da oluşturulan Kuva-yı Milliye'nin iaşe sorunlarını da çözmek zorundaydılar. Nasihat Heyetlerinin dolaştığı, yerel yöneticilerin bir bölümünün işbirlikçi bir tutum içine girdiği[5], üstelik demografik açıdan hiç de azımsanmıyacak bir Rum nüfusunun bulunduğu bölgede[6], bazı kasaba eşrafı bu yerel direnişe destek verirken, bazı kasaba eşrafı da ekonomik kaygılar dolayısıyla gelen işgal güçleriyle işbirlikçi bir tutum içerisine girmişlerdir. Bu koşullarda sivil örgütlenmenin ekonomik sorunlarını aşmak için uygulama alanına konulan bazı çözümler (köylerden hayvan toplamak, para almak gibi), yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Belirtmek gerekir ki, ellerine yetki verilen bazı mıntıka komutanları bu yetkiyi aşan bir takım olumsuz hareketlere de başvurmuşlar ve kendi kişisel güçlerini artırma telâşı içine girmişlerdir.

Batı Anadolu bölgesinin önemli yerleşme birimlerinden biri olan Akhisar'da da[7] oluşturulmaya çalışılan sivil örgütlenme benzer sorunlarla karşılaşmıştır. 25 Haziran 1919 da oluşturulan Akhisar cep-

hesi Millî Kuvvetler kumandanlığına getirilen Binbaşı Hüsnü Bey[8], aşağıda vereceğimiz belgede de çok açık bir şekilde görüleceği üzere, emrindeki kuvvetlerle usulsüz bir biçimde köylerden para ve hayvan toplamaya başlamış ve bu yüzden bölgede sivil direnişi örgütlemeye çalışan diğer insanlarla görüş ayrılığına düşmüştür. Örneğin Akhisar eşrafından Reşat Bey (ki sonradan Saruhan mebusu seçilecektir) ile aralarında bu sorun yüzünden ciddi tartışmalar çıkmıştır. 12 Ağustos 1919 da Akhisar'a gelen Hâcim Muhittin bey (Çarıklı), bu konu ile ilgili olarak Akhisar Millî Alay kumandanı Ethem beyden de bir çok şikâyet dinler. Köylülerden iaşe için toplanan on yedi mandanın hesabını veremeyen Hüsnü bey, herşeyi kendi karargahına tahsis etmek istemektedir. Hâcim Muhittin bey anılarında bu durum karşısında şunları yazar: "Biz bu cepheyi biraz muntazamca zannediyorduk. Halbuki burası hepsinden bozuk çıkacak zannederim."[9]

Yöre halkının şikayetlerinin artması üzerine o sırada Söke'de bulunan Celâl beyin (Bayar) bölgeye gelerek karışıklığı gidermesi, Hâcim Muhittin bey tarafından istenmiş ve böylelikle Celâl bey bölgeye gelmiştir. Celâl Bayar, anılarında da bu durumu şöyle açıklıyor: "... bir iddiaya göre Akhisar mıntıka kumandanı İzmir merkez kumandanlığından tanıdığımız Binbaşı Konyalı Hüsnü bey ile Akhisar Millî alay kumandanı Yüzbaşı Ethem bey ve Heyet-i Milliye'den Akhisarlı İsmail efendi ve Reşat beyin aralarında müthiş ve hem de hayli zor bir anlaşmazlık baş göstermiş, Reşat bey Hüsnü bey birbirlerine silâh çekmişler. Reşat bey Akhisar'ı terkederek İstanbul'a gitmiş. Yüzbaşı Küçük Ethem bey ile mıntıka kumandanı Binbaşı Hüsnü bey'in bu iki askerin aralarındaki ihtilaf had şeklinde devam ediyormuş. Netice ben Akhisar'a gidip bu işe el koymazsam burada Kuva-yı Milliye'nin dağılması ihtimali varmış."[10]

Akhisar'da ortaya çıkan bu sorunun ulaşmış olduğu boyut, sonunda Kaza Kaymakamı Sait bey'in istifa etmesini sağlamıştır. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki çalışmalarımız sırasında bulduğumuz ve aşağıda tam çevirisini verdiğimiz belge[11], Batı Anadolu bölgesindeki direnişin yapısal sorunlarına da önemli bir ışık tutmaktadır.

Yeni belgeler gün ışığına çıktıkça, hem yakın tarihimizin karanlıkta kalan yönlerinin aydınlanabileceğine, hem de yakın tarihimiz konusunda daha nesnel değerlendirmelere ulaşılabileceğine inanıyoruz. ☆

1 Bu konuda bkz. Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İst. 1942; Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*, I-VIII C. İst, 1966-70; Çerkez Ethem, *Çerkez Ethem'in Hatıraları*, Dünya yay. 1972; Kazım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, Ank. 1971

2 Bkz. İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selâhattin'in Romanı*, II. Kitap, İst. 1981; Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, İst. 1986.; Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan*, İst. 1970.

3 Bkz. Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları*, Ank. 1967.; İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Egedeki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ank. 1989

4 Bu çabalar içinde Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstisüsünün bölge tarihine ilişkin Yüksek Lisans ve Doktora çalışmaları başta gelmektedir. Yine bu çabalara *İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivinde* 1991 yılı içinde araştırmacılara açılan *Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Kataloğunu* anmak gerekir. Özellikle bu katalog İstanbul'un Batı Anadolu'daki Ulusal Direnişe bakış açısını yansıtması bakımından ilginç belgelere sahiptir.

5 Örneğin Saruhan mutasarrıfı Hüsnü bey, Yunan ordusunun işgalini kolaylaştırmak amacıyla giriştiği faaliyetlerden dolayı "Hüsnüyadis" olarak adlandırılmıştır. Bkz. Kâmil Su, *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*, İst. 1982, s. 3; yine aynı mutasarrıfın faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. İleri, 31 Mayıs 1335.

6 1919 yılı içinde Akhisar ve çevresinde 32280 Türk, 5877 Rum, 515 Ermeni, 485 Musevi yaşamaktadır. Bkz. Sabahattin Selek, *Millî Mücadele*, C. I, İst. 1982, s. 180.

7 Akhisar'ın işgal dönemindeki konumu için bkz. Oktay Gökdemir, "*İşgal Yıllarında Akhisar 1919-1922 (Akhisar Belediye Meclisi Kararlarına Göre)*", D.E.Ü. Atatürk İlk. ve İnk. Tar. Ens., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir. 1988.

8 Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 59.

9 Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 35.

10 Celâl Bayar, *a.g.e.*, C. VII., s. 2468.

11 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Kataloğu*, Dosya No: 55-2/59.

Konak 1926

BELGE

Mahrem ve müsta'celdir.
Numro 80

Dahiliye Nezâret-i Celilesine

Devletlü efendim hazretleri

Ma'lûm-u sâmi-i nezâretpenâhileri bulunduğu vechle Akhisar vaktiyle üç dört günlük bir Yunan işgaline ma'rûz kalarak tahliye olunmuşdu. Gerek burasının ve gerek âksâm-ı muhtelife-i vilâyetin hiç bir hakk ve esâsa istinâd etmeksizin işgale uğraması ve bidâyet-i işgalden bu âna değin câ-be-câ lâ-yuadd Yunan mezâlim ve cinâyât ve katl-i âmmlarının vuku'u efkâr-ı u'mûmiye-i milletde bi-hakkın tevlid-i infi'al ile hüsn-ü tenbih-i mukârin ve muhafaza-yı vatan endişesine münhasır bir hareket-i milliye husûle getirdi. Bidâyetde kemâl-i nezâhet ve hulûsu ile başlanılan bu işin bu gün kazâmızda almış olduğu şekl-i mü'essifi hakkında ma'rûzat âtiyede bulunacağı âkdem-i vezâ'ifden add eylerim: Hareket-i milliyenin istilzâm eylediği masârıf-ı azime tamâmen milletin kisesinden çıkmakda olub zâbitan ve efrâda verilmekde olan ehemmiyetli ma'aşlar (binbaşı şehrî altmış lira ve mâdûnları da buna kıyâsen ale'dderecât para almakda ve nazırâta beşer lira verilmektedir) hep bu menba'adan tesviye olunduğu gibi sûret-i mükemmelede i'âşe edilmekdedirler. Binâenaleyh harbden sonra işsiz kalan bir kısım zâbitânın bir kısmı hiss-i vatanperverî ve kısm-ı azamı da da'iye-yi nüfûz ve menfa'at bu işin başına sevk ve burada ma'aşını yine milletden alan mıntıka kumandanı binbaşı Hüsnü beğin zir-i idâresinde bir zâbitân grubu teşekkül eyleyerek bu vesileden bi'l-istifâde şu eyyâm-ı ma'dûde zarfında mümkün olduğu kadar menfa'at-ı husûlelerini te'mine uğraşmakda ve kendı tagallûblerine müstenıd vaz'iyet-i hâzırayı mümkün mertebe uzatmak emelindedirler. Bu yüzden zavallı ahâli ve bi'l-hassa köylüler gerek kuva-yı milliye namı altında gezen ba'zı bir tâkım eşhâs-ı şerireden ve gerek asker ve silâh ve hayvanât toplamak bahanesiyle köyleri dolaşan zâbitândan bir çok tekâlif-i gayr-ı meşru'a ve te'addilere ma'rûz kalmakda olub nükûd ve hayvânâtı cebren ellerinden alınmakdadır. Akhisardaki Rumların evvelce bilâ-sebeb meskenlerini terk ederek Mağnisa ve Izmir'e sâvuşmalarından nâşi boş kalan evleri soyulmağa başlamış ve bunda zâbitânın taht-ı emrindeki inzibât askeri nâmıyla yerli ve yabancı bir tâkım eşirrâdan toplanılan eşhasın

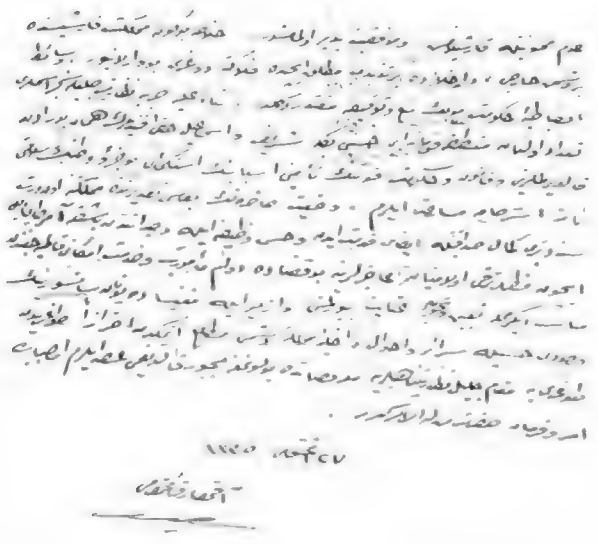

dahl-i azim ve müstakili olub zâbitleri tarafından hiç birisi der-dest ve teczie olunmamış ve emvâl-i mesrûka meydana çıkarılmamışdır. Bu sirkatlerle bir kısım zâbitân dahi alâkadar olub ez-cümle ahâli tarafından bir gice cürm-ü meşhûd hâlinde tutulan bir küçük zâbitin cürmünü şerr için mıntıka kumandanı Hüsnü beğ mezkûr hâneden yatak almak üzre kendisi gönderdiğini makâm-ı müdâfa'ada söylemiş ise de hâneden efrâd ma'rifetiyle çuval çuval eşya çalınmışdır. Süvari yüzbaşısı İsmail Hakkı efendi nâmındaki zâbit eşrâfdan birinin yüz tulum peynirini efrâdına çaldırarak satdırmak teşebbüsünde bulunub güc hall ile bir kısmının istirdâdına muvaffakiyet hâsıl olmuş ve yüzbaşı Şerif beğ ismindeki diğer birisi de mıntıka kumandanı Hüsnü beğin emriyle Akhisar merkez kumandanı ü'nvanını takınarak inzibat ve asâyiş-i memleketi tamamen tecessümemiş de jandarmanın ifâ-yı vazife etmesini sekteye uğratmış ve şu sûretle memleketde hakiki bir terhib ve tedhiş siyâseti vücûda getirerek ba'zı zengin köylülerin ihanet-i vataniye(!) manuvresi altında süngüler altında soyulmasına teşebbüs olunmuşdur. Kendilerince habshâne ittihaz eyledikleri mahallde gayr-ı kânûnî tevkifat devâm eylemektedir Akhisarda mütemekkin bu gün Rumların vaktiyle vuku' bulan mesâ'iye rağmen hicret eylemeleri dolayısıyla burada ala hale kalan bağ, tarla ve bağçelerini ya bi'z-zât gelûb işletmeleri veya vekil göndermeleri husûsu resmen livâya ve vilâyete yazıldığı gibi bu gün İzmir gazeteleriyle de taraf-ı a'cizânemden i'lân edilmiş olub bundaki mülahaza-yı kâsıranem ise âtiyen Rumların bir gûna zarar ve ziyân iddi'alarına mahall bırakmamak ve zulm ve teaddiden firâr eyledikleri hakkındaki müretteb propogandaları çürüterek bi'l-hassa ahiren İzmir'e gelen hey'et-i muhtelife-i tahkikiyeye karşı aleyhimize isti'mal olunabilecek bir cihet bırakmamak olduğu ve mesa'i-i vakı'anın âsârından olarak bir kısm Rumlar Akhisar'a avdete başladıkları halde bundan hall-i salâh ve tabi'inin rücu' idegeleni ve binâenaleyh kendileri için pek kârlı olan bu işe hitâm virileceği fikrine düşen mıntıka kumandanı Hüsnü beğle ve hatta zâbitânı telâşa düşerek istasyona çıkub Rumları buraya gelmemeleri için tehdide başlayarak hepsini inzibât askerleri ma'rifetiyle toplattırmış ve ilk trenle buradan İzmir'e gitmelerini tebliğ eylemişdir. Şu sûretle İzmir'e avdet eden Rumların hey'et-i tahkikiye nezdindeki şikâyetlerinde pek de lehimize bir te'sir uyandırmayacağına kaniiim. Rumların buraya avdetleri hakkında makâm-ı vilâyete vuku' bulan iş'arı âcizânem üzerine Köylü gazetesiyle intişâr eden tebliğ-i resmînin kısm-ı maktu'unu rabten takdim ediyorum. Kazâ redd-i işgal hey'eti memleketin nâmûskâr zevâtından i'bâret olub tamamen vatanî bir aşkla bu işe başladıkları halde bu günkü vaz'iyet-i elime-i dahiliyeden bi-hakkın endişenâk olmağla ve men' ve tevkifine çalışmakda iseler de ma'a'tte'essüf sözlerini dinletememektedirler. Memleketin menâfi'-i âliyesi endişesiyle müsâvi-yi ma'rûza hakkında mıntıka kumandanına vuku' bulan müracâ'atları akim kalıyor. Müracâ'at-ı mükerrere-i âcizânem dahi esbâb-ı ma'rûzadan dolayı adem-i memnûniyetle karşılanmış ve muvaffakiyetpezir olmuşdur. Hülâsa bu gün memleket karşısında bir düşman-ı harici, dahilen de bir tezebzüb-ü mutlak içinde felâkete doğru yuvarlanıyor vesâit-i inzibatiye-i hükûmet bunun men' ve tevkifine muktedir değildir. Binâenaleyh harbiye nezâret-i celilesince isimleri ta'dâd olunan mıntıka kumandanı Hüsnü Beğle Şerif ve İsmail Hakkı efendilerin hemen buradan kaldırılmalarını ve kânûn ve hükûmet kuvvetinin te'mini esbâbının istikmâlini bu cüz'ü vatanın selâmeti nâmına istirhâma müsâreat eylerim. Vaz'iyet-i hâzıranın bekâsı takdirinde memleketine on dört senedenberi kemâl-i sadakatla ifâ-yı hidmet eden ve hüsn ü vazife ile vicdânından başka âmir tanımadığı için fıtr-ı terakki olamıyan âcizlerine bu kazâda devam-ı me'mûriyet ve hidmet imkânı kalmıyacağından münâsıb diğer mahalle ta'yin ve tahvilime i'nâyet buyurulmasını ve İzmir ile Mağnisa'da Yunan sansürünün vücûdu hasebiyle serâir ve ahval-i dahiliye-i memlekete düşmanı muttali' etmekden ihrâzen doğrudan doğruya makâm-ı celil-i nezâretpenahilerine ma'rûzatda bulunmağa mecbûr kaldığımı arz eylerim ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrındir.

27 Ağustos 1335

Akhisar Kaymakamı Sait

Alfred Kerr'in İzmir'i

İLHAN PINAR

Yanılmıyorsam Nâzım Hikmet'in şöyle dizeleri var:

Şehirler gülüm, caddeleriyle değil,
anıtını diktiği şairleriyle büyük olur,

Eğer bu dizeleri baz alırsak, İzmir sınıfta kalmış sayılır. Çünkü, ne doğru dürüst caddeleri vardır ne de -bilebildiğimiz kadarıyla tek bir şairinin heykeli İzmir'in. Ya da bu kenti anlatan, dünüyle bugünüyle anlatan (yalnız İzmir mi, diğer Anadolu kentlerinin yakın tarihi hakkında ne biliyoruz, İstanbul dışında?) ne kadar yazı, makale, kitap vardır. Kentlerimiz kimliksizliklerinin yanı sıra tarihsiz de (tarihsiz oldukları için de kimliksiz) değiller midir? Bilmediğimiz, tanımadığımız şey üzerine akıl yürütmek mümkün müdür? Zaten bu sorular değil midir ki, beni bu uzun ve meşakkatli kulvara sokan. Hiç olmazsa içine doğduğum, içinde büyüdüğüm kentin tarihini (mitoloji dışındaki), yakın tarihini de okumak, öğrenmek ve anlamak. Peki malzeme nerde? İşte o da artık elimizde, bu toprakları türlü amaçlarla gezen gezginlerin tuttukları notlardan. Bu uzun soluklu uğraş değil midir ki, zaten sevdiğim, ama bu uğraştan sonra sevgimi bilinçliliğe dönüştüren ve daha da sevdiren. Artık bundan 300 yıl, 200 yıl, 100 yıl önce kentimde kim nasıl ve nerde yaşarmış, nerde ne olurmuş sorularımı yanıtlayabiliyorum. Bunlar zaman içinde ilgililerine sunulacaktır. Ve her ne olursa olsun İzmir'imi seviyorum. Bizleri besleyen de sevgiden başka nedir ki?

A. Kerr, köpeği Bello ile 1927'de Berlin Grunewald'da

Benim İzmir'imden sonra, isterseniz şimdi Alfred Kerr'in İzmir'ine geçelim. Yalnız önce Alfred Kerr üzerine biraz bilgi: Alfred Kerr (Kempner), 25 Aralık 1867'de Breslau'da şarap ticaretiyle uğraşan bir burjuva ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş. Henüz öğrenimini sürdürürken *Berliner Zeitung*'da ilk yazıları yayınlanır. Felsefe ve Alman Filolojisi öğrenimini bitirdikten sonra ver elini başka ülkeler: İtalya, Fransa ve Doğu. Türkiye'ye gelişinin kesin tarihini tüm uğraşlara rağmen ne yazık ki bilemiyoruz. Ama savaş öncesi olduğunu tahmin ediyoruz. 1896 yılında Kerr, Londra'da II. Enternasyonal'dedir ve August Bebel ile tanışır. Çeşitli gazetelerde çalışan Kerr, birçok alanda ürün verir. Doğduğu evde konuşulan dil sayısı Almanca dışında iki'dir: Lehçe ve Fransızca. Bu aileden gelen dil zenginliği aldığı iyi eğitimle harmanlanınca Kerr, çıktığı gezilerden yanında hep bir şeyler de getirir. Onun için de sıfatlarından bir tanesi de gezi yazarı'dır. Gelin şimdi, Helga Bemman'a kulak verelim, bakalım Alfred Kerr hakkında o bizlere ne söyleyecek: "Alfred Kerr, yayıncı-gazeteci-gezi yazarı-köşe yazarı-tiyatro ve sanat eleştirmeni'dir.

Bazıları onu yalnız tiyatro alanına indirgeyerek, onun şair ve politik yönünü görmezlikten geliyor. O, ömrü boyunca şiir yazmıştır. O, halk türkülerinin melodisini dizeleriyle yeniden canlandırmıştır."....."Kerr, kalemini, monarşiye karşı burjuva demokratı, Weimar Cumhuriyeti'ne karşı demokrat ve Nazilere karşı antifaşist yazar olarak kullanmıştır. Belki yapıtlarında sanat ve tiyatro yazıları ağırlıklı olmuştur, ama bu konuda kendisi şöyle der: 'Sanatla yüreğimin derinliklerine kadar uğraşmaya evet! Fakat bu uğraş, insanca bir düzenin kurulması için atılgan ve akıllı bir perdeydi."

Mart 1935'de Nazi Almanyası'nı terketmek zorunda kalan Alfred Kerr, 12 Ekim 1948'de Londra'da, İngiliz Askeri Hastanesi'nde bir kalp krizi sonucu yaşamını yitirir.

Sıfat zengini bu insan, savaş öncesi geldiği Anadolu'da İzmir ve İstanbul'a uğrar. İstanbul için bir yazı, İzmir için bir yazı, bir şiir kağıda döker. Kerr'in şiir ve yazılarında, yükselen kapitalist değerler ve emperyalistleşemenin sıkıntılarının toplumsal yaşamda da kendini hissettirmesi karşısında -bulunduğu ortam insanlarından da etkilenerek- duyarlı bir insanı bulmak mümkündür. Kerr'in aşağıya alacağımız "İzmir" adlı şiiri ve "İzmir'in Kavakları" adlı yazısı, yazarın 1920 yılında "Kiepenheuer-Witsch" yayınevinde yayınlanan *Die Welt im Licht* (Aydınlık Dünya) kitabından alınmıştır. Helga Bemman'ın, Alfred Kerr üzerine yazısı 1977 tarihlidir.

İzmir'in Kavakları

I.

Dev gibi kavaklar o kadar güzel ki, insanı yeniden yaratan bir ağır keder gibi, Türk mezarlığının yıkık duvarlarına dik dik bakıyorlar.

Bu, sessiz sedasız göğe yükselen siyah sonsuzluk ağaçlarından ben, Güney İtalya'da da görmüştüm, ama ordakiler, burdakilerin yanında züppe kalır. Burdaki kavaklar, sipsivri zirvekerinden, çevresi kayalarla çevrili olağanüstü güzel, vahşi ve şirin ve kentin tüm pisliğini temizlemeyi kendine görev edinmiş gibi görünen İzmir Körfezi'ni seyrediyor.

II.

İlk defa İzmir'de nargile içtim. Ve o kadar sevdim ki, bugüne kadar yaşamımın ayrılmaz bir parçası oldu.

İlk nargilemi İstanbul'da satın aldım; daha sonra da iki küçük.

Güneşin doğduğu ülkeleri gezerken nargilenin en çok İzmir'de içildiğini gördüm. Hemen hemen her kahvehanede insanların önünde, içine metal bir borunun girdiği içi su dolu şişe durmakta; metal boruya bir ucunda kehribar ağızlık olan karışık renkli deri hortum (marpuç, ç.n.) girmekte; şişenin en üstünde de kömürün bulunduğu sac var.

Sac'ın üzerinde İran'dan getirtilen yaprak tütünler ve ortasında kor parça kömürler. Ağızlıktan kısa kısa nefesler çekiyorsunuz, suyun içinden geçen dumanda tütünün hoş kokusunu duyuyorsunuz.

Fakat afyon gibi kendinden geçirmiyor insanı; hele esrar gibi hiç değil, onun için zararlı da değil; aksine yumuşak ve hatta sigaradan daha iyi olduğunu bile söyleyebilirim. İnsanın yorgunluğunu gideriyor ve insan, kedersiz ve tasasız olmanın keyfini duyumsuyor.

III.

..... Nargilemden çekiyorum; nefis! Kırmızı deriden hortumu yeşil kadife ile kaplı, şişesi kesme camdan ve zarif bir sarı-beyaz kehribar ağızlık... Üzerindeki sacın ortasında üzeri hafif küllenmiş kor kömür ve kömürün altında, suyun içinden geçerken grileştiği görülen Şirazlı yaprak tütün (Societe du tombac, Premiere qualite) odama bambaşka dünyaların kokusunu dolduruyor.

(Aynı zamanda suyun fokurdaması kulağımı okşamakta; su, inceden inceye şıpırdıyor fokurduyor ve eğrimleşiyor.)

IV.

İlk kez İzmir'de rehberimle bir Türk kahvesine -kentte Müslümanların yoğun yaşadığı bir semtte ve yokuş bir sokakta sandalyeler dışarıya, bir ağacın gölgesine çıkarılmıştı- gittiğimde, rehberime bir nargile söylemesini rica ettim.

Kordon 1926

İZMİR

I

Gidiyor dört develik kervan,
Sırtları yük dolu,
Kervansaraydan
Bazar'a doğru;
Ve önlerinde bir eşek,
Kirli sokaklardan geçerek

II.

İnsan Asyalılarla insanmış
Tam yerine gelmişim.
Her yer Müslüman dolu,
Güneşin yakan ısısı,
Hançereler hırıltılı,
Evet, bu bir aşk şarkısı

III.

Sokakları hep meyil,
Pis, ama yalnız değil,
Sessizce kalabalığı seyrediyorum,
Hemen yanımda rehberim,
Bütün yolları tanıyan,
Adıyla sanıyla Goldfeld anılan.
İnsan ne ilginç yaratık;
Bir harika bu kahvehane,
Yakında olacağım tam bir Türk,
Şimdiden çekiyorum nargile,
Ve sonra gerçek bir keyifçi
Gibi içiyorum şeftali suyu.

IV.

İzmir'i düşünmüştüm ki,
Ah! Binbirgece Masalları gibi..
Sokaklarda köpekler yatıyor,
Bu herkesin hoşuna gitmiyor,
Hemen hemen hepsinde maraz
Birçoğu zaten uyuz,
Rüyalar gerçek olmaz,
Görülenler hiç hoş değil.
Fakat, o da ne, birdenbire bir resim,
Hiçbir rüyaya girmemiş,
Bir bulut gücünün vahşiliğinde,
Leylaklığı kor,
Korfez parlaklığının görkeminde
Kızıl Asya güneşi batıyor;
Kayaların üzerinde ağır,
Koca Sibil dik dik bakıyor.

V.

Gidiyor dört develik kervan,
Sırtları yük dolu,
Kervansaraydan
Bazar'a doğru.

İlk zorluk! Rehberime hemen açıkça, benden önce binlerce kişinin ağzına değmiş bir ağızlığı kullanamayacağımı söyledim; ve mümkünse yeni bir ağızlık ısmarlamasını rica ettim.

Şaşkın bir yüz ifadesiyle sordu: 'Bunun yerine bir başka ağızlık mı istiyorsunuz?' ve bana onuru incinmişliğin öfkesiyle, delikli bir mermi biçimindeki kehribar ağızlığı gösterdi. Ardından Avrupa'da da aynı bardaklardan içildiğini ekledi. 'Rica ederim' dedim, 'o bardaklar yıkanıyor!' 'Peki', dedi ve yeni bir şey önerdi, 'ben de ağızlığı mendilimle temizlerim.' Cebinden artık kullanılmaktan kapkara olmuş bir mendil çıkardı...

'Bırak!', diye bağırdım.

V.

Şeftali suyu dolu bardağımı aldım ve şirin ağızlığın üzerine birkaç damla damlattım; köşesine kalp işli temiz mendilimi çıkarıp ağızlığı temizledim. Sonra başladım nargilemden çekmeye.

Tekrar rehberime döndüm, 'Quel sera l'effet?' diye sordum (Fransızcası Almancasından daha iyiydi; daha doğrusu ikisinin karışımı bir dili vardı. Gramatiği ise çok kötüydü. 'Nachts' demek istediği zaman hep, 'in die Neicht' diyordu. Örneğin, 'Es sennen viel Hünd!' dediği zaman, İzmir'de çok köpek var, demek istiyordu.)

Ona, nargilenin etkisinin nasıl olduğunu sormuştum. Fransızcasını bilemediğinden veya Almanca söyleyerek bana jest yapmak için, kollarını ileriye doğru uzatarak, ağzından tek sözcük çıktı:

'Besuff'n!' (sarhoşluk).

VI.

Rehberim bir 'şekerli' [kahve], bense bir şeftali suyu ve nargile içmiştim; garsona borcumuzu sordum. Toplam 1 kuruş olduğunu söyledi. 18,5 fenik yapıyordu. Rehberim de, bahşiş bırakmanın buranın geleneklerinde yeri olmadığını konusunda beni uyardı.

VII.

Çevremde başları sarıklı ve yüzleri beyaz sakalla kaplı, kahverengi tenli Asyalı tipler vardı.

Harika bir yer burası: Herkes ağacın gölgesinde birçoğu biz Avrupalılar gibi -çok azı bacak bacak üstüne atmıştı- sandalyede, bazıları da kerevette oturuyordu. Bir yandan uzaklardaki Bazar'ın gürültüsü bir müzik yayılırken bir yandan da dar sokaklardan ağır ağır ve salınarak -birbirlerine deri yularla bağlı, her iki yanı balyalarla yüklü- develer geçiyordu. Ve kataran öncülüğünü bir eşek yapmaktaydı.

(Bu resmi sonraları da sürekli gördüm.)

Bu kervanlar dağları aşarak Bursa'ya ve Suriye'ye gidiyorlar. Kervanlar genellikle, Avrupalıların gündüzleri gitmeyi yeğledikleri, İzmir'in pisliğinin merkezi durumundaki Kervan Köprüsü'nde bir kervansarayda konaklıyor. Akşamlarıysa burda, Endülüs'ten, Yunanistan'dan, Çerkezistan'dan ve Ermenistan'dan gelen kadın güruhu ilginç danslar yapıyor.

VIII.

Böyle eğlence ve dinlence mekânları, genellikle siyah sonsuzluk ağaçları, yani kavak ağaçlarıyla çevrili; öyle ki, insanı yeniden yaratan ağır bir keder gibi Türk mezarlığının yıkık duvarlarına dik dik bakıyorlar.

Ve düşünüyordum ki, kim bu mezarlıklarda yatıyorsa, bir daha kalkmayacaklar. 'Bir şeftali suyu daha lütfen!' ✩

Basmacı İbrahim
(Müteferrika)

Belgenin çeviri ve özetini yapan: AHMET HEZARFEN

İlginç olan 249 yıl önce Matbaa kelimesi yerine Basma kullanılmaktadır, daha sonra bu kelime matbaa olarak yüz yıllarca kullanılmış, Atatürk'ün öncülüğüyle TDK tarafındanBasım olarak ilk adına kavuşmuştur.

1719'da İstanbul'da ilk matbaayı kuran İbrahim Müteferrika'nın Türkiye'de kitap basımının ilerlemesi için gerekli kâğıdın üretilmesine ilişkin olarak 249 yıl önce yaptığı çalışmalar aşağıda görülmektedir:

YAZI: 13 Receb sene 1157 / 1744, Padişah 1. Mahmut dönemi, Türk-İran savaşları devam etmektedir.

KİMDEN: Basmacı İbrahim Efendi (İbrahim Müteferrika)

KİME: Divan-ı Hümayun

KONU: Basmacı İbrahim Efendi: "Osmanlı Devletinde kâğıt yapmak için birkaç yıldan beri uğraşılmakta, bunun için Polonya (Lehistan) tarafından kâğıt ustası kişiler bulunup İstanbul'a getirilmeğe çalışılmaktadır. Sadrazam, Hotin (Ukrayna) valisiyle Buğdan Voyvodasına iki mektup yazdı, Türkiye'ye gelecek kâğıtçı ustalar bulunup tam yola çıkacakları zaman çıkan bir engel yüzünden gelemediler. Fakat şimdi Buğdan Voyvodası İskarlet Zâde Yanaki (Rum) Hotin'li Arslan adında bir Yahudi'yi Polonya'ya yollıyarak üç, kâğıtçı ustası buldurdu, bu kişiler önce Yaş (Jassy-Romanya) kasabasına, oradan da benim bulunduğum kasabaya geldiler, birkaç gün sonra yanlarına bir kılavuz vererek İstanbul'a yollıyacağım. Bunlar İstanbul'a varınca kendileriyle isteyecekleri ücret pazarlığı yapılsın, kendilerine Polonya'dan İstanbul'a kadar yolluk vb. harcamalar için para verilsin, kâğıt işliyecek uygun bir yer bulunurken kâğıt imalinden gerekli malzeme, eski keten bezi, tutkal, büyüklü küçüklü çark ve kazanlar 3-4 kantar demir veya tunç, 2-3 yüz arşın siyah aba temin edilsin. Bu ustaların yanına kâğıtcılığı tam anlamıyle öğrenebilecek 3-4 kişi verilsin. Bu ustalar bir yıl sonra izin verilerek memleketlerine dönmiye müsaade edilmesin, bakalım yanlarında çalışanlar kâğıt imâlini ve fabrikayı çekip çevirmeyi becerebilecekler mi, yapacakları anlaşıldıktan sonra kendilerine mükâfat olarak 3000 kuruş verilsin.

Bu üç kağıtçı yılda bin top kâğıt işliyebilir, eğer çarkları döndürmeğe güçlü su olursa daha da fazla iş yapabilirler" demektedir.

BELGE: BEO- Cevdet İktisad No 1018

BASMACI İBRAHİM EFENDİ KULLARININ TAKRİRİDİR:

Fî 13.B (Receb) sene 1157

Âsitâne-i sa'adetde kâğıt yapılmak tasmîm ü re'y-i savâb add olınub iki üç seneden berû esbâbına teşebbüs ve Leh tarafından üstâdlar tedarik ve bu tarafa celb ve iktizâ iden mevenetleri ve harc-ı râh.ileri görülmek ve emînen Âsitâne-yi sa'adete îsâl olınmak üzere Sadr-ı a'zâm Sâbık Hazretleri tarafından Hotin valisine ve Buğdan voyvodasına hitâben iki defa mektub şerefsudûr u vüsûl bulub emr-i musahhah ve matlub-ı kuvvet-i karibeye gelmiş iken ba'z-ı avârız zuhurı üstadların diyâr-ı merkûmeden çıkub bu tarafa gelmelerine mâni' ve emr-i matlubın te'hirine bâdî olmışîdi bu esnâda Buğdan Voyvodası İskarlet Zâde Yanaki voyvoda kullarının husûs-ı merkûme

kemâl tekayyüd ve ihtimâmdan nâşi mîr-i mumâileyh tarafından bu husûs içün Hotin sakinlerinden Arslan nâm Yahudi Leh'e gönderilmeyüb mukaddemâ bu cânibe gelmeğe müteheyyi kâğıtçı üstadları bulub kendüleriyle kavl ü pazar ve müennetlerini görüb üç nefer kâğıtçı üstadlar ma'iyyetiyle Hotin'e ve anden Buğdan'a gelüb Buğdan voyvodası kulları dahi Yaş'dan bu mahalle gelince harc-ı râhilerin ve sâir mev'enetlerin görüb ve yanlarına âdem koşub merkûmûn üç nefer kâğıtçıları ve Yahudiyi ma'an Âsitâne-yi sa'adete göndermiş halâ hakirhânede misafir ve emre müntazırlardır Yahudiy-i merkûm kâğıtçılar ile kavl ü pazar idüb sened almak üzere birbirlerine virdikleri temessük ve pullu kâğıdın hulâsa-yi müfâdıdır Leh'den Âsitâne'ye gelince harc-ı râh ve mevenet ve sâirlerin Yahudi görüb Âsitâne-yi sa'adete vüsûllerinde istihdamları mürâd-ı aliyye buyurılursa kâğıt işlenmek içün mahall-i münâsibde üstadların ta'lîm ve ma'rifetleriyle taraf-ı mîriden kârhâne binâ olına kârhâneye lâzım âlât ve bisâtı merkûmun üstâdlar kendüleri yapalar mühimmâtı taraf-ı mîriden virile kâğıdın kerâstası olacak köhne ketan bezleri ve sâir cüz'ü-yat makulesi tutkal ve gayri taraf-ı mîriden görile kâğıtçılar işe mübâşeret itdikde san'atı öğretmek içün ma'iyyetlerine üç dört kimesne ta'yîn olına bunlar san'atı gereği gibi öğrenüb kârhâneyi çeküb çevirmeğe iktidar hasıl itmek içün bir sene temâmına dekin üstadların ma'iyyetinde bulunalar sene temâmında üstâdlar diyarlarına gitmeğe izin virilmiye san'atı öğrettikleri ve bir sene işlediklerine mükâfat ve ücret olmak üzere kenülerine üç bin gurûş virile ve işledikleri kâğıd mîrinin ola merkûmûn üç nefer üstâda ve bir Yahudiye kefâfları içün mekârım-ı aliyyeden rûz-ı merre nafaka beha inâyet buyurıla mühimmât sağîr ve kebîr çarhlar ve çekiçler ve sâir âlât içün üç dört kantar tîmûr veya tunç üç dört kebîr kazgan iki üç yüz arşun siyah aba tecemmülât-ı cüz'iye bervech-i meşruh mühimmât ile üç nefer kâğıdçı senede bin top kâğıd işlemek mümkündir ziyade çarhlar döndürmeğe suda isti'dâd bulunub ulüvhimmet ile ziyade dahi işlenmek mümkündir deyü merkumûn usalar takrîr iderler bâki Fermân men lehü-l-emrindir. ☆

Divan Şiiri, İrsal-i Mesel, Hayat ve Gelenek

Dr. İSKENDER PALA

Bugün Divân şiiri hakkında verilmiş yanlış hükümlerin en büyüğü, hiç şüphesiz bu şiirin gerçek hayattan uzak olduğu ve halkın bu şiire uzak kaldığıdır. *Saray edebiyatı, Yüksek zümre edebiyatı* gibi yakıştırmalar aslında son yüzyılın bu şiire tarafgir bakmasının bir sonucudur. Divân şiirinin bilfiil gündemde olduğu zamanlarda böyle bir problem sözkonusu edilmez; herkes bu şiirleri okur, anlar ve onlardan zevk duyardı. Nitekim Divân şairlerinin de birer halk insanı oldukları, artık yavaş yavaş kabul görmeye başlamıştır. Şüphesiz bu şiirin kendine özgü bir hayal dünyası ile belirli kuralları vardı. Ama bu kurallar hiç bir zaman şairlerin tasnif dışı insanlar oldukları anlamına gelmez. Nihayet her çağda olduğu gibi onlar da yaşadıkları hayatı terennüm etmekteydiler. Yani bu insanları ne ayağı yere basmayan hayalperestler; ne de hayatın acemisi aristokratlar olarak nitelemek doğrudur. Bilakis pek çoğu halkın içinden yetişmiş, çeşitli mesleklere sahip, esnaftan insanlardı. Ancak aralarında bugün de olduğu gibi kültür bakımından bir seviye farkı mevcuttu. Tabiî olarak o çağlarda yaşanılan hayatın gerekleri, ortak değerleri ve kültür birikimi, halkın hemen büyük bir kesimini sanat ve edebiyatın, ta ortasına çekiyordu. Padişahtan seyyar satıcıya, yeniçeriden çakşırcıya, imamdan çiftçiye pek çok sınıf ve meslekten şairler yetiştiren; hatta okur-yazarlığı olmayan şiir ustalarının bile divânlar oluşturduğu yaygın bir sanat muhitinde, bu insanların sık sık günlük hayatı da anlatacakları âşikardı. Modern eğlence vasıtalarının bulunmadığı o zamanların belli başlı eğlencesi de hiç şüphesiz şiir mahfillerinde yaşanan bedîî zevkler ve asûde zamanlar idi. Sevindirici olan taraf odur ki son yıllarda yapılan pek çok araştırmalar Divân edebiyatının bize öğretildiği gibi çarpık ve afâki olmadığını artık açıkça ortaya koymaktadır. Mesela bu edebiyatta günlük olayların, âdetlerin, örf ve geleneğin sözkonusu edilmesine zemin hazırlayan önemli bir sanat vardır: İrsâl-i mesel (misal getirme, örnekleme)... İrâd-ı mesel de denilen bu sanatta leff ü neşr (toplayıp yayma; ilk dizede söylenen mefhumlara bir sonraki dizede karşılıklar gösterme) yardımıyla okuyucunun belli bir fikre inandırılması, bir konu hakkında aydınlatılması esas alınır. Önce bir fikir söylenip ardından da o konu ile ilgili herkesin bildiği yahut yaşadığı hayat sahnelerinden bir örnek verilir. Fikirlerin atasözleri veya vecizeler ile kuvvetlendirilmeleri de bu türdendir. İrsâl-i meselde esas olan taraf, verilen örneği telmihte olduğu gibi herkesin bilmesi veya uygulamaya koymasıdır. Bu bakımdan ilk dizede sözü edilen konu hakkında ikinci dizede ünlü bir alışkanlığın, bir kuralın, bir geleneğin zikredilmesi irsâl-i meselin en yaygın kullanım biçimidir. Hemen her divânda bu tarzda söylenmiş yüzlerce beyte rastlamak mümkündür. Bizim sözkonusu edeceğimiz şiir 5 beyitten müteşekkil olup her beytinde, başka sanatlar yanında ağırlıklı olarak irsâl-i mesel'e yer verilmiştir. Burada beyitlerin yalnızca ge-

enek ve irsâl-i mesel ciheti ele alı-
ıarak, şiirin yazıldığı çağa ışık tu-
an tarafları izaha çalışılacaktır. Şi-
rimiz, Kanunî dönemi şairlerin-
len Aşkî'ye[1] aittir. Şöyle başlar:

Mahabbet ehli bu câni uyâra saklarlar
Şu meyvedir ki anı şehriyâra saklarlar

*Sevgiden anlayanlar, bu canı, uy-
ıun sevgiliye saklarlar. (Sanki bu can)
ir meyvedir, ki onu padişaha (ikram
'dilmek üzere) saklamaktalar.*

İlk dizede şair, sevgi ehli dostla-
ını, kendi canını (veya kendi can-
arını) uygun bir sevgili uğrunda
'eda ve kurban etmek üzere sakla-
lıklarını ifade etmekte ve ikinci di-
:ede bu söylediğini örneklendir-
nektedir. İlk dizedeki *bu canı* keli-
nelerini "her âşıkın kendi canları"
)içiminde yorumlamak da mümkündür. Keza *uyara* kelimesinin es-
ki harfli yazılışı *o yâra* şeklinde de
)kunabilmektedir. Bu durumda
işıkların, sevgili için aralarından
)irini kurban etme düşünceleri ön
)lana çıkar.

İkinci dize okunduğunda *mey-
)e*'nin *can*'a; *uyar*'ın (*o yâr*) da *şehri-
yâr*'a karşılık getirildiği ve irsâl-i
nesel'in bu benzetmeler üzerine
kurulduğu görülür. Elbette her şe-
yin en iyisi padişaha (padişah ma-
kamındaki sevgiliye) ikram edilir.
Buradan yola çıkarak şairin kendi
gönlünü diğer âşıklardan üstün
uttuğunu, meyveler içindeki en
yi meyveye kendisinin sahip oldu-
ğunu, dolayısıyla sevgilinin has
âşıkının kendisi olduğunu söyle-
nek istediği görülür.

Türk ananesinde ikramın büyük
önemi vardır. İkram edilecek obje-
nin cins ve miktarından çok, kendi
cinsinin en iyisi olmasına özen gös-
terilir. Daha da önemlisi, burada
şairin kendi canını ikram ediyor
oluşudur. Elbette sultan için can
feda edilebilir. Bu bir gelenektir. İş-
te beyitteki örnekleme de bu gele-
nek üzerine bina edilmiştir.

2. Mahabetin birazını hatına verdi gönül
Hazîne artuğ olunca hisara saklarlar

*Gönlüm, sevginin birazını ayva
tüylerine verdi. Nitekim hazine artık
olunca (fazlasını da) hisara saklarlar.*

Önce buradaki irsâl-i meseli çö-
zelim. İlk dizedeki *mahabbet* ile *hat*;
ikinci dizedeki *hazîne* ile *hisar*'a
karşılık gösterilmiştir. Buna göre
şair, sevgisini bitmez tükenmez bir
hazine olarak değerlendirip onun
yeteri kadarını sevgilisine sunmak-
ta, geri kalanını da sevgilinin bir
hisarı andıran hat'ına (ayva tüyle-
rine) saklamakta, yani yine sevgi-
liye sunmaktadır. Böylece yegâne
hazinesi olan sevgisinin tamamını
sevgilisine verdiğini açıklamakta,
sevgisinin fazlasını da onun ayva
tüylerine emanet etmek için, fazla
hazinenin hisarlara saklanması ge-
leneğini örnek göstermektedir.

Hat, "ayva tüyü" demektir. Bun-
lar, özellikle ağız çevresinde ve çe-
ne üzerinde çıkan, 15-16 yaşlara öz-
gü, çocukluktan gençliğe geçişin
belirtisi olan sarı tüylerdir. Divân
şiirinin sevgilileri daima cüvan ve
taze olduğundan, ayva tüyleri on-
larda bir olgunluk emaresi, bir cazi-
bedir. Hattın hisara benzetilmesi-
nin sebebi ise ağız denen hazinenin
(lâl dudaklar, inci dişler, mücevher
sözler, mücevher kutusu ağız vb.)
çevresini kuşatmasıdır. Böylece ha-
zine dış etkenlerden ve düşman
saldırılarından (rakiplerin taşkın-
lıklarından) korunmuş olacaktır.

Bu durumda şair demek ister ki,
"Sevgilim, ben seni aslında çok ul-
vî bir aşkla seviyorum. Ancak sev-
gim o denli fazla ki birazını da la'l
dudağına, cevher kutusu ağzına ve
inci dişlerine hasrettim. Elimde de-
ğil, ağzını ve dudağını sevmekten
kendimi alamıyorum. İhtimal ki
gün gelir, ağzından benimle ilgili
bir güzel söz çıkar; yahut devran
döner, zaman değişir, bir ara duda-
ğını öpebilirim. Gerisi sana kaldı,
himmetini umuyorum!.."

Şimdi de geleneğe bakalım: Ha-
zine nerede saklanırdı?

"Osmanlı devletinin yeni bir de-
vir teşkil eden İkinci Sultan Mah-
mut'un saltanatına kadar biri ende-
run, diğeri bîrun hazinesi olmak
üzere iki hazinesi vardı. Enderun
hazinesi doğrudan doğruya padi-
şahlara, bîrun hazinesi ise hüku-
mete aitti. Enderun hazinesine
"Hazîne-i Hümâyun" ıtlak olunur-
du. Bu hazineyi eski padişahlar za-
manında muharebe karşılığı olarak
saklanılan nukûd ile kıymetli eşya
teşkil ediyordu[2].

Osmanlı devletinin resmî hazi-
nesine ait olan para yahut eşya, is-
ter maddî ister manevî değeri hâiz
olsun, Hazîne-i hümâyun adı altın-
da çeşitli mekanlarda saklanırdı.
İlk defa Yavuz Sultan Selim tara-
fından hilâfetle birlikte Mukaddes
Emanetler'in de teslim alınması
üzerine tesis olunan hazine teşkila-
tı, asırlarca sağlıklı biçimde çalış-
mış ve bugün Topkapı Sarayı Mü-
zesi'nde halkın ziyaretine açılmış-
tır. Bütün o eski dönemlerde hazi-
ne kapıları bir saygı işareti olarak
daima Yavuz Sultan Selim'in müh-
rüyle mühürlenmiştir. Bazı dö-
nemlerde hazine dolmuş ve artık
eşyalar başka yerlerde muhafaza
edilmeye başlanmıştır. Hazineler
için en sağlıklı koruma mekanı hiç
şüphesiz bütün emniyet tedbirleri
alınmış olan metîn hisarlardır. Atâ
Tarihi'nde aynen şu cümle yer alır:
"Hazîne-i hümâyûnlarının dâhil ve
hâricî, ganâim-i gazavât ile teshîn
olunarak fazlası saray-ı hümâyun
hazinesinin hisse-i hâricîsine nihâ-
de olunan kebîr altı kıt'a anbara
vaz' ile bakiyyesinin birazı harem-i
hümâyunda ittihaz buyurulan ha-
zinede ve bir mikdarı Yedikule
mahzenlerinde hıfzolunmuş oldu-
ğundan..."[3] Bu cümlede bizi ilgilen-
diren iki husus vardır. İlki, "fazlası
saray-ı hümayun hazinesinin his-
se-i haricîsine nihâde olunan" -ki
bu ifade, ana hazineye fazla gelen
eşyaların başka hazine şubelerinde
saklandığını gösterir- cümle; ikin-
cisi de "bir mikdarı Yedikule mah-
zenlerinde hıfzolunmuş" ibaresi-
dir. Yedikule, tam mânâsıyla bir
hisardır. Kalın surlarıyla asırlarca
ayakta durmuş ve değişik maksat-

larla kullanılmıştır. İşte bizim şairimizin yukarıdaki beyitte sözünü ettiği gelenek de budur.

3 Gönül harâret ile cân atar zenahdâna
Nite ki germ hoşâbı bunara saklarlar

Gönlüm, (çektiği aşkın) ateşinden dolayı senin çene çukuruna can atmaktadır. Nitekim sıcak hoşafı da (soğusun diye) pınara koyarlar.

İlk dizedeki *hararetli gönül* ile *zenahdân*, ikinci dizede *germ hoşâb* ile *pınar*'a benzetilmiş ve irsâl-i mesel, sıcak şeylerin serin pınarlarda soğutulması geleneği üzerine bina edilmiştir.

Divân şiirinde zenahdân (çene çukuru), sevilenin güzellik unsurlarından biri olup ya zindana, ya da kuyuya benzetilir. Böylece âşıkın gönlü âdeta bir suçlu gibi kuyu yahut zindana düşer. Ancak çene çukurunun soğuk sulu bir pınara benzetildiği durumlar da vardır. Hatta ayva tüyleri de bu pınarın etrafını alan yeşilliklere teşbih olunur. Beytimizde anlatıldığına göre şairin gönlü öylesine bir aşk ateşi ile yanar ki, onu bir parça teskin edebilecek tek mekân, sevgilinin çenesindeki derin ve serin çukurdur. Ayrıca *hararet ile* (-ki "istekle, hâhişle" anlamı da vardır-) kelimeleri, âşıkın zenahdana düşmek için can attığını ikinci defa vurgulamaktadır.

Sıcak hoşafların pınarlarda soğutulduğunu doğrusu bilmiyorduk. Ancak pınarlarda karpuz çatlattığımız çok olmuştur. Maamafih ibrik, testi, çömlek, küp vb. dar ağızlı kaplara konulabilecek her bir yiyecek, ağzı kapatılarak pınara bırakılırsa elbette soğuyacaktır. Anlaşılan o ki Aşkî merhum da pek çok pınar başında soğuk hoş-âb'lar içip içindeki yangını ferahlatmıştır.

4. Aceb mi aşkın ile dil garîk-ı eşk olsa
Şarab destlerin cüybâra saklarlar

Gönlüm, senin aşkından dolayı göz yaşlarına batsa şaşılır mı? Şarap testilerini de zaten ırmağa saklamazlar mı!?..

Beytin ilk dizesindeki *dil* (gönül), *şarap testisine*; *eşk* (gözyaşı) de *cüybâr*'a (ırmak) benzetilerek yine bir irsâl-i mesel yapılmıştır. Şimdi cevap arayalım, gönül hangi bakımdan şarap testisine benzetilmiştir. Yürek, öncelikle şekil yönünden bir testiyi andırır. Sonra testinin ağzı ve inbiği gibi yüreğin de ağzında aortlar vardır. Dahası, yüreğin içi kızıl kan ile doludur; tıpkı testiye şarap konulmuş gibi.

Beyte göre şair, aşkı yüzünden o derece gözyaşı dökmektedir ki gönlü, bu yaşların oluşturduğu ırmağın içinde kaybolmuştur. Gözyaşının sele dönmesi bu olsa gerektir. Burada sözkonusu edilen gelenek, şarap testilerinin ırmaklara saklanmasıdır. İşret meclisleri genellikle ırmak kenarlarında, -daha doğrusu suyun bulunduğu yerlerde- kurulur. Bu durumda şarap testisinin ırmağa konulması iki amaca matuf olabilir. İlki, şarabın soğuması; ikincisi de şarabın alenen içilemiyor oluşudur. Bizce bu ikinci sebep daha akla yatkındır. Özellikle içki yasağının sıkı denetim altında tutulduğu dönemlerde -ki bunlardan ikisi Kanunî döneminde olup şairimizin yaşadığı zamana denk düşer- hiç bir muhtesip, bir ırmakta şarap testisi aramaz. Velev arayıp bulsa bile bunun suçunu kimseye yükleyemez. Sarhoş aklı işte!...

5. Sirişkı sakladı Aşkî visâl günlerine
Şarâbın iyisini evvel bahâra saklarlar

Aşkî, (kanlı) gözyaşlarını vuslat günlerine sakladı. Şarabın yıllanmışını da (işret mevsimi olan) ilkbahar için saklamazlar mı?!..

Burada da ilk dizedeki *sirişk* (gözyaşı) ile *visâl günleri*, ikinci dizedeki *şarap* ve *evvel-bahar*'ı karşılamaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Divân şiirinde âşıkın akıttığı gözyaşları daima kanlıdır. Bu bakımdan şaraba benzer. Şair bu benzetmede *şarabın iyisi*'ni sözkonusu eder ki bu da kendi gözyaşlarının sevgili uğruna akıtılan diğer gözyaşlarından, yani rakiplerininkinden daha değerli ve özge olduğunu vurgulamak içindir. Keza âşıkın sevgiliye vuslatı da ilkbahara teşbih olunur. İlkbaharda tabiatın yeniden hayat bulması gibi âşık da sevgiliye kavuşunca can bulmuş olur. Ayrıca, ilkbaharda ırmaklar eriyen kara suları ve nisan yağmurlarından dolayı daha gür akarlar. Şair de sevgilinin hasreti sebebiyle bu mevsimde gözyaşlarını daha da çoğaltmakta ve baharın genel havasına gözyaşı selleriyle katkıda bulunmaktadır.

Beyitteki gelenek, ilkbaharda yapılan bezm ve eğlencelerdir. Bu bezmin nirengi noktasını, sevgilinin mecliste bulunması, bu sebeple gülüp eğlenme, içip coşma oluşturur. Kış boyunca evlerinde kapalı kalan insanların ilkbaharla birlikte kırlara koşması çok tabiîdir. Ancak eskilerin bu günler için hazırlık yaptıklarını ve en güzel şaraplarını meclise getirerek felekten gün çaldıklarını, kâm aldıklarını yukarıdaki beyitten anlamak mümkündür.

Bütün bunlardan sonra; kim söyleyebilir ki Divân şiiri hayattan kopuktur!?.. ☆

1 XVI. asırda yaşamış olan Aşkî'nın adı İlyas'tır. Dergâh-ı Muallâ yeniçerilerinden bir zatın oğludur. Acemioğlan sınıfından yeniçeri neferliğine geçmiş, solak ve peyk rütbelerine kadar yükselmiştir. Orta derecede tahsile sahiptir. Kanunî'nin pek çok seferine onun maiyyetinde katılmış. Alman seferinde de esir düşmüştür. Bu arada oldü sanılarak ufesi kesilen şair daha sonra kurtulup vatana dönmüşse de tekrar orduya alınmamış ve sıkıntılı bir devir yaşamaya başlamıştır. Bir ara küttâb sınıfına yazılmış, ancak gözleri kör olunca bu görevden de ayrılmıştır. Defterdar Ebülfazl Çelebi'nin himayesinde bir ara rahata kavuşmuş ve evlenmişse de Çelebi'nin ölümü (1569) üzerine yeniden perişan olmuştur. Bu dönemde artık eski can dostları bile kendisini aramaz olur. Hanımı ölünce âmâ hâliyle pek güç durumlara düşer. İleri yaşında pek küçük yetimlerine bakmak zorundadır. Yenihisar'da (Rumelihisarı) baba yadigârı evde 10 yıl kadar hayatın her türlü acısını çektikten sonra 1576 yılında, hayli hüzünlü olarak vefat eder.

Mürabbalarıyla ünlü olan şair Aşkî, biyografik kaynaklarda "Hoş tab' nazma kâdir (Heşt Bihişt, Sehî Bey, Hzl. Günay Kut. Amerika 1978, s.308), tâlib-i irfân (Tezkire-i Latîfî, İstanbul, 1314, s.244); ihmâl edilecek şair değildir (Türk Şairleri, S.N. Ergün, İstanbul, 1945, c.II, s.518)" gibi hükümlerle yer almıştır.

2 bk. Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1971, c.I., s. 789.

3 bk. Atâ Tarihi, c.I., s.98 den naklen, Pakalın, a.e. s. 789

Osmanlı Pa
Nasıl

ŞEVKE

AKÇELER (14.-17.YÜZYILLAR)

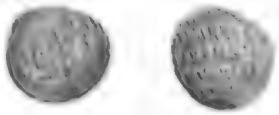

Orhan Bey-?
Çapı 14mm.

II. Mehmet (Fatih)-Amasya
Çapı 11mm.

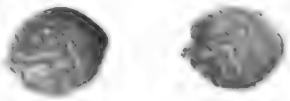

I.Süleyman (Kanuni)-Ankara
Çapı 12mm.

IV. Murat-Bursa
Çapı 11mm.

BAKIR (MANGIRLAR)

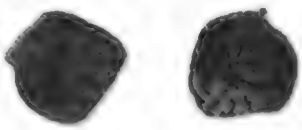

II. Murad-Edirne
Çapı 16mm.

II. Mehmet (Fatih)
Çapı 15mm.

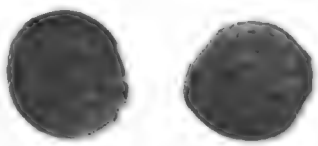

I.Süleyman (Kanuni)-Diyarbakır
Çapı 17mm.

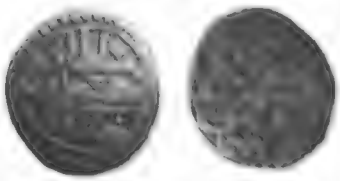

II. Mustafa-Tunus
Çapı 21mm.

Orijinalleri Yapı Kredi Bankası Sikke Koleksiyonu'ndadır. Vedat Nedim Tör Müzesi Sorumlusu Sayın Sennur Aydın'a yardımları için teşekkür ederiz. - Tarih veToplum
Fotoğraflar: Manuel Çitak, THY Skylife Dergisi

Osmanlı para tarihi deyince aklımıza geniş bir coğrafyayı kapsayan altıyüz yıllık bir İmparatorlukta oluşan para düzeni ve parasal kurumlar ile bunların zaman içindeki evrimlerinin incelenmesi geliyor. Daha geniş bir çerçevede, Osmanlı para tarihini kapitalizm öncesi bir İmparatorlukta paranın ekonomi içinde değişen yerinin incelenmesi olarak da düşünebilirsiniz. Ancak, Osmanlı iktisadî ve toplumsal tarihi açısından büyük önem taşıyan bu konuda ne nümizmatlar ne de iktisat tarihçileri şimdiye kadar yeterli bir çerçeve geliştirememişlerdir. Bu nedenle para tarihi günümüzde Osmanlı tarihi araştırmalarının en zayıf alanlarından birini oluşturuyor.

Osmanlı para tarihiyle ilgilenen nümizmatların büyük çoğunluğu bugün geleneksel yaklaşımların ötesine geçemiyorlar. Osmanlı sikkelerine siyasal tarih açısından yaklaşan nümizmatlar, her padişah döneminde faaliyet gösteren darphanelerin yerleriyle bastırılan sikkelerin ayrıntılı özelliklerini ortaya çıkarmayı hedefliyorlar. Böylece oluşturulan liste ve kataloglardaki darphane sayısının çokluğu, sikke türlerinin zenginliği ve sikkelerin sanat değeri, pek çok nümizmat tarafından büyük bir İmparatorluğun gücünün simgeleri olarak kabul ediliyor.

Gerçi bu liste ve kataloglar Osmanlı sikkelerinin envanterinin çıkarılması bakımından yararlı olmuştur. Ancak bu dar yaklaşım, sanki Osmanlı sikkeleri yalnızca İslâm sikkeleri geleneğinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmış-

ara Tarihine Bakmalı?

AMUK

lar ve kendi başlarına evrilmişler gibi bir izlenim vermektedir. Böylece Osmanlı İmparatorluğunun geniş coğrafyası, Belgrad'dan Bağdad'a, İstanbul'dan Kahire'ye farklı bölgelerin farklı tarihleri, iktisadî ve ticarî ilişkileri ile bu ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan parasal etkiler gözardı edilmektedir. Oysa Osmanlı sikkelerini ve para düzenini Avrupa, Akdeniz ve Orta Doğu bağlamında, özellikle de 16. yüzyılda biçimlenmeye başlayan Avrupa kapitalizmi ve dünya ekonomisiyle karşılıklı etkileşimi içinde ele almak gerekiyor. Osmanlı para tarihini anlamlı bir çerçeveye yerleştirmek için diğer konuların yanı sıra dünya ekonomisinin tarihini de mutlaka iyi incelemek gerekiyor.

Siyasal tarih ağırlıklı nümizmatik yaklaşım, Osmanlı sikkelerinin iktisadî işlevleri konusunda da ortaya pek az şey koyabilmiştir. Her ekonominin olduğu gibi, Osmanlı ekonomisinin de günlük işleyişi içinde paraya ihtiyacı vardı. Acaba bu ihtiyaç nasıl karşılanıyordu? Bazı nümizmatların ve tarihçilerin yaptığı gibi, kataloglardaki sikke resimlerini ve Osmanlı arşivlerindeki darphanelere ilişkin belgeleri ardarda koyarsak, acaba Osmanlı para düzenini anlamış olur muyuz? Osmanlı ekonomisi gerçekten bu sikkelerle mi işliyordu? Bu sikkelerden yeterli miktarlarda basılıyor muydu? Bunlar acaba ekonominin para gereksinimlerini karşılayabildi mi?

İktisat tarihçileri ise, Halil Sahillioğlu dışında, bu alanla ne yazık ki pek fazla ilgilenmemişlerdir.[1] Bugün biz farklı tarihsel dö-

OSMANLI ALTINLARI (15.-18. YÜZYILLAR)

II. Mehmet (Fatih)-İstanbul
Çapı 20mm

I. Süleyman (Kanuni)-Sidrekipsi
Çapı 20mm.

I. Süleyman (Kanuni)-Mısır
Çapı 20mm.

I. Mahmud-Mısır
Çapı 20mm.

DİĞER GÜMÜŞ SİKKELER (16.-17.YÜZYILLAR)

Medin, Kanuni-Şam
Çapı 15mm.

Medin, II. Osman-Mısır
Çapı 17mm.

Nasri, I. Ahmet-Tunus
Çapı 12mm.

Şahi, II. İbrahim-Bağdat
Çapı 14-18mm.

Yapı Kredi Bankası Sikke Koleksiyonu
Fotoğraflar: Manuel Çitak, THY Skylife Dergisi

nemlerde, kırlarda ve kentlerde hangi kesimlerin ne ölçülerde para ve kredi kullandığı hakkında pek az şey biliyoruz. Örneğin tüccarların, devlet memurlarının, esnafın ve nihayet kent nüfusunun belki de tümünün para kullandığını biliyoruz. Peki ya köylüler ve hatta göçerler? Toplam nüfusun yüzde 90'a yakın bir bölümünü oluşturan bu kesimler hangi dönemlerde ve hangi ölçülerde para kullanıyorlardı? Osmanlı bürokrasisi para konularında ne kadar bilgi ve beceri sahibiydi? Devlet para arzını denetlemek ve parasal istikrarı sağlamak için ne gibi politikalar izlemekteydi. Arşiv belgelerinin ve diğer malzemenin varlığına karşın, bugün bu sorulara verilecek yanıtlarımız yeterli değildir. Pek çok konuda eksiktir ve daha da kötüsü, yanlışlarla doludur.

Para tarihi konusundaki bilgilerimiz sınırlı olduğu için, bugün Osmanlı iktisat ve toplumsal tarihi üzerinde çalışanlar fiyatlar, ücretler ve servetler üzerine en basit büyüklüklerin bile ne anlama geldiğini saptamakta zorluk çekiyorlar. Örneğin, İstanbul'da bir duvarcı ustasının 1550 yılında 10 akçe olan günlük ücreti, 1750 yılında 80 akçeye yükselmişse, bu ne anlama gelmektedir? Bu iki yüzyıl içinde ücretlerin satın alım gücü artmış mıdır, yoksa azalmış mıdır? Yahut, 16. yüzyılın ortasında bir Osmanlı bürokratının ya da bir büyük tüccarın 50 bin Dükalık serveti ile 18. yüzyılın ortalarında bir sarrafın elinde oluşan yarım milyon kuruşluk bir serveti nasıl karşılaştıracağız? Bugün bu basit karşılaştırmaları yapabilmek için gereken temel bilgilerden yoksunuz. Aynı nedenlerle Avrupa ile Orta Doğu arasındaki ücret ve gelir farklılıklarının ne zaman ortaya çıkmaya başladığını bilemiyoruz. Ve nihayet, Fiyat Devrimi adı verilen ve 16. yüzyılda Avrupa'da kapitalizmin yolunu açarken Osmanlı Ekonomisinde uzun dönemli yıkıma yol açtığı iddia edilen gelişmelerin gerçek niteliğini ve sonuçlarını da henüz anlayabilmiş değiliz. Oysa Osmanlı ekonomisinin ve toplumunun uzun dönemli dönüşümlerini inceleyebilmek ve Osmanlı tarihini karşılaştırmalı bir çerçeveye yerleştirebilmek için artık bu tür sorunları aşabilmemiz gerekiyor.

Bu yazıda bir iktisat tarihçisi gözüyle 18. yüzyıla kadarki dönemde Osmanlı para düzeninin temel özelliklerini tartışacağım. Üç ana tema üzerinde duracağım. Birinci olarak, Ortadoğu gibi para konularında sorunlu bir bölgede, bu kadar geniş bir imparatorluğun istikrarlı bir para düzeni kurabilmesi son derece zor olduğunu savunacağım. İkinci olarak, geniş İmparatorlukta parasal istikrarı sağlayabilmenin Osmanlı devletinin malî, idarî ve iktisadî gücünü aştığını söylemek istiyorum. Türkiye'deki Osmanlı tarihçileri Osmanlı devletinin gücünü genellikle abartırlar. Ancak para konularında devletin gücünün sınırlı olduğunu görüyoruz.

Peki, hem ekonominin işleyişi hem de vergilerini toplamaya çalışan devlet açısından bu kadar canalıcı bir konuda Osmanlı devleti nasıl bir düzen kurabildi, ekonominin ve maliyenin iyi kötü işleyişini nasıl sağlayabildi? Üçüncü olarak da Osmanlı devletinin para sorunlarına yaklaşırken, kendi gücünün sınırlarının bilinci içinde, esnek ve pragmatik davrandığını savunacağım.[2]

Yazıda 18. yüzyıla kadarki dönem ele alınmaktadır. Osmanlı para düzeninin burada tartışılan temel özelliklerinin 18. ve hatta 19. yüzyıllarda da sürdüğü gösterilebilir. Ancak bu son döneme ilişkin ayrıntılar bu yazının sınırları dışında kalmaktadır.

Şimdi istikrarlı bir para düzeni kurmanın zorlukları ile başlayalım. Herşeyden önce devlete olan güvenin sınırlı kaldığı, kâğıt paranın henüz kabul görmediği dönemlerde, bir ekonominin para arzının bugünkü gibi matbaada para basarak değil, altın, gümüş ve bozuk para için de bakır gibi değeri düşük madenlerden darp edilen sikkelerle karşılandığını hatırlayınız. Bu durumda bir ülkedeki değerli maden miktarıyla para arzı arasında güçlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Eğer ülkedeki değerli maden miktarı azalırsa, tedavüldeki para miktarı da azalacaktır. Örneğin ülkenin dış ticareti sürekli açık veriyorsa, ithal edilen malların ödemeleri altın ve gümüş sikkelerle yapılacağı için, ülke içindeki para arzı olumsuz etkilenecektir. Bu nedenle bir ülkenin ya da bölgenin para tarihini ticaret tarihiyle beraber incelemek zorunlu olmaktadır. Öte yandan, devlete veya ekonomiye güvensizlik nedeniyle sikkeler piyasadan kaybolunca, devletin para arzını genişletmesi mümkün olmayacaktır. Onun için, 20. yüzyıl öncesinde istikrarlı bir para düzeni kurabilmenin ve bunu sürdürebilmenin bugünkünden de zor bir mesele olduğunu kabul etmek gerekiyor.

Bunun yanısıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun üç kıtaya yayılmış olması, Balkanlar'dan Mısır'a, Basra Körfezinden Cezayir'e kadar değişik bölgelerin çok farklı iktisadî ve ticarî ilişkiler içinde olması para sorununu daha da karmaşıklaştırıyordu. Örneğin Eflâk ve Buğdan ticari ilişkilerinde Tuna ve Karadeniz üzerinden Orta ve Doğu Avrupa'ya yönelirken, Mısır, Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusu'na ve Güney Asya'nın ticaret yollarına bağlanıyordu. Bu kadar geniş bir İmparatorluk parasını nasıl denetleyebilirdi?

Üçüncü olarak, İmparatorluğun içinde bulunduğu Orta Doğu para konusunda son derece zor bir bölgeydi. Son yıllardaki tarihsel araştırmalar, Avrupa'nın Asya ile olan ticaretinin belki de onikinci yüzyıldan itibaren genel bir eğilim olarak açık verdiğini gösteriyor. Bir başka deyişle, Avrupalıların Doğuya sattığı mallar, Asya'dan gelen ipek, baharat ve diğer malların değerini karşılamıyordu. Bu durumda Avrupalılar Doğuya altın ve gümüş para da gönderiyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu da işte bu ticaret ve para yollarının üzerinde kurulmuştu. Özellikle 16. yüzyılda, Amerika'dan gelen altın ve gümüşün de etkisiyle hacmi genişleyen bu transit ticareti karşısında devlet, Batıdan gelen altın ve gümüşün Doğudan çıkışını engelleyemiyor, ekonomi para konusunda büyük dalgalanmalarla karşı karşıya kalabiliyordu.

Öte yandan, Osmanlı ekonomisinde para kullanımının sınırlı kaldığını söyleyerek para sorununun önemli

olmadığını iddia etmek de mümkün değildir. Çünkü yalnız kentlerdeki tüccar ve esnaf arasında değil, nüfusun büyük bir bölümünün yaşadığı kırlarda da özellikle 16. yüzyılda artan ticarileşme ve piyasaya yönelik üretimle birlikte, para kullanımının yaygınlaştığını görüyoruz. Örneğin 16. yüzyılda, köylülerin ve göçerlerin sık sık pazara inerek mallarını sattıklarına, devletin topladığı pazar vergilerini, tartı harçlarını parayla ödediklerine ilişkin pek çok kayıt var elimizde.

Şimdi Osmanlı İmparatorluğu'nda 14. yüzyıldan itibaren, iktisadî, idari ve diğer malî etkiler altında yavaş yavaş biçimlenen para düzeninin iki temel özelliği üzerinde duralım. Bunlardan birincisi, geniş İmparatorlukta tek bir para biriminin oluşturulamamasıdır. 15. yüzyılın sonlarına kadar, toprakların Balkanlar ve Anadolu ile sınırlı olduğu dönemde, Osmanlı devletinin paraları kökenleri en erken dönemlere uzanan küçük gümüş akçe ile II. Mehmed döneminde darp edilmeye başlanan altın sultanîden oluşuyordu. 16. yüzyıldaki hızlı fetihlerle İmparatorluk Avrupa, Asya ve Afrika'daki en geniş sınırlarına ulaşırken, devlet akçeyi tüm İmparatorluğun tek para birimi olarak kabul ettirmeye çalışmamıştır. Balkanlar, Mısır, Magreb, Basra Körfezi ve Kafkaslar gibi birbirinden çok farklı ticarî ve iktisadî ilişkiler içinde olan bölgelerde devlet, varolan yapılarla uzlaşmayı tercih etmiştir.

İmparatorluk parası olarak tedavül eden altın, gümüş ve bakır sikkeleri ayrı ayrı ele alalım. Büyük ödemelerde ve büyük servetleri saklamak için kullanılan altın sikkelerde Cezayir'den Mısır'a, Belgrad'dan Bağdad'a tüm İmparatorlukta II. Mehmed döneminde darp edilmeye başlanan sultanînin standardları izlenmiştir. Yelpazenin öbür ucunda yer alan ve bozuk para olarak kullanılan bakır mangırlarda ise, her kent, her bölge büyük ölçüde kendi haline bırakılmıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda bütün dünyada para düzeninin en önemli unsuru ise orta büyüklükte işlemlerde kullanılan gümüş sikkelerdi. Osmanlı devleti imparatorluğa yeni katılan bölgelerde daha önce kullanılan gümüş sikke türlerini padişahın adıyla yeniden piyasaya sürmüştür.

Böylece İmparatorluğun merkezi olarak kabul edilen Balkanlar ve Anadolu'da akçe 17. yüzyılın ortalarına kadar egemenliğini sürdürmüştür. Buna karşılık Mısır ve çevresinde, Suriye'nin güneyinde ve Yemen'de Memlûklar döneminden kalan ve daha sonra pare yahut para olarak anılan medin benimsenmiştir. İlk medinler Mısır'da onbeşinci yüzyılın başlarında piyasaya sürülmüşlerdi. Osmanlı Mısır'ı fethettikten sonra medinleri pare ya da para adıyla darp etmeye devam ettiler. 17. yüzyılın ortalarında para İstanbul'da da darp edilmeye başlayınca, İstanbul ve Mısır birimleri arasında bağlantı kurulmuş oldu.

Öte yandan, İran'a komşu bölgelerde, Doğu Anadolu'nun bir bölümüyle Azerbaycan, Irak, ve Körfez bölgesinde ise en azından Moğollardan itibaren ve Hindistan ile karşılıklı etkileşim içinde büyük gümüş sikke kullanma alışkanlığı vardı. Osmanlılar 16. yüzyılın başlarında bu bölgeleri fethettikten sonra, padişahî adın verdikleri, ancak yerel halkın ısrarla Şahî adıyla andığı akçeden daha büyük gümüş sikkeleri basmışlardır. Nümizmatlar bu sikkeleri dirhem olarak bilirler.

İstanbul'un etkisinin daha da sınırlı kaldığı Cezayir Tunus ve Trablus'da da daha önce kullanılan kabul gören sikke türleri varlıklarını korumuşlardır. Örneğin Tunus ve Trablus'da 13. yüzyıldan beri kullanılan küçük ve kare biçiminde nasriler Osmanlı döneminde de Osmanlı padişahlarının isimleriyle darp edilmiştir. Tunus akçesi olarak da anılan bu birim, 18. yüzyılın başlarına kadar 52 nasrî= 8 riyal sabit kuru üzerinden İspanyol para birimine bağlanmıştır. Cezayir'de ise İstanbul standardındaki altın sultanîler büyük miktarlarda basılırken, gümüş para üretimi 18. yüzyılın ortalarına kadar çok sınırlı kalmıştır.

Böylece imparatorluk içinde altın sikkelerde birlik sağlanırken, gümüşde farklı para bölgelerinin oluştuğunu görüyoruz. İşin daha da ilginç yanı, Doğu Anadolu ve Suriye gibi ara bölgelerde birden fazla para birimi tedavül etmekteydi. Örneğin 16. yüzyılın ortalarında Diyarbakır'da hem akçe, hem şahî ve hem de medinin devlet darphanelerinde basıldığını eldeki nümizmatik kataloglardan izlemek mümkündür.[3]

Kısacası, Osmanlı devleti para konusunda gücünün sınırlı olduğunun bilincindedir. Bu nedenle de esnek ya da pragmatik olarak nitelendirilebilecek bu yaklaşımı benimsemiştir. Aslında bu esnek yaklaşımın benzerlerine Osmanlı yönetiminin başka uygulamalarında da rastlanmaktadır. Örneğin tımar rejimi de İmparatorluğun her bölgesinde değil, ancak devletin gücünün yettiği bölgelerde uygulanmıştır. Buna karşılık, örneğin Mısır'da ve Kürt aşiretlerinin güçlü olduğu Doğu Anadolu'da devlet, vergi toplamakla yetinip toprak düzenini değiştirmeye girişmemiştir.

Şimdi gelelim, Osmanlı para düzeninin ikinci önemli özelliğine. Nümizmatik kataloglara bakanlar ya da Osmanlı devletinin tuttuğu belgeleri, örneğin mahkeme kayıtlarını inceleyenler, imparatorlukta yalnızca Osmanlı sikkelerinin geçerli olduğunu sanabilirler. Günlük alışverişlerde ve resmî belgelerde belirtilen miktarlar, hep Osmanlı para birimleriyle örneğin akçe ile veya Mısır'da medin ile ifade edilmektedir. Ancak bu sizi yanıltmasın. İmparatorluk sınırları içinde Osmanlı sikkelerinin yanısıra pekçok Avrupa ülkesinin de parası 14. yüzyıldan itibaren her dönemde Osmanlı sikkelerinin yanında tedavül etmiştir.

Orta Doğu gibi kıtalararası ticaretin ve değerli maden akımlarının yol kavşağında yeralan bir bölgede sınırlı teknolojik olanaklarla istikrarlı bir para düzeni oluşturmanın ne kadar zor olduğunu gören Osmanlı devleti, yabancı sikkelerin tedavülüne karşı çıkmamış, tersine en erken dönemlerden itibaren onların girişini özendirmiştir. Devlete yapılan ödemelerde yabancı sikkeler ilân

OSMANLI PİYASASANIDA YABANCI SİKKELER

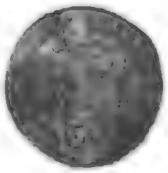

Hollanda-Aslanı Guruş

Venedik-Duka

İspanyol-Riyal Guruş

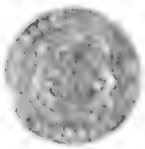

Polonya-Zolota

BÜYÜK GÜMÜŞ GURUŞLAR (18. YÜZYIL)

III. Ahmet-İstanbul

III. Selim-Trablusgarb

II. Mahmud-Bağdat

Yapı Kredi Bankası Sikke Koleksiyonu
Fotoğraflar: Manuel Çitak, THY Skylife Dergisi

edilen kur değerleri üzerinden kabul görmüştür. Yerel mahkemeler ise yabancı sikkeleri yalnızca devletin saptadığı resmî kur değerleri üzerinden değil, pek çok durumda piyasada oluşan kurları üzerinden kabul etmişlerdir. Eğer devlet yabancı paraları yasaklasa ya da bazı devletlerin yaptığı gibi bunların sınırlardan girerken kur değerleri üzerinden devlete teslimini talep etse, ekonominin ihtiyacı olan altın ve gümüş piyasadan yeraltına inecek, para darlığı daha da artacaktı. İşte bu koşullarda Osmanlı piyasalarında her dönemde yabancı sikkelerin Osmanlı sikkeleriyle yanyana tedavül ettiklerini, Osmanlı ekonomisiyle maliyesinin gücüne bağlı olarak, yabancı sikkelerin göreli öneminin bazı dönemlerde azaldığını, bazı dönemlerde de artış gösterdiğini biliyoruz.

Bu Avrupa sikkeleri içinde en çok tanınanı, beş yüz yılda sadece yüzde 1 oranında değişen vezin ve ayarıyla bir parasal istikrar simgesi olarak kabul gören Venedik'in altın Dükasıydı. Düka yalnızca Osmanlı piyasalarında değil, Avrupa'nın, Akdeniz'in ve Orta Doğu'nun hemen her köşesinde kullanılmaktaydı.[4] Altın sikkelerin yanısıra pek çok gümüş sikkenin de Osmanlı piyasalarında tedavül ettiğini biliyoruz. Bunların içinde en önemlisi 16. yüzyılın ikinci yarısıyla 17. yüzyıl boyunca dünya ticaretinin en önemli parası olarak kabul edilen İspanya'nın sekiz reallik sikkesidir. Bu sikke Osmanlı piyasalarında Riyal Guruş olarak anılıyordu. Ayrıca Hollandalıların Taleri (dolar'ın kökenleri bu sözcüğe gitmektedir) de üzerindeki aslan resmi nedeniyle Aslanlı Guruş ya da Esedî Guruş adıyla tedavül etmekteydi. Amerikan gümüşünün gelişiyle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Eski Dünyaya yayılan bu gümüş sikkelere guruş adı verilmesinin nedeni, bunların daha önceki gümüş sikkelere kıyasla çok daha büyük boyda olması ve bu nedenle Avrupa'da *grosso* yahut *groschen* olarak anılmasıdır. Nitekim Osmanlılar da 17. yüzyılın sonlarından itibaren artık çok küçülen akçenin yerine çok daha büyük bir gümüş sikke basmaya başlayınca bu yeni birime guruş adını vermişlerdir.

Yabancı paraların Osmanlı ekonomisi içindeki yeri açısından daha da çarpıcı bir örnek var. 17. yüzyılın büyük bir bölümünde Avrupa sikkeleri Osmanlı piyasalarına egemen olmuştur. Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı devleti çeşitli nedenlerle sikke darp etmek için gerekli altın ve gümüşü bulamaz duruma gelince, akçe piyasalardan kaybolmuştur. 17. yüzyılın sonlarına kadar süren yarım

üzyıllık bu dönemde, akçe esas olarak bir hesap parası durumuna gelmiş, bir başka deyişle parasal büyüklükler akçe cinsinden belirtilmiş, ancak ödemeler piyasadaki kur değerleri üzerinden Avrupa sikkeleriyle yapılmıştır. Bu durum İstanbul ve çevresinde 17. yüzyılın sonlarına kadar, taşrada pek çok yerde ise 18. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Nümizmatik kataloglara baktığımızda bu dönemde Osmanlı sikkelerinin de darp edildiğini görüyoruz. Ancak bu sikkeler çok sınırlı miktarlarda ve ekonominin gereksinimlerini karşılamaktan çok, örneğin törenlerde kullanılmak üzere darp edilmiştir. Bu nedenle, kataloglara ya da mahkeme kayıtlarında akçe cinsinden ifade edilen parasal büyüklüklere bakarak, ekonomideki gerçek durum hakkında sonuçlara varmak yanıltıcı olacaktır.[5]

Osmanlı para düzeninin temel özelliklerine üzerine başlattığımız bu tartışma bizi para basma ile egemenlik arasındaki ilişki konusunda ilginç bir sonuca götürüyor. Antik Çağ'dan itibaren Akdeniz ve Orta Doğu bölgesinde bir hükümdarın kendi adına sikke bastırmasının egemenliğin çok önemli bir simgesi olarak kabul edildiğini biliyoruz. Aynı bölgede doğan ve yayılan İslâm devletleri de bu geleneği kabul etmiş ve sürdürmüşlerdir. Ancak, Antik Çağ'da olduğu gibi daha sonraki dönemlerde de, bir devletin ya da bir hükümdarın belirli bir bölgedeki egemenliğini simgelemek için sınırlı miktarda sikke bastırması ile aynı topraklar üzerinde istikrarlı bir para düzeni kurabilmesi arasında çok büyük fark vardır. Bunlardan ikincisi çok daha güç ve pahalı bir işti. Pek çok devletin gücünü aşan malî, iktisadî ve ticarî kaynakları gerektiriyordu. Osmanlılar da Orhan Bey'den itibaren egemenliklerinin bir simgesi olarak sikke bastırmaya büyük önem vermişlerdir. Ancak, iş akçeyi İmparatorluğun tek para birimi yapmaya gelince, kendi güçlerinin sınırlarını görmüşler ve diğer bazı ülkelerdeki, örneğin Safevî İran'ı ile Hindistan'da Türk-Moğol İmparatorluğu'ndaki uygulamaların aksine, daha esnek ve pragmatik davranmayı seçmişler ya da kabullenmişlerdir.

Nümizmatik kataloglarda bizleri sanat ve tarihsel değerleriyle etkileyen sikkelerin iktisadî yaşamdaki yerleri konusunda daha dikkatli düşünmemiz gerekiyor. ☆

1 Sahillioğlu'nun Osmanlı para tarihi üzerine en önemli yazısı bundan on yıl kadar önce yayınlandı. "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketının Yeri (1300-1750)", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*. Türkiye İktisat tarihi 1978 Özel sayısı, s. 1-38. Sahillioğlu'nun daha ayrıntılı bilgiler içeren doktora ve doçentlik tezleri ise ne yazık ki şimdiye kadar yayınlanmamıştır.

2 Osmanlı para düzeni ve burada savunulan görüşler başka çalışmalarımda daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bkz. Ş. Pamuk, "Money in the Ottoman Empire, 1326-1914", Halil İnalcık ve Donald Quataert (derl.), *The Ottoman Empire: Its Economy and Society: 1300-1914* içinde yayınlanıyor. Cambridge University Press, 1993; ve "Geniş İmparatorlukta Para Politikası: Devlet Ne Kadar Güçlüydü?" Tarih Vakfı tarafından düzenlenen I. Uluslararası Tarih Kongresine sunulan tebliğ. Ankara, Mayıs 1993

3 Dıyarbakır, Halep ve Şam piyasalarında bu sikkelerin üçü de tedavül ediyor ve piyasada oluşan kur değerleri üzerinden birbirleriyle değiştirilebiliyordu. Örneğin 16. yüzyıl ortalarında bir medin yaklaşık bir buçuk akçe değerindeydi. Bir şahi ise yaklaşık olarak yedi akçe değerindeydi. Altı yüzyıllık İmparatorluk boyunca hangi Osmanlı darphanelerinin hangi padişah döneminde hangi tür sikkeleri bastıklarına ilişkin olarak sikke koleksiyonlarında derlenen nümizmatik bilgileri düzenli bir biçimde sunan eksik, biraz eskimiş ancak hâlâ yararlı bir katalog için bkz. Anton C. Schaendlinger, *Osmanische Numizmatik*, Klinkhardt Biermann, Braunschweig, 1973

4 14. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın pek çok ülkesinde Floransa florini ve Venedik Dükası ayarında altın sikkeler basılmaya başlandı. Doğu Akdeniz havzasında da Memlüklardan, Safavîler ve Osmanlılara kadar İslâm devletleri de aynı standardları kabul ettiler. Sultanî adı verilen ve ilk kez II. Mehmed döneminde darp edilmeye başlanan Osmanlı altınları Düka ile aynı vezin ve ayardaydı. Osmanlılar'ın bu tercihini basit bir taklit olarak görmek yanlış olur. Çünkü Düka'nın başarısından sonra, başka standardda bir altın sikkenin uluslararası piyasalarda kabul görme şansı yoktu. 15. yüzyılda doğu Akdeniz'de yeni bir siyasal ve iktisadî güç olarak yükselen Osmanlı devleti Düka'nın standardlarını benimserken hem uluslararası piyasaların ve ticaretin gereklerini yerine getiriyor hem de yukarıda vurguladığım esnek yaklaşımın bir örneğini oluşturuyordu.

5 Bu konu iki ayrı çalışmamızda ince emektedir. Bkz. Ş. Pamuk, "17. yüzyılda Avrupa'da Basılan Kalp Paralar Osmanlı Piyasalarında Niçin Kabul Görüyordu?", *Ekonomi ve Toplum*, No. 2, s. 55-62; ve Pamuk, "The Disintegration of the Ottoman Monetary System during the Seventeenth Century", *Princeton Papers on the Near East*, No. 2, Fall 1993

19. YÜZYILIN ALTIN VE MECİDİYELERİ

Abdülmecid-İstanbul
Lira
Çapı 22mm.

Abdülmecid-İstanbul
Yarım Lira
Çapı 18mm.

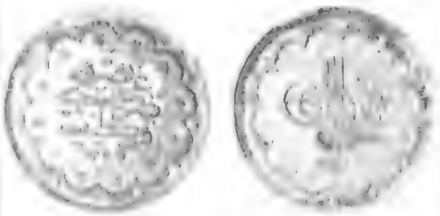

Abdülmecid-İstanbul
20 Kuruş
Çapı 37mm.

Abdülmecid-İstanbul
10 Kuruş
Çapı 27mm.

Yapı Kredi Bankası Sikke Koleksiyonu
Fotoğraflar: Manuel Çitak,
THY Skylife Dergisi

Refik Halid Karay'ın II. Meşrutiyet Dönemindeki Sürgün Yıllarına Ait Bir Mektubu

AHMET MEHMETEFENDİOĞLU

Türk Edebiyatı'nda Türkçeyi en iyi kullanan yazarlarımızdan birisi olan Refik Halid Karay[1] (1888-1965), II. Meşrutiyet döneminde Fecr-i Âti hareketinin önde gelen isimlerinden biri olarak ilk edebi ürünlerini verirken aynı zamanda siyasi mizah yazılarıylada tanındı. Bu dönemde "müstakil fikirli"[2] olmasına rağmen "Kirpi" imzalı yazılarında İttihat ve Terakki'yi eleştirmekten çekinmedi. Refik Halid'in bu tavrına İttihatçılar Tanin ve Hak gazeteleriyle cevap vermeye çalıştılar. İttihat ve Terakki yönetimi İstanbul'dan uzaklaştırmak için Refik Halid'e Adana Sultanisi Türkçe öğretmenliğini önerdiyse de "Kirpinin Dedikleri"nin yazarı bunu kabul etmedi.[3] Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasından sonra İttihat ve Terakki'ye yönelik muhalefetin artmasına paralel olarak siyasi tavrı belirgin bir şekilde netleşen[4] Refik Halid'in bu tavrı kısa sürdü. 1913 yılında İttihat ve Terakki Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi sonrasında muhalefeti tasviye etti.[5] Bu doğrultuda ikiyüzü aşkın muhalif II. Meşrutiyet döneminde İttihatçıların sürgün yerlerinden biri olan Sinop'a gönderildi.[6] Refik Halid de İttihat ve Terakki tarafından sakıncalı görülerek tutuklandı.[7] Kısa bir süre sonrada "hükm-i karakuşî" ile Cemal Paşa tarafından "mütebâid" sıfatıyla Sinop'a sürgün edildi. Daha sonra gelenlerle sayıları altıyüze yaklaşan sürgünler Sinop'ta üçe ayrıldılar. Durumları iyi olanlar otellere, orta halliler idadilere yerleştirilirken geri kalanlarda medreselere yerleştirildi.[8] Refik Halid Rus Donanması'nın bombaladığı Sinop'ta babasının maddî katkılarıyla rahat bir şekilde iki yıl geçirdi.[9] Kendisi gibi bir sürgün olan Celal Paşa'nın kızı Nazîma Hanım'la bu sürgün günlerinde evlendi. Padişah ve Cemal Paşa nezdinde yaptığı af girişimlerinden sonuç alamayan Refik Halid 1916 yılında bir grup sürgünle birlikte Çorum'a gönderildi.[10] Dokuz gün süren ve Anadolu'yu daha yakından tanıma fırsatını bulduğu bu yolculuğu Refik Halid kendine has üslubuyla şöyle anlatıyor:[11]

"Bir sürgün alayından ziyade yeni keşfedilmiş kıtalarda dolaşan bir 'heyet-i seferiye'ye, bir altın arayıcısı kafilesine, bir Amerikan film grubuna benziyordık, nehirlere köprü kurmamız, dağları barutla atmamız, kızıl veya kara derili yerlilerle çarpışmamız eksikti."

Refik Halid Çorum'da kendisini ziyarete gelen annesinin ölümü üzerine dönemin Ankara Valisi ve önde gelen İttihatçılardan Dr. Reşid Bey'in[12] yardımıyla Ankara'ya geldi.[13] "Engürü Armudu" olarak tanımladığı Ankara'yı "Anadolu kasabalarının en kurusu, en karası, en darı ve en durgun"[14] yeri olarak gördü. Çorum'dan Bilecik'e gidinceye kadar Ankara'da bulunduğu üç ayı Dr. Reşid Bey'in yardımlarıyla rahat bir şekilde[15] geçirdi. Yazımıza konu teşkil eden ve tıpkı basım ve çevirisini aşağıya aldığımız Refik Halid'in bir mektubu Dr. Reşid Bey'in bu yardımlarının bir kanıtı niteliğindedir. Dr. Reşid Bey'in özel evrakı[16] arasında bulduğumuz bu mektupta hasta olan eşinin İstanbul'a gönderilmesi için yardım istemektedir. Refik Halid'in bu isteğine kayıtsız kalmayan Dr. Reşid Bey hasta olan eşinin tedavisiyle yakından ilgilendi ve önce Bilecik'e daha sonrada İstanbul'a gönderilmesi için gerekli kolaylığı gösterdi.[17] Refik Halid, Ankara'da şehirle beraber evininde yanmasına sebep olan büyük yangından sonra Dahiliye Nâzırı Talât Bey'in[18] emriyle II. Meşrutiyet dönemindeki son sürgün yeri olan Bilecik'e gönderilirken Dr. Reşid Bey yine yanındadır.[19]

"Bilecik'e giderken muhafaza altında yani bir suçlu, bir mahkûm gibi gönderilmemde ısrar edenleri dinlemedi, nakil izin tezkeresini elime verdi ve serbestçe seyahat edeceğimi söyledi. Birşey daha yapmıştı: Mektupçu bey o tezkereye 'teb'id edilen eşhas meyanında bulunan Refik Halid' cümlesini yakıştırmıştı. Vali 'eşhas' sözünü gözümün önünde çizdi ve ismimin sonuna kalem ile bir 'bey' ilave etti. Bu hareketi bana, gönderdiği armutlardan daha tatlı ve gönül alıcı gelmişti."

Refik Halid Bilecik'ten ise başka bir İttihatçının yakın ilgisiyle; Ziya Gökalp'in yardımıyla kurtuldu.[20] İstanbul'a döndükten sonra ilk yazıları yine başka bir İttihatçının; Ankara Valisi Dr. Reşid Bey'in damadı ve aynı zamanda İttihat ve Terakki Merkez-i Umûmî üyesi olan Küçük Talât (Muşkara)'nın çıkardığı *Yeni Mecmua*'da yayınlandı. ☆

1 Hikmet Münir Ebcioğlu, Kendi Yazıları ile *Refik Halid*, İstanbul (t.y), Şerif Aktaş, *Refik Halid Karay*, Ankara 1986, Taha Toros, *Mazi Cenneti*, İstanbul 1992, s 99-100.

2 Refik Halid Karay, *Ay Peşında*, İstanbul (t.y), s. 99-100

3 Ebcioğlu, *age*, s. 29

4 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, İstanbul 1990, s. 50-67

5 Tarık Zafer Tuna'ya, *Turkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 3, İstanbul 1989, s. 428-431

6 *Tanın*, 6 Haziran 1329

7 Refik Halid tutuklanmasına ve daha sonrada Sinop'a gonderilmesine Talat Paşa'yı kastederek yazdığı "Hırkaya alışanlar birden bire frak giyerlerse gülünç olur" cumlesinin sebep olduğunu yazıyor. Bkz: Refik Halid Karay, *Minelbab Ilelmihrab*, İstanbul 1992, s. 43

8 Burhanettin Felek, "Sinop'a Nasıl Süruldum", *Yedigun*, 19 Şubat 1936, Cilt: 6, No: 154. s. 9

9 Aktaş, *age*, s. 25-26

10 Ebcioğlu, *age*, s 32-33

11 Refik Halid Karay, *Gurbet Hikayelen*, İstanbul 1940, s. 117

12 Dr. Reşid Bey için Bkz. Ahmet Mehmetefendioğlu, *It tihat ve Terakki'nın Kurucu Uyelerinden Dr. Reşid Bey'in Hatıraları*, İstanbul 1993, s 9-20

13 Ebcioğlu, *age*, s. 38

14 Refik Halid Karay, *Deli*, İstanbul 1939, s. 31-31

15 Refik Halid Karay, *Bir Ömur Boyunca*, İstanbul 1990, s. 23

16 Dr. Reşid Bey'in özel evrakı torunu Sayın Turan Muşkara'da bulunmaktadır. Mektubun yayınlanmasına verdikleri izinden dolayı kendilerine teşekkur ederim.

17 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, *DH-ŞFR*, D. No. 84. B No: 38. Hasta olan eşiyle birlikte İstanbul'a hareket etmesi Bilecik'te bulunduğu donemde gerçekleşdi Bkz: *BOA DH-ŞFR*, 83/147

18 Karay, *Deli*, s. 58-59; *Bir Ömür Boyunca*, s. 23

19 Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 23. Benzer ifadeler için Bkz: *Deli*, s. 61-62, *Minelbab Ilelmihrab*, s. 85-86

20 Aktaş, *age*, s. 28

Beyefendi Hazretleri

Bir ay evvel lütfen şayan buyrulan müsaade-i celileriyle refikamı almak üzere Ankara'ya muvâsalatım esnasında nezd-i kerem-kârilerine kabul edilmiş ve bu lütuftan bil-istifade merkez-i vilayet veya cıvarına naklimin kabil olup olamıyacağını mın gayr-ı haddın istifsar eylediğimde taraf-ı samilerinden: "Niçin olmasın? İcabında bir istida ile müracaat ediniz" suretinde nail-i vad ve iltifatları olarak arz-ı minnette eylemiştim. O zaman bendeniz bu na bî mevsim istirhama teşvik eden bir hiss-i kabl-el-vuku imiş. Makam mutasarrıfı delaleti ile bugün takdim eylediğim istida merbutatından dahı manzur-u samileri olacağı vechile validem hekım ve ilaçtan mahrum perişan bir halde bin türlü ıztırap içinde cinsini bile teşhise muvaffak olamadığım bir hastalıktan vefat ettı. Ömrünün son senelerine kadar refah içinde âsude bir hayat sürerek sırf oğlunun üç senelik iştıyâkiyle İstanbul'dan Çorum'a gelen ve mezalim-ı seferiye ve mahrumıyetlere katlanan validemin böyle müdâvâtsız bir suretle garip bir hasretzede irtıhali bendenizi fevkalade meyus, müteellim etti. Bu meyusiyete şımdı "albümin"den zaten malul bulunan refikamın rahatsızlığıda ınzimam eyleyerek büsbütün perişan kaldım. Mümâileyhâ el'ân esir-i firâştır. Hükümet tabibi daima asker muayenesiyle kazalarda dolaştığından muavenetinden istifade edilemediği gibi edviye noksanından attâr dükkanı halıne gelen eczahanede de aranılan bulunamıyor. Yanımızda bakacak kımse yok. Gönlüme yes ve matemle dolu ıkı tecrübesiz ne yapacağımızı şaşırdık. Tafsilat-ı zâide vererek sizi tasdî etmek istemem. Bu uzak memlekette garip ve hasta kalan refikamı tedavi ıçın İstanbul'dan bazı akrabamızı celb ve etibbaya müracaat lazım geliyor. Halbuki han yolculuğu ile hekimsizlik hastahanesizlik herkesı tedhış ediyor. Teşebbüsatımız semeresiz, taharrıyatımız neticesiz kalıyor. Haremimi İstanbul'a ıade etmeyi düşünüyorsam da hem bir başına göndermek kabıl olamıyor hem de validemin gaybubetiyle yandığım bu sırada yalnız bırakılmaklığımı kendisine kabul ettırmek mümkün olamıyor. Bu ahval-i müessife içinde bendeniz yalnız zat-ı sanilerine ref-i ümid ile biraz metanet ve kuvvet buluyorum. Güzergaha naklim hakkındakı cümle-i iltifât-kârânenız bana bahş-i teselli eylıyor. Kalb-i necıb ve rahımınızden sudur edecek olan emr-i tasvib bizi ile-l-ebed minnettarınız edecek iki genci kurtaracaktır. Zira cıdden pek şayan-ı merhamet, bed-baht bir haldeyiz. Mürüvetinize muhtaç ve layıkız

İstirhamımızın kabulü âvâze-i istimdadımızın merhameten istimâi ümidi kavisiyle gerek refikam, gerek bendeniz arz-ı tazımat eyler, eteklerinizden öperiz. Ferman efendimiz[indır.]

Çorum'da mütebâidinden
Refik Halid

ARKA YÜZ

ANADOLUNUN OSMANLI DEMİRYOLU

Numara 98 Birinci Mevki

-1909-

Şahsa ait bilettir

Hat Yarımca - Haydarpaşa

Gebze kazası Kaymakamı Mehmet Tahir Efendiye mahsustur.

İşbu biletin hükmü 31 Kanunuevvel efrenci 1909 tarihine kadardır.

Sahib-i biletin imzası *Mehmet Tahir*

Mudir-i Umumi *Eueguenen*

İşbu biletin sahibi şirketin nizamnamesine tevfik-i hareket edecek ve her talep vukuunda biletini şirketin memurlarına ibraz edecektir.

ÖN YÜZ

Anadolu Osmanlı Demiryolu
1909 (CFOA)

Kart sahibinin büyük torunu
HASAN DİZDAROĞLU KOLEKSİYONU (Tel. 345 83 14)

Osmanlı Progresist Fırkası

FARUK ILIKAN

Önce Manastır Meb'ûsu Pançedoref Efendi, sonra da yedi arkadaşı tarafından "İttihad ve Terakki'nin programına yeni katılanlarla" kurulacağı ileri sürülen siyasi fırka hakkında ilk haber Yeni İkdâm'da yer almıştır.[1] Bu fırka hakkında Tunaya, Yeni İkdâm'ın haberine dayanarak kurucuların da adını sıralamaktadır;[2] Ayrıca fırkanın ismini vermemekle beraber "Hizb-i Terakki ve Hizb-i Cedid gibi İttihad ve Terakki'nin içinde patlayan ve sonra da kaybolan daha zayıf bir girişim niteliği tanımak belki daha doğru olacaktır" hükmünü vermektedir.[3]

İttihad ve Terakki karşısında, Meclis-i Meb'ûsân içinde beliren olaylar sonucunda görüş ayrılıkları küçük birimler halinde oluşacak, giderek bir bütün meydana getireceklerdir. İttihad ve Terakki karşısında oluşan bu birimlerden biri, yani Pançedoref Efendi'nin arkadaşları ile birlikte kurduğu söylentileri yaygınlaşan siyasi fırka adına ilk olarak Yeni Tasvir-i Efkar'da rastlanmaktadır;[4]

Osmanlı Progresist Fırkası.

Gazete, Fırka'nın programını yayınlarken şu açıklamayı da yapmıştır: "Pançedoref Efendi tarafından teşkîl edildiğini yazmış olduğumuz mezkûr Fırka-i siyâsiyyenin programını derc ediyoruz."[5]

Osmanlı Progresist Fırkası programında özellikle şu hususlar belirtilmektedir: Fırka, tüm Osmanlılara açık olmakla beraber Osmanlı Bulgarları ve özellikle Müslüman vatandaşlar arasındaki aykırı düşüncelerin giderilerek birlik ve beraberliğin sağlanması; Fırka'ya dahil Osmanlı Bulgarlarının yabancı ülkelerde bulunan Bulgarlar ile dil ve edebiyat ilişkilerinden ayrı her türlü dış politikaların etkisi aleyhinde bulunarak sınır birliği olan yabancı ülkelere katılmak, İmparatorluğun herhangi bir yerinde bağımsızlık ve çetecilik ya da düzen aleyhine olan girişimlere tüm güçleriyle karşı durmaktır. Bu düşüncelerini de halka aşılamayı görev bileceklerdir. Bunun yanında yirmi yaşını bitiren her Osmanlının birinci derecede seçilme hakkını kazanması ve tüm seçilmiş meclislerde azınlıkta bulunan toplulukların haklarının korunması, ayrıca İttihad ve Terakki'nin siyasi programında belirtilen hususlar kabul edileceği gibi dahili ve harici sorunların giderilmesi yönünde İttihad ve Terakki ile birlik sağlanmalıdır.

Osmanlı Progresist Fırkası'nın da İttihad ve Terakki gibi eğitim, bayındırlık hizmetleri, idari yapılanma, zirai ve ticari gelişme, topraksız köylüye gelir sağlama yönündeki girişimleri yeğ tutacağı açıkça belirtilmektedir. Bir istekte İmparatorluğu meydana getiren "anâsır-ı gayr–ı Müslîmeye" Kanûn-ı Esâsî ile sağlanan din ve inanç haklarının diğer topluluklara da eşit olarak yaygınlaştırılmasıdır. ✩

1 *Yeni İkdam* 31 Mart 1327/13 Nisan 1911 (Zikreden: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler.* Cilt III, İttihat ve Terakki (İstanbul 1989) s. 219
2 Tunaya, *ibid*, s. 219. Kurucular: Câmi Bey (Fizan), Ferit Bey (Kütahya), Mustafa Arif Bey (Kırkkilise) Mahir Sait Bey (Ankara), Rıza Tevfik Bey (Edirne), Kasım Zeynel Bey (Cidde), Dr. Rıza Nur Bey (Sinop)
3 Tunaya, *ibid*, s. 219
4 *Yeni Tasvir-i Efkâr*, No: 319 (19 Nisan 1910)
5 *Yeni Tasvir-i Efkâr*, No: 319 (19 Nisan 1910)

Osmanlı Progresist Fırkası *

Pançedoref Efendi tarafından teşkîl edildiğini yazmış olduğumuz mezkûr fırka-i siyâsiyyenin elimize geçen programını derc ediyoruz:

Madde 1- Osmanlı Progresist Fırkası umûm Osmanlılar'a açık bulunmağla berâber Osmanlı Bulgarları ile sâir ve bi'l-hâssa Müslüman vatandaşlarımız arasındaki sû-i tefehhümün izâlesine ve i'tilâf ve tekarrüblerine çalışacakdır.

Madde 2- Progresist Fırkası'na dâhil olan Osmanlı Bulgarlar memâlik-i ecnebiyyede bulunan Bulgarlarla münâsebât-ı lisâniyye ve edebiyyeden mâadâ her nev-i te'sîrat-ı siyâsiyye-i hâriciyye âleyhine bulunarak hükûmat-ı mütecâvireye ilhâk ve memleketimizin bir kıt'asına muhtariyyet ve

çetecilik ve her nev'i ahvâl-i gayr-i meşrûaya bütün kuvvetiyle muhâlif bulunacaklardır. Ve ahâliye bu fikri ilkâ etmeği kendilerine vazîfe addederler.

Madde 3- Progresist Fırkası İttihâd ve Terakki siyâsi fırkasının programını esâs i'tibâriyle kabûl eder ve mesâil-i mühimme-i dâhiliyye ve hâriciyyede kendisiyle hem-fikir bulunacakdır.

Madde 4- Yirmi yaşını ikmâl eden her Osmanlı'nın birinci derecede hakk-ı intihâba nâiliyyeti.

Madde 5- Bi'l-cümle mecâlis-i müntehâbede ekalliyyetde bulunan cemâatlerin hukûku muhâfaza edilmesi.

Madde 6- Siyâset-i umûmiyye-i Osmaniyye'den ayrılmak şartıyle serbesti-i ictimâ' ve iştirâk hakkına her Osmanlı'nın nâil olması ve binâen-âleyh netâyic-i ma'kûse veren Cem'iyyet Kanûnnâmesi dördüncü maddesinin ilgâsı.

Madde 7- Şimdiki idâre-i nevâhi nizâmâtının şerâit-i âtiyye dâiresinde ta'dîl ve tatbîki: Evvelâ-nâhiye dâhilinde eşhâs ve emvâlin muhâfazasına sâniyen-kurâ beynindeki yolların ıslâh ve inşâsına sâlisen-hıfz-ı sıhha ve hayrât ve ihtiyâcat-ı nâfıa-ı mahalliyyeye Hükûmet'in nezâreti tahtında sarf edilmek üzere mevcûd tekâlîf-i emîriyyeye Devlet'çe ta'yîn edilecek nisbetde zammiyât tarhına salâhiyyet verilmesi râbıan-nevâhinin sûret-i idâresine irâe-i tarîk ve nezâret etmek üzere ihtiyâcât-ı mahalliyyeye ve ahâlinin seviye-i irfânına göre her beş-on nâhiyyeye mekteb-i mülkiyyeden veyâ mekâtib-i idâdiyyeden me'zûn ve lisan-ı mahalliyye âşinâ müfettişlerin ta'yîni.

Madde 8- Muâmelât-ı idâreyi teshîl ve sâdeleştirmek ve ahâliye ihkâk-ı hakk husûsunda tasarruf-ı zamân husûle getirmek için ve Devlet'i masârif-i zâideden kurtarmak maksadıyle şimdiki taksîmât-ı mülkiyyenin bir derecesinin ilgâsı.

Madde 9- Vâlilere muâvenet ve berâ-yı müşâvere mecâlis-i vilâyetden müntehib dâimî komisyonların teşkîli.

Madde 10- Her bir kazaya müsta'cilen birer seyyar tabib ve ziraat mualliminin ta'yini.

Madde 11- Her vilâyet ma'arif bütçesinden cemâat-i muhtelîfe-i ruhâniyyeye nisbet dâhilinde hisse ifrâzı ve cemâat mektebleri üzerine Devlet'in teftîş ve hakk-ı nezâretinin te'mîni.

Madde 12- Cemâat-i gayr-ı Müslîme mekâtib-i rüşdiyye ve idâdiyyesinde Türkçe'nin esâslı sûretde tedrîs ve terbiyye-i Osmaniyye'nin istikmâli zımnında lâakâl târih ve coğrafyâ-yı Osmaniyye'nin Türkçe olarak okutdurulması.

Madde 13- Serbesti-i vicdân kâidesi iktizâsınca kilise ve mektebler ve bunların akârı üzerine Devlet-i Osmaniyye'nin teâmülü vechile köylülerin hukûk-ı ta'rifiyyesinin artık sûret-i kat'iyyede te'mîni ve kilise ve mekteb binâlarının inşâlarına müteâllik muâmelât-ı resmiyyenin fevka'lâde sadeleşdirilmesi.

Madde 14- Kimsenin hukûk-ı meşrû'asını ihlâl etmemek şartıyle arâzisiz bulunan ahâliye arâzi i'tâ edilinceye kadar çiftlik sâhibleri ile ortakçıların hukûk ve vezâifini mübeyyin bir kanûn-ı mahsûsun serîan tanzîm ve tatbîki.

Madde 15- Netâyic-i fi'liyye hâsıl edemeyen ve büyük sû-i tefehhümlere meydân veren iskân-ı muhâcirin mes'elesinin arâzisiz ahâli-i mahalliyyenin arâziye nâil olmadıkça sistem olarak ta'kîb edilmemesi.

Madde 16- Anâsır-ı gayr-ı Müslîme'ye Kanûn-ı Esâsî ile te'mîn edilen hukûk-ı mezhebiyyenin umûm cemâatlere mütesâviyen teşmîli.

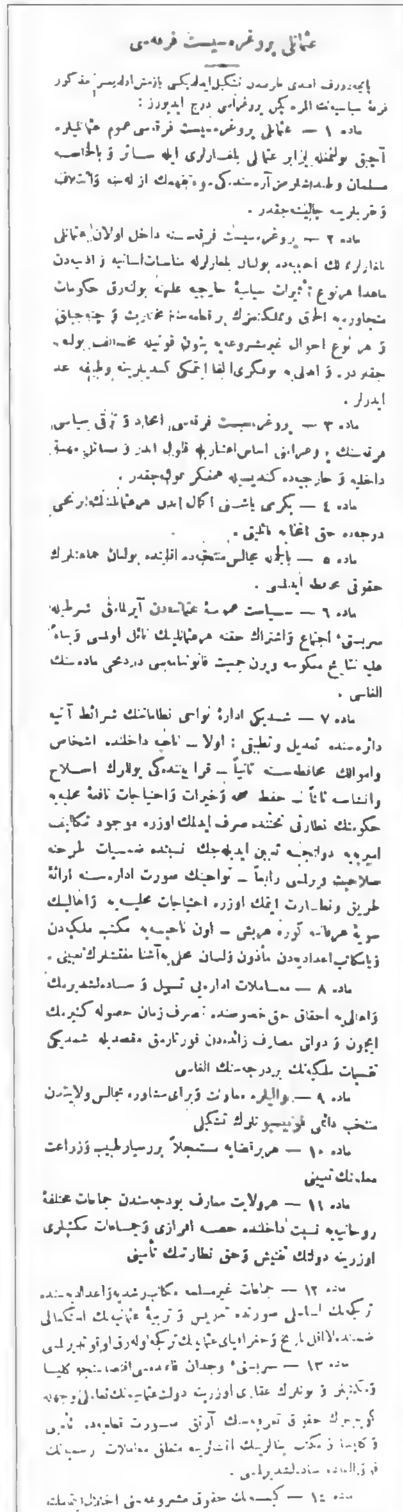
عثمانلی پروغرەسیست فرقەسی

* Yeni Tasvir-i Efkâr No: 319 (19 Nisan 1910)

İlk Grev

M. ŞEHMUS GÜZEL

Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze Türkiye'de işçi hareketi tarihi üzerine yapılan çalışmalarda, yazılan yazı ve yapıtlarda, "ilk grevin" 1872'de 500-600 tersane işçisince yapıldığı ileri sürülen "eylem" olduğu sanılıyor. Bir konuda ilk nitelendirmesini illa vurgulama bize özgü bir olgu. Osmanlı İmparatorluğu'nda "ilk grev"in ne zaman düzenlendiğini bilmek önemli mutlaka. Ama asıl önemli olan 1872'den önce bile grev örgütlendiğidir. Bu konuda değişik örnekleri aşağıda sıralıyorum.

27 Ocak 1872 tarihli *Le Temps* gazetesi ile aynı tarihli *La Liberté* gazetesi, Havas Ajansı'nın İstanbul kaynaklı 25 Ocak 1872 tarihli haberini veriyorlar. Bu haber aynen şöyledir: "Birkaç haftadan beri ücretlerini alamamaları nedeniyle Osmanlı Hükümetince Hasköy'de çalıştırılan İngiliz işçiler işi durdurdular."

Bu basit gibi görünen kısa haberle birkaç şey kesinlik kazanıyor. 1872'deki ilk grev 25 Ocak Perşembe günü İngiliz işçiler tarafından, İstanbul'da Hasköy Tersanesinde örgütlenmiştir. Bu yıllarda tersanelerde, demiryollarında, madenlerde ve başka işletmelerde yabancı işçi, mühendis ve teknisyen çalıştırılıyordu. Örneğin Haydarpaşa-İzmit Demiryolu İşletmesinde Fransız, İtalyan ve Hırvat işçiler görev yapıyorlardı. Yurtdışından getirilen işçiler, âlet çantalarıyla birlikte, ülkelerinin işçi hareketi deneyimlerini de getirmişlerdir. Nitekim 1870'li yılların ekonomik ve toplumsal dar boğazlarında grev yapmak zorunda kalan İngiliz işçiler yerli meslektaşlarına örnek oldular. 1872 sonrasında tersanelerde düzenlenen grevler anımsanmalı. Bu bağlamda Haydarpaşa-İzmit Demiryolu İşletmesinde değişik uluslardan işçilerin birlikte düzenledikleri grevler de zikredilebilir. Ve böylece Müslüman ve Türk işçiler haklarını elde etmekte Avrupalı ülkeler işçi hareketi deneyimlerinden etkilenmiş ve yararlanmışlardır.[1]

1872'nin "ilk grev"i Osmanlı İmparatorluğu'ndaki "ilk grev" değildir. Çünkü C. Issawi, *The Economic History of Turkey*'de[2], 1863'te Ereğli Kömür Havzasında madencilerin bir grev düzenlediğini yazıyor.

Ocak 1867'de, "alacaklarını elde edemeyen kadın işçilerin bir devlet dairesinde (...) bağırıp çağırmaları ve gürültü çıkarmaları" gibi olaylar[3] işçi eylemlerinin öncesinin varlığını gözler önüne seriyor.

Bu sadece bir varsayım değil. Nitekim Mete Tunçay[4] 1500'lerde satınalma güçlerindeki düşüşü protesto amacıyla cami inşaatında çalışan taş yontucularının işbırakım (grev) eylemlerinden söz ediyor. Başka örnekler var:

1587'de inşaat işçileri "yevmiyeyi ziyade vermezseniz işlemesüz" deyip işi durduklarında dönemin padişahı 3. Murad bir fermanla şöyle buyurmuştur: "Ziyade yevmiye talep idenlerin haklarından geline!"[5] O yıllarda inşaatta çalışanların ücretlerinin üst sınırı, tavan ücreti, merkezi otorite tarafından fermanlarla saptanıyordu. Bu tavandan yüksek ücretle çalıştıranlar ve çalışanlar cezalandırılıyordu.

Bu tür eylemlere "tatil-i mesalih", "terk-i hizmet", "terk-i mesai", "terk-i eşgal" ve "tatil-i eşgal" gibi isimler veriliyordu.

Bu arada Osmanlı esnafının, usta, kalfa ve çırakların tümünün, lonca-esnaf örgütlenmesine ilişkin beğenilmeyen padişah fermanlarını protesto amacıyla veya başka bir ekonomik-toplumsal nedenle, terk-i mesai eyledikleri, kepenklerini indirdikleri biliniyor.

İşçiler ve esnaf yanında Yeniçerilerin ulufelerinin zamanında ödenmemesi üzerine veya ulufe ya da culüs bahşişlerinin arttırılması amacıyla zaman zaman ayaklandıklarını tarih anlatıyor. Bu tür eylemleri de bir yerde işbırakımı biçiminde değerlendirebiliriz. Yeniçerilerin bu eylemleri 1826'da yok edilmemelerine dek sürmüştür. Daha sonraki yıllarda asker ve subaylar benzer eylemler düzenlemiştir.[6]

Bu tür eylemler günümüzdeki modern anlamında grev tanımına tamıtamına uymayabilir. Ancak, dönemlerindeki koşullar altında emekçilerin protesto ve karşı koymalarını göstermek yada kimi isteklerini çalıştıranlara veya kamu güçlerine benimsetmek için çıkar yollardan birinin işbırakımı olduğunu bulduklarını ispat etmesi bakımından bu eylemler özel bir önem kazanmaktadır.

Bu tür eylemler birinci elden kaynaklarda değişik konularda araştırmalar yapan tarihçilerin gözüne çarpabiliyor. Ve başka konulara öncelik verseler bile bu eylemleri de aktaranlar Türkiye toplumsal ve giderek işçi hareketi tarihine katkı yapıyorlar. Şimdi anlatacağım örnek bu konuda söylediklerimi doğruluyor:

1473'te Bir Grev

Abidin Dino, bir not gönderdi bana. Şöyle yazıyor: "Son günlerde İznik seramiklerinin tarihini güçlü belge ve bilgilerle ortaya koyan, Nurhan Atasoy'la Julian Raby'nin kitabını okurken, 1473 civarında ortaya çıkan bir 'grev'e değinilmiş.

Seramik emekçileri, çalışma koşulları düzelmedikçe yeni bir projeye çalışmayacaklarını bildiriyorlar Saraya. Bu hayli cesur dayatmanın ayrıntıları Topkapı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır."

Abidin Dino, adıgeçen kitabı ödünç verme inceliğini gösterdi. Kendisine bin teşekkür.

Bana söz konusu grevle ilgili bölümü aktarmak kalıyor artık.

Nurhan Atasoy ve Julian Raby'nin yapıtı İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün gözetiminde hazırlanmıştır. 1989'da Alexandria Press (Londra) tarafından basılmıştır. *İznik Seramikleri* adlı çalışma için, "Sunuş"ta, Prof. Dr. Işıl Akbaygil aynen şunları yazıyor: "İznik çini ürünleri, Osmanlı Sanat Tarihi açısından olduğu kadar, özellikle 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı teknoloji düzeyini göstermesi ve dünya pazarlarındaki müstesna yerleri ile Osmanlı ekonomi tarihi bakımından da önemlidir."

Yapıt toplumsal tarih ve işçi hareketi tarihi açısından da yararlı veriler kapsıyor.

Yapıtın, "1480-1560 İznik Seramiğinin Gelişmesi ve Büyümesi" başlıklı, Julian Raby imzalı ve Tülay Reyhanlı-Gandeji tarafından çevirilen bölümde, şunlar yazılı (s. 89): "(...) bir başka grup çini ustası, Osmanlıların en mükellef çini tasarılarından biri olan İstanbul'daki 877/1473 tarihli Çinili Köşkü tamamlamıştı.(...)

Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde bulunan bir belge, çini sanatçılarının desteğe ne ölçüde gereksinim duyduklarını açıklamaktadır. Bu belgede 'kâşitraşân-ı Horasanî' bir *kasr*'ı bitirdiklerinden beri karşılaştıkları güçlüklerden şikâyet etmekte ve para almadıkları sürece yeni bir tasarı üzerinde çalışmaya devam etmeyeceklerini belirtmektedirler. Belge tarihsizse de bu Horasanlı sanatçılar muhakkak Çinili Köşkü çinileyenler olmalıydı."

Bu olayda yine yabancı emekçilerin eylemi söz konusudur.

Anlatmak istediğim şudur: Osmanlı İmparatorluğu tarihi üzerine çalışan bütün bilim kadın ve adamları mutlaka zaman zaman işçi ve emekçilerin eylemlerine ilişkin belgeler buluyorlar. Kimi bunları bir kenara bırakıyor. Sonra kullanırım diye. Kimi ise hiç dikkate almıyor. İşçi hareketi tarihi açısından bu tür belge ve bilgilerin yararı yadsınamaz. Bu nedenle tarihçi meslektaşlardan rica ediyorum: Ne olur bu tür belge ve bilgileri yayınlayınız. Yararlanalım. Toplumsal tarihin bu belge ve bilgilere ihtiyacı vardır.

Yazıyı ilginç bir örnekle bitirmek istiyorum.

Dünyada ilk toplu iş sözleşmesinin 19. yüzyıl başında, kimi kaynağa göre 1815'te, İngiltere'de yapıldığı biliniyor. Oysa Kütahya Arkeoloji Müzesindeki bir belge 1764'te bir çini atölyesinde işçilerle işveren arasında imzalanan toplu iş sözleşmesi benzeri tutanaklar içeriyor. Bu, Türkiye'de, İngiltere'den yarım yüzyıl önce, toplu iş sözleşmesi imzalandığı anlamına gelir mi? Belgenin uzmanlarınca incelenmesi gerekiyor. Bu bilgiyi 19 Nisan 1982 tarihli *Milliyet* veriyor. 1980'li yılların başında meslektaşım, kıymetli tarihçi ve amansız araştırmacı Ali Birinci, ilk toplu iş sözleşmesi konusunda bazı bilgi ve belgelerden haberli olduğunu anlatmıştı. Gerek bu konuda, gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nun zengin iktisat tarihinin öbür yüzü olan işçi hareketi tarihinin başlangıç yılları konusunda Ali Birinci gibi tarihçi arkadaşlara topu atabilirim sanıyorum. ☆

1 Bu dönem grevleri için şu yazıma bakılabilir: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Turkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 3. s.803 830, İstanbul, 1985

2 Aktaran: İlber Ortaylı: *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, İstanbul, 1983, s.154

3 Kemal Sülker: *Türkiye'de İşçi Hareketleri*, 3. Baskı, İstanbul, 1976, s.11.

4 Mete Tunçay: *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Ankara, 1967, s.9.

5 Mehmet Kök: "Bitmeyen Kavgada Sefalet Ücreti", *Yürüyüş*, Sayı: 131, 11 Ekim 1977, s.9.

6 Ayrıntılı bilgi için şu yazıma bakılabilir. "Prélude à la 'révolution' jeune-turque: La gronge des casernes", *Première Rencontre Internationale sur L' Empire Ottoman et la Turquie Moderne*, editör. Edhem Eldem, İstanbul-Paris, 1991, s. 247 285

Süleyman Şükrü'nün Gözüyle Yurtdışındaki Jön Türkler

MUSTAFA ŞAHİN

Jön Türkler ve Jön Türklük konusu bir asırdan beri işlenegelmektedir; daha da yazılıp çizileceği muhakkaktır. Bunlara Süleyman Şükrü'nün gözlem, görüş ve değerlendirişlerinin de katılmasının yararını ya da yararsızlığını, önemli olup olmadığını araştırıcı ve okuyuculara bırakacağız. Siyasî faaliyetleri hakkında da fazla bilgi sahibi değiliz. Jurnallenen, sorgulanan, 1901'de Zor'a sürülen Karesi Posta ve Telgraf Müdiri Süleyman Efendi,[1] jurnalciler arasında geçen "Süleyman- Karasi sabık posta müdürü"[2] gibi birkaç ibarenin muhatabının Süleyman Şükrü olduğunu söyleyeceğiz.[3]

Seyahatü'l-Kübrâ'ya[4] fotoğrafını, adının başına da "Seyyah" sıfatını ekleyen Süleyman Şükrü "Mukaddime"de, geleceğe bakarken geçmişin araştırılıp incelenmesinin gerekliliği, Doğu'yla, özellikle İslâm âlemiyle ilgili birkaç çeviri seyahat kitabının yetersizliğine değinerek "... İçimizden efrad-ı ümmeti ikaz azmiyle devr-i âlem külfetine katlanacak himmetli bir seyyah çıkarak kütüphanemize mufassal bir seyahatnâme ihdâ edememiştir." diyerek, kitaplardan izlediği dünyayı kısmen gezip bu kitabı yazdığını belirtiyor.

Halk deyimlerine bolca başvuran arı ve tatlı dili, yolunun üstünde rastladığı Jön Türk fesede ve firarîlerine gelince yer yer iğneli, hatta ağır bir hal alır. Rıza Akdemir, Jön Türkler hakkında incitici tabirler kullanmasını Babıali'den, padişahtan atıfet beklentisi, ümidi ve hayaline hamlediyor.[5] Bizse, "Büyükelçilikle Dersaadet'te bulunan asaletlû Mösyö Konstans hazretleri tarafından bana karşı yapılan mevâidin [vaadlerin] çürüğe çıkması Fransa hükümetinin ne mal olduğunu gösterir."[6] ifadesine dayanarak, bu gezinin İttihad-ı İslâm siyasetine ve Jöntürkler hakkında bilgi toplamaya matuf ve II. Abdülhamid'in desteğiyle gerçekleştiği sonucunu çıkarıyoruz. Nitekim, Ahmed Bedevi Kuran'ın yorumu, verdiği belgeler, Konstans'ın, Jön Türk gailesinde Abdülhamid'e müzaheret eder göründüğünü, karşılığında da birtakım imtiyazlar aldığını ortaya koyuyor.[7] Ayrıca, ileri görüşlülüğü, medenî cesareti ve hürriyetseverliği müsellem Süleyman Şükrü'nün, kendi ifadesiyle, zaman zaman "beşeriyetten, insaniyetten" çıkmasına, aldığı eğitimin müsaade etmeyeceği bir lisan kullanmasına, II. Abdülhamid'le çatışmasına da şaşmıyoruz. (Yazdığı esefnâme sonucu Deyrizor'a sürülmesini kitabının 131. sayfasında anlatır.)

Süleyman Şükrü'nün Jön Türklerle ilgili yazdıklarının, anlattıklarının, verdiği bilgilerin fazla bir değeri olmayabilir. Ahmed Rıza, Hoca Kadri, Edhem Ruhi, Rauf Ahmed (*Kanun-ı Esasi* ve *Osmanlı* gazetesi yazarı, Atina sefaret kâtibi, Washington sefaret müsteşarı), Dr. Necmeddin Arif (Meclis-i Mebusan reisi Celalettin Arif'in kardeşi, Darülaceze baştabibi), meslektaşı Bedri ve diğerleri hakkında serdettikleri, biyografilerinde bulamayacağımız ayrıntılardır ve bizce kitabın bütününden herkesin, dilcinin, etimologun, tarihçinin, iktisatçının, folkloristlerin yararlanacağı bir nokta vardır. Çünkü, bir izlenimci olarak kalmıyor, gördüğü yerin tarihi, coğrafyası, eserleri, kurumları, nüfusu, ticareti, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, ithalat ve ihracatı, itikatları, mahallî töre ve törenleri sayılıp dökülüyor, yer adlarının etimolojik izahı yapılıyor, hangi ürünüyle ünlü olduğundan sözediliyor, Batı'yı nesnellikle ele alıyor, İslâm âleminin geriliğine eğilip sık sık intibah diliyor, çareler sayıyor.[8]

Rıza Akdemir'in, bu kitabın kültürümüze kazandırılması temennisinin üzerinden 5 yıl geçtiği halde ne Kültür Bakanlığı'nın ne Eğridir ve Isparta muteberânının ya da kurumlarının (meselâ Belediye, Valilik) böyle bir girişimde bulunduğunu görüyoruz. Oysa ki birçok yerel kurum bir hayli tarihî, edebî yayının okur önüne çıkmasına önayak oluyor. Umarız, Eğridir ya da Isparta ilerigelenleri ya da kurumları bu kitabı yeni harflere kazandırır. (İnşallah yayımlanmıştır da haberdar ola namışsızdır.) Bu temenniyi tekrarlıyor, kitaptan Jön Türklerle ilgili bölümleri aktarmaya çalışıyor, eksiklerimizin, kusurlarımızın bağışlanmasını temenni ediyoruz.

1 M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, 2. bas., İstanbul 1989, s. 40, 662 (Bizi bu konuda aydın atacağına inandığımız 2. cildin yayımını hararetle bekliyoruz.)

2 Asaf Tugay, *İbret. Abdülhamid'e verilen jurnaller ve jurnalciler jurnalcilerin tam listesi*, c. 1, s. 308 (jurnal örneği verilmemiş, sadece adı verilmiştir.)

3 Kitabı okudukça, onun, Karesi (Balıkesir) ve Pozantı'dan başka, Adana, Niksar ve Draç'ta da görev yaptığını görüyoruz.

4 Petersburg 1907, 608+1 s. (resimli). Kitabın çok kısa bir özetiyle yazarın kısa hayat hikâyesini daha önce vermeye çalışmıştık. Bknz. *Tarih ve Toplum*, sayı 116, Ağustos 1993, s. 124-125

5 *Millî Kültür*, sayı 60, Mart 1988, s. 52

6 *Seyahatü'l-Kübrâ*, s. 242

7 Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri*, İstanbul 1956, s. 265, 275

8 Neredeyse bütün sülalesi seyfiyeden (... ve II. Mahmud zamanında rütbelere kavuşmuş asker, sipahi ortası umerası, binbaşı, süvari vb.) olduğu halde Süleyman Şükrü'nün kalemiyeyi seçmesinde, dünyanın kılıçların gölgesinden kalemin (bilim, teknik ve diplomasinin) gölgesine girdiğini görmesinin etkisi olsa gerektir. Sözgelimi bir gözlemini hüzünle aktarır: "Mağribîler gayet muharip, vatanlarının muhafazasına müheyya, milel-i müselleha dansalar da mükemmel esliha ları, intizamları ve hatta askerî nezâretleri yoktur. Miktar-ı sahihi hükümetçe dahi gayrimuayyen bu kayıtsız ve talimsiz Cünuda fenn-i harpten bî-behre köy umdeleri, bastığı yeri görmekten aciz birtakım köhne zabitler kumanda etmektedirler. Frenkmeşrebliği terketmesiyle ateş-i fesadın itfâsı mümkünken inadından vazgeçmeyerek beyhude kan dökmekte mudavim Mevlay Abdulaziz'in ilk defa olarak Avrupa'dan mubayaa ettiği yarım batarya dağ topu Tanca'ya çıkıp sözde en muallim zabitlerine tevdi kılındı. 3-5 sene köy muhtarlığında bulundurulmak ameliyatıyla efrad-ı ahaliyi idarede tecrübesi veyahud birkaç eşkıyanın başını kesmek gibi şecaatı tasdik kılındığı için zabit yapılan bu yadigârlar teslim aldıkları nev-usul topların istimaline bir türlü akıl erdiremediler. İskele başında portakal şurubu satan ihtiyar bir Şamlı, zabitanın şu tahtasızlığını görünce hiddetle yanlarına sokularak -Ben Sultan Abdulaziz cennetmekân zamanında Bağdad'da topçu neferiydim. Görür görmez şaşırdığınız bu kavalları kışlaya kaldırınız. Nasıl kullanılacağını orada tarif edeyim. Etrafınızı dolduran temaşacıların ekserisi ecnebidir. Cehaletinizi izhar ala hande-i istihzalarına hedef olmayınız dedi. Koca ihtiyarın mücerred gayret-i İslâmiye saikasıyla söylediği bu tekdir-âmiz kelama mustahak olduklarını anlayan Fes zabitanı henüz gördükleri yeni toplarla karşılarında top gibi gürleyen eski topçuyu derhal kışlaya götürdüler. Şu hali gören gümrük memurları fıtraten asker olan Osmanlılara Allah zeval vermesin duasına devama başladılar." (*Age.*, s. 269)

Paris'te Bulunan Firarîler Hakkında Malûmat-ı Muhıkka

Kâinatta görülen kâffe-i garaib hilkatında mevcud nev'-i beşerin tecrübeye mutealliik hasleti, pervanedeki tabiatın aynıdır. Zahir haline kapılıp da üzerine müştakâne koştukları, atladıklar ateşte hâk-ı helâke serilen hemcinsleri gözleri önünde öldüğü halde yine intıbah hasıl etmeyerek bizzat tecrubeye girişip, dâm-ı belâya düşmek merakından kurtulamayan kelebekler ahlâkında yaradıldığımız cihetle bin nasıhatı, yüzbin ibreti, güş-ı ehemmiyet ve itibara almayıp saika-i cehalet ve basiretsizlik ile tutulduğumuz mesâibden, nefsımızi zulmen ilkâ ettiğimiz mehâlikten, kurtulmak için kıvrandıkça kıvranıyor ve nihayet kabiliyete gore mutenebbih oluyoruz.

Maraz-ı cehlden kıyas ile kurtulamayanların mutlaka tadacakları bu tahammülfersa deva zehirden zehr, insan ölünceye değin güzeran eden müddet hayat-ı cahîmden eşedd. Hilkatın bu mühlikeli Sırat'ı geçilmeyince tekemmül kâbil değil. Mürur-ı mihneti her azabdan elîm o tarik-ı musibette yıkılmayarak semt-i selamete geçip insanıyete ayak basan bahtiyarân, girdab-ı belâya düştüğü anda kesbettiği intibahı rehber ittihaz ile iblislerden uzaklaşan süedâ dır. İnsan-ı kâmil ise, rubah-mızaclıktaki maharetiyle seyyiatını setre muvaffak riyâkârân değil, böyle acı tecrubelerle hatasını anlayan mütenebbihlerdir. Nefsini bu zehirnâk mihenge vurmak cesaretiyle nîk u bedı tefrik saadetine nâil olanlar cehaletin sevkettiği cehennemde ma'siyeti çilesini dolduranlar gibi mazharı afv ve mağfirettirler. Kabahat bilmemek değil bellememektir. Kulları hakkında merhameti mebzul hayy-ı ebedînin gafletten uyandırmak istediği dakikaya duhulümde mucib-i intibahım olan belâya nasıl düştüğümü, Paris'e ne suretle ulaştığımı anlayamadım.

Her türlü teshilatı tamamıyle ihsan buyuran hak sübhanehu ve teala hazretlerinin lutf u keremine şükürler olsun ki sevap zannettiğim hatayı, eşekten ahmak, iblisten alçak, İslâmiyet ve insaniyetten bilkülliye uzak fürû-mâye firarîlerin ne mal olduklarını anlamakta güçluk çektim. Evvelce tanımadığım bu itleri fâzıl, kâmil, edib, necib, millete muhib, devlete hâdim eâliden zannile meclislerine büyük bir hâhişle can attığım zaman bir alay lâ-yüflihundan ibaret olduklarını görünce gök başıma yıkıldı zannettim. 'Mister Byula' nâm mevkıdeki 82. numrolu apartmanın 4. katına düşen odada mevcud bulduğum Ahmed Rıza, Dr. Hikmet, Memduh, Dr. Abdullah Galib, Edhem Ruhi, Hoca Kadri, Şekib, Rauf, nam süfehadan ibaret ıdı. Ahmed Rıza'nın pederi İngiliz, anası İtalyan, terbiyesi de cinsi gibi İslâmiyetten bilkülliye uzak, dınsizliği efâliyle, hiçbir dine mensub değilim deyu mefsedetnâmesine derc ettiği akvâliyle, ikrarıyla müsbit, sakalını Fıravun gıbi dizlerine değın uzatmış, başını yüksek şapka ile ortmüş, lahm-ı

Seyyah Karçınzâde Süleyman Şükrü Bey

hınzırın lezzetını medh, dıyaneti tahkirden başka bir şey bılmez, kulâh kapmak isteyen leîmlerin yazıp teslim ettikleri hâinâne satırları imzası altında neşretmek habasetiyle müftehir, bedhahânın pohpohuna, dın düşmanlarının mümâşâtına meftun, rastgelene ca'lî tevazu gösterir. 5 kuruş ele geçirmek için 5 bın ülkânın mahv ve berbadına maalmemnuniye razı olur, daima cerr-i menafiini, hayatının hoş geçmesini, mücerred nefsini düşünür, dünya yanmış umurunda değil, Yezid'den insafsız, Şeytan'dan daha ziyade hodbin, ve gayet açgozlü, görgüsüz, değersiz herıflerdendir. Merhum Ahmed Rıza keferesinin yanında bir defa gordüğüm, Dr. Hikmet'de zekâvet-i insaniyete kabiliyet olduğu halde bilmeyerek sokulduğu melâin meclisinden kendini kurtaramayışı şayan-ı ıstığrabdır. Konya vali muavınlığinde bulunduğunu iddia eden Memduh bilgiç geçinmek isteyen serserilerin şarlatanlıkta mümtazı, münafıklıkta, tılkı mızaclıkta yekta, ve son derece hasud, dın değiştırmek çamaşır değiştırmekten kolaydır kelamı kâfiranesi ağzından düşmez ahlâksızlardandır. Dr Galib Harput'dan hımar olduğu halde Dersaadet'e gelıp saye-i merahimvâye-i hazret-i hilafetpenâhıde Mekteb-i Fünun-ı Tıbbıye'ye dahil olarak bıraz ders gormüştür.

Terbiyesi uğrunda bunca masarıfı göze alan devlet ve millete yarayacağı, insan olacağı sırada vatandan insanıyetten kaçıp yine aslına rıc'at etmiştir.

Damad Mahmud Paşa'nın, ba'de mahdumlarının muaveneti, şunun bunun tashihi ile çıkardığı **Osmanlı** nam mefsedetnameyi gözden geçirenler ne mal olduğunu tefrikte güçluk çekmemişlerdir. Mahmud Paşa'nın ırtihalinden sonra kendi idarelerinden aciz kalan mehadimi Dr. Galib'e muaveneti nakdiyede bulunamayacaklarını ceffelkalem cevap vermeleri üzerine kehleye mağlup olan o nazenin Galib kesmek bilmediği pis tırnakları ile yırtına, yırtına cild hastalığına, uyuzluğa uğramış, açlıktan dermanı kesilerek zırlamaya takati kalmayınca semeri karnı altına gelmiştir.

Edhem Ruhi Mekteb-i Tıbbıye'de bir sene bile ders gormeksızın firar etmiş asl, faslı mechul hobba olduğu kadar cahil ve bîvukuf, ezhercihet görgüsüz, nerede çalgı orada kalgı, kimin heybesinde ekmek gorürse çiftçi köpeği gibi onun arkasına düşer kûtah-bînlerden Dr. Galib'in peşine takılmış sıpalardandır.

Takriben 60 yaşlarında olan Hoca Kadri Bosnalı'dır. Bu tımarhane kaçgını zevzeğin laklakazenliğine bakıp da adam zanneden ümera-yı Mısrıye'den bazı hayvanlar gebermeyecek kadar bir ekmek parası deha açığı ağzına bır kemik attıkları cihetle Darulfıravne'den kuyruğu omuzladığı gibi Paris'e atlamıştır.

Lâşe yemiş it gibi dehân-ı ufunetfeşânından daima akan müstekreh salya goğsüne aka aka pejmürde libası küflenip renk bağlamıştır.

Siyah çuhadan kendi eliyle dıktiği soytarı külâhı başında olduğu halde Çingeneler gibi mezbeleliğe oturup, mücerred kıyafetini seyredenlere karşı dın ve devlet aleyhinde zebandırazlık yapmayı, envai fezayıhı fazilet zanneden bu ahmak her yerde her dakıkada yavan yavan ürmekle, karga gibi ötmekle vakit geçirir bed-hâhânı güldürür, dürendiş Ecânıbin hayret ve istihzalarını, asdıka-i devletin gayz ve gazabını celbeder bed-tıynet bunaklardandır.

İsm-i menhusu sebkeden Memduh'un kalemiyle **İntibah** nam mefsedetnâmeyi litografya olarak çıkaran Beyrutlu Şekip hakkında tafsilata hacet yoktur. Şekıb ismini her kim ışitirse 'Ha şu ma'hud çocuk' cevabını verir.

Atına Sefaret-i Seniyyesi kâtiplerinden Rauf Paris'e me'zunen geldığı halde müfsidlere karışarak kâfir i nimetliğini ısbat etmiştir.

Damad Mahmud Paşazade Sabahaddin ve Lutfullah Beyler büyük bir aile içinde perverış-yâb olmuş, büyük terbiye görmüş necib ve mahcub nevresîde-gândan ıdıkları cihetle, lâ-yüflihun güruhunun tabasbusat-ı kelbiyelerine, koltuk vermelerine aldanarak, olanca varlarını, olanca saadetlerini elden çıkarmışlardır.

Bu biçare-civânların hoş gunlerinde yegâne meddahı olanlardan Hoca Kadrı 'Canım bu Mahmud Paşazadeler ne sefihdirler, 54 bin lıranın iki senede altından girip üstünden çıktılar. Şimdi oturdukları otelin parasını vermeyip Frenklere kepaze oluyorlar. Bunlar ıkı kişidir, her birisine şehri biner frank niçin kifayet etmesin. Ben 90 Frank ile idare ediyorum' deyu galiz galiz attı tuttu. Köpeğin havlamasından insanlar bazan menfaat gordükleri gibi Hoca Kadri'nin omründe bir defa söy-

lediği bu dürüst sözden muhibban-ı devlet müstefid olmuştur. Zabitan-ı Askeriye'den Hakkı Bey isminde birisi daha vardır.

Bu biçare Mahmud Paşazadelerin tesviye-i umurundan başka hıçbır şeye karışmaz. Taam için Sorbonne Mektebi ittısalinde vaki Kirkor'un lokantasına gıder idim. Bir gün mârr-ül-beyân Memduh'u orada buldum. Konuşmakta iken Mısırlı Mustafa Fazıl Paşazade Mehmed Ali Paşa Atına Sefaret-i Seniyyesi kâtiplerinden merkum Rauf ile bera-yı taam vürud ettiler. Memduh beni Mehmed Ali Paşa'ya takdım etti. Mefsedet, kumarbaz pederi Mustafa Fazıl Paşa'dan mevrus Mehmed Ali Paşa melâîn meclisine müdavim boş kafalıların azgınıdır. İlk görüşte İslâm olduğunu anlayamadığım fulcu Mehmed Ali Paşa III. Napoléon'un kıyafetini pek beğenmiş olmalı kı sakalının yan taraflarını kazıtıp ortasını katır kuyruğu gıbi uzatmıştır.

Kaşlarına varıncaya değın bütün kılları beyaz, vücudu zinde, İslâmiyeti tahkir, İslâmları hamakat ile tavsif, devleti mezemmette devam eden bu şeni' şarabhorun başında dahi obürleri gıbi uzun bir Fransız şapkası vardır. Bulvar Saint Germaine'den Sorbonne Mektebi önündeki meydana çıkan yokuşumsu caddenin mebdeindeki latif gazinoda inceçalgı sesı işitip girmiş bulundum

Firarîlerden metelik tutanların devam ettiği bu gazinonun müsteciri, merkumları yağlı müşterı zannıyla memnuniyetlerini istihsal için Dersaadet matbuatından **Tercüman-ı Hakikat, İkdam, Sabah** gıbi muteber gazeteleri celbetmekle lieclil-mütalaa haftada birkaç gün gider, eşhas-ı merkumeye tesadüf eder idim.

Halkı ızlâl için dın bozucu misyonerlerden daha ziyade malayani sarfeden hazele-i rezileye mu-

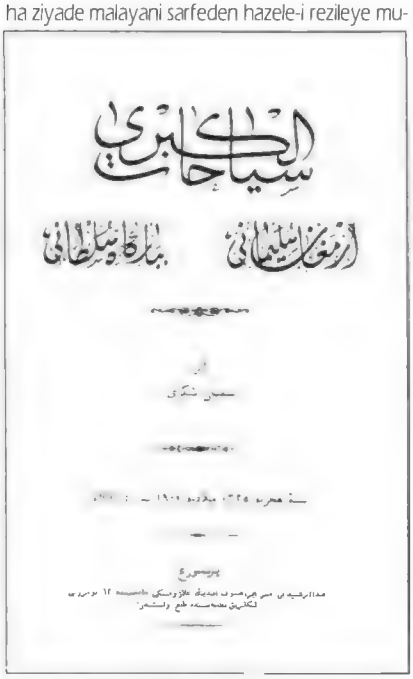
سياحات الكبرى
ارمغان سليمانى بداية سلطانى
Seyahatü'l-Kübrâ'nın kapağı

kabele yapacağım deyu baş ağrısına uğrar, geldiğime nedametler yaparak can sıkıntısıyla ikametgâhıma döner idim.

Bu fırak-ı dâllede utanacak yüz yok ki münazaradaki mağlubıyetlerini anlayıp hakkı teslim etsinler. Aç kalmış it gıbi şurada burada uluşmayı itiyad edinen bu güruh-ı sefilenin girye girye çıkardıkları sada-yı menhuseden Hükümet-i Seniyye ma'kûsen müstefid olmuştur. Tiyneti ancak tecarüb-i adîde ile sabit olacak ahlâksız herifleri anlamak için devletimizin tecrübe külfetinden kurtulması neam-ı ilâhînin eazımıdır. Ne kadar bedhâh ve bed-asıl var ise bu güruh-ı dâllenin ulumalarına, çakal gıbi birden iştirak etmişler ve ekserisi fıraran başlarına toplanıp iyilerle kotüler zahmetsizce seçilmişlerdir. Dünyada hangi aile vardır ki biraderine, hanedanına adavet ve hakaret yapanları dost tutsun. Cihanda hangi millet melhuzdur ki hükümdar-ı zî-şanına itâle-i lısan edeni sevsin. Âlemde hangi ümmet mutasavverdir ki mu'tekid olduğu dini tahkır, ve o dinin hâmi-i zi-iktıdarı olan zat-ı kudsiyet-sıfata buğz edeni hayırhâh ve bu muğrızların kelam-ı şeamet-nişanlarını sevap addetsin.

Hasretü't-dünya ve'l-âhireh eşkıyâ-yı rezîleden idıklerini lehülhamd anladığım bu güruh-ı kerîhe ile yaptığım münazara bir gün şu yolda münazaaya müncer olmuş idi

İşite, işite beşeriyetten çıktığım bi-edebâne laklakıyatı kesiniz. Efkârınızı hem-meşreb bulduğunuz dınsiz erazile dınletiniz. Çok lâf istemem. İspirto ile sulanmış kanınızın, lahm-ı hınzır ile perver de olduğu için kurtlanmış vücudunuzun, ımansızlıkla kararmış kalbinizin hain zihninize ilkâ ettiği evhamat-ı şeytanpesendâneleri mefsedetnâmenizde gören ehl-i İslâm eşekliğinize çoktan kâil ve lânet-hândır.

Dın, terbıye, ahlâk, etvar hususlarında külliyen bigâne ve Ecnebi olduğunuz bir ümmete, kendinizi ne yüzle mensup bilip göya menfaatlerini aramaya kalkışmak gıbi menafi-i şahsiye istıhsaline yelteniyorsunuz. Be dangalaklar sizi kım vekil etti. Şerıat-ı mutahhara-i Ahmedıye ile tezyin-i zat u sıfat eden muvahhidîn cemiyet-i mel'anetinize hâşâ mülaki olan size acaba selâm veren var mı. Kitabullah ülülemre ıtaat emrettiği halde bu ferman-ı zülcelali dınlemeyerek tuğyan eden sizin gıbi şakîleri peygamber ve şerıat kabul buyurmaz kı ümmet merhaba desin. İmparatoriçe Victoria'nın ırtihalinde bera-yı ta'ziye İngiltere Sefarethanesi'ne gittiğınızde hiçbirinizi içeriye sokmayan tercüman 'Teşekkür ederiz fakat sizinle münasebet peydâ edemeyiz' cevabıyla kapıdan uğrattığı zaman zerre kadar olsun sıkılmadınız kı sızden âb-ı rû beklenilsin. Bütün beşeriyetin zulmet-i cehlle mestur bulunduğu hıssız zamanlarda bile kavm-ı necib Etrak hükümdarlarına âb-ı müşfık nazarıyla bakıp, her bir emirlerini kemal-i emniyetle inkıyad, ve ufak bir emellerını görünce büyük eseflerle iştirak etmişler hatta hakanlarının ırtıhali vukuunda,

II. Abdülhamid şehzâdeyken (15 yaşında)

atlarının kuyruklarını ve kendi kulaklarını kesmek gıbi velev kı vahşiyane olsun o devr-i vahşette hiçbir kavmin yapamadığı ve yapamayacağı fedakârlıklarla zamanına nisbeten takbih edilemez acıklı matemler tutup muhabbet ve sadakatlerinin derunîliğini, kadrşınaslıklarının derecesini, şecaatleri nısbetinde vefiyy ve münkad bir kavm olduklarını âleme göstermişlerdir. Umera-yı Emeviye cengaveranından Emir Kuteybe'nin şemşir-i celadeti diyar-ı Kaşgar'ın münteha-yı şarkına dayandığı zaman sa'd-ı ıktırandan biraz sonra maarıf-ı İslâmiye ile de tenvir ettiklerinden emanete hıyanet caiz olmadığına, ve kendileri ise padişahlarına vedıatullah olduklarına, âdi bir adam bile hasbe'd-dıyane emanete hıyanet edemediği halde bir hükümdar-ı âl-i şiar Allah'ın emanetine asla hıyanet edemeyeceğine vicdanları kani' olup hakan-ı zîşanları hakkındaki hıss-i hürmet ve muhabbetleri takvıyet bulması yüzünden huzur ve saadetleri arttıkça artmış, ve bu sayede şan ve şerefleri âfâkı tutmuştur. Böyle sahib-i kalb, sadık, muhıb, muti, mütedeyyın, emın ve her türlü terakkiye müstaid mümtaz ve necib bir kavme nisbet iddiasında bulunanlar , o kahramanların uruk-ı hamıyetlerinde şu suretle reyyân olan hün-ı feyzin kendilerinde dahi bulunduğunu fiilen göstermeyince isbat-ı nesl ve fahr edemezler.

Tarihin muttali' olabildiği zamandan bu ana değin vukua gelen bunca hercümerclere göğüs gererek beka-yı mevcudıyet ile şeref-i milliyemizi ilelebed muhafazaya muvaffakıyetımız ancak padişahlarımıza itimad, ınkıyad, takdıs ve ıhtiram gıbi üzerimize farz hasail-i bergüzideyi irsen haız bulunmaklığımız sayesinde olduğunu unutmamak lâzımdır. Hakâyık-ı tarihiye meydanda duruyor lğva-yı iblisanenize uyarak meziyyet-i müstahsenemızı goz gore ayaklar altına alamayız.

Bizi ahlâksızlığa tergîb, serkeşliğe teşvik edenleri, cinsimizin yabancısı, dınımizin adüsu bir alay mezhebsiz, meşrebsiz, ve mechulü'n-neseb edânı

tanır semtlerinden uzaklaşırız cevablarını verip çekildikten sonra o fürû-mâyelerin toplandıkları gazinoya bir daha uğramadım.

Bunlar ol kadar leîm, ahlâksız herifler ki bir taraftan dın ve devlet aleyhinde soylemedık soz bırakmıyorlar, bir taraftan dahi Sefaret-i Seniyye'ye sokularak birbirleri aleyhinde jurnal ve havadıs vermek gibi müraililiklerle para çarpmak istiyorlar. Vilâyât-ı şahanede mevcud menfîlerin ekserisi haricde bulunan bu şakîleri insan zannederek akçe ve havadıs gönderen, arasıra muhabereleşen kuşbaşlılardır. La'netullahi ale'l-münafikîn. Sefir-i kebir devletlü Münir Paşa Hazretleri Paris'te vukuagelmekte olan her türlü ahvali kâmilen vâkıf bir vezir-i ruşen-zamir olmağla boyle köpeklerin yalan yanlış ihbaratına ihtiyactan müstağni olduğu cihetle merkûmunun yüzlerine bile baktığı yoktur. (s. 242-248)

Mısır'da Bulunan Jön Türklerin Ahval-i Redîesi

Mısır'da bulunan firarîler sınıfeyn-i rezîleyne ayrılmışlardır.

Bunların bir kısmı Hıdıv ile buna yaltaklanan ümeranın çiftliklerinde ziraat nâzırlığı yaparak gebermeyecek kadar bir rızk ele geçirmekte, diğerleri erzâk-ı yevmiyelerini tedarıkten aciz rastgeleni ta'ciz etmek gibi züll-i suâli mürtekib ahlâksızlıkta yekdiğerine faık necabet ve âb-ı rûdan bılkülliye mahrum gayretsız mezhebsiz edebsiz âdı heriflerdir.

Hainliklerinin cezalarını görmemek için it gibi kaçarak adalet-i kanuniyeden kurtuldum zanneden süfeha-yı merkume ceza-yı amellerini bu suretle görmekte, sefaletin taht-ı kahrında ezilerek kir pas içinde açlıkla rezaletle mahkurâne ömr geçirmektedirler.

İslâmları görürlerse İstanbul'da büyük memuriyetlerde bulunduklarını, vükela evlâdı, vezir damadı ıdıklerini, Ermenilere tesadüflerinde hükümet-i hâzıraya muhalif eşirrâdan olduklarını, Yahudılere yaklaştıklarında Balat'daki hahambaşı dairesinde Türkçe kâtibiyken hasbelkader bu hale geldiklerini dilenmeye mukaddime yaparak meyhanelerde akşamlara kadar çene çalmak, ifnâ-yı ömr etmekte müdavim ve ekserisi Atına'da açlık zoruyla dinini değiştirerek Bedri iken Bedros, Yakub iken Yani olmuş, kenisanın muavenetıyle Mısır'a yetiştiklerinde Nasraniyet para etmediğinden yine eski isimlerini takınmış tebdil-i mezheb indlerinde tebdil-i câmeden daha eshel bu kepazelerin içimizden seçilerek fışkı gibi bir yere toplanmaları kuvvet-i taliimize mahmuldür. 'Yâ leyte beynî ve beyneke bu'de'l-maşrıkayni febi'se'l-karîn'[1] - şevketmeab efendimiz hazretlerine karşı hâşa tuğyanlarından değil a'dâ ve rukabâlarının iğtisafından canları yanarak me'yusen Mısır'a gelip eşhas-ı rezile-i merkumeyle ihtilâta asla tenezzül etmeyen ve mehamid-i seniye-i hazret-i hilafetpenahiden bâis **Türk** gazetesini çıkaran bazı namuskâr gençler devlet-i ebed-müddet-i Osmaniyenin 6. asra dahil olan tarih-i te'sisini yâd için ümmette ilk defa olmak üzre Kontinental Oteli'nde bir ziyafet-i mükemmele tertib ve meserretler izhar etmişler ıdı.

Müessis-i bünyan-ı saltanat cennetmekân gazi sultan Osman Han Hazretlerinin ruh-ı pürfütuhlarına fatiha-hân olmak üzre namuskâran-ı ümmetin toplandıkları bu meclis-i mefharete mütealllık nutk-ı acizanem suretini teberrüken derce mücaseret eylerim.

Suret-i Nutuk:

Muhterem vatandaşlarım.

Mensub olduğu millet ve hükümetin i'tılâ-yı şan ve izdiyâd-ı şevketine hasr-ı efkâr edenler insan olarak dünyaya gelen evlad-ı âdemin mâbihi'l-iftiharıdırlar. Muhabbet-i millıye ile meşhun mutahhar kalb, pak yürek ancak sizin gibi hamiyet-i mücesseme ıtlakına bihakkın seza zevat-ı fezail-sımatda bulunabilir. Arş-ı saltanatı tezyin eden hükümdarları uğrunda can fedayı cana minnet bılmek gibi hasail-i âliyeleri müsellem ecdadımızın âfâkı tutan mefahirini ihtifalat-ı mahsusa ile her sene yâd ettirmek tarıkını necıbane teemmül, tarihini tayin, gününü tahsis, îdini icra cümlenize bahşayiş-i sübhaniye olan fetanet ve uluvvicenab saikası ve hayrülhalef olduğunuzun birinci nişanesidir. Merdliği nisbetinde ferd ve ferîr ahlâkca da muazzam ve necib bir kavmin hun-ı feyzi damarlarımızda reyyân oldukça tahdisen li'n-ni'met izhar-ı şadûman ve meserret ve boyle îd-i mefharet hakkımızdır. Şu usul-i mehasin-şümulü ümmete ifhamda umuma takdiminizden dolayı ne kadar fahr etseniz yine azdır. Osmanlı nâm-ı celılini şerefe-i bâlâya kemalâta irtikâya sâi nev-residegân-ı vatana minnetdarane arz-ı şükran farizasını ifaya müsaraat eylerim. Sa'yiniz meşkür îdimiz mübarek olsun.

Satveti asırlarca cıhanı sarsan devletimizi şanlı mevcudiyetimizi ve şu yevm-i mübahatı şerefli hayatı bizim için vaktiyle ihzar eden cennetmekân gazi sultan Osman Han Hazretlerinin hanedan-ı celîlü'l-unvanını cenabıhak ilâ nihayetü'z-zaman berkarar buyursun.

Yaşasın padışahımız, gebersin bed-hahân, daim olsun âl-i Osman.

Yevm-i Salı fi 26 Kanun-ı sani sene 1904 Süleyman Şükrü

Tunus bahsinde zikri geçen Dr. Necmeddin Bey Arif Mısır'da icra-yı tababet ediyor. Şârî' Abdülaziz'den geçerken bulunduğu otelin kapısında 'Dr. Necmeddin Bey Arif' yazılı bir tunç levha görünce içeriye girip görüştüm. Mumaileyh Rusya Muharebe-i zailesinde 4. Ordu-yı Hümayun'da ve bilahare Mısır'da Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hazretlerinin maiyyet-i devletlerinde başkitâbet vazifesini ifa eden Arif Bey merhumun mahdumudur. İnsan ilk defa görüştüğü bir adama 'Nasılsınız, nerelisiniz, ne vakit teşrif ettiniz?' sualinde bulunacağı malûmdur.

Kaide-i mesrude iktizasınca buradan başlayan teati-i efkâr hitam bulduktan sonra Telgraf Nezareti muhasebeciliğinden matrud Elekci Bedri'nin ahvalinden sual etti. Ahbabı olduğunu bılmediğimden 'Bedri Çingenenin birisidir, nerede düğün görürse zurnasını orada çalar, Telgraf Nezareti muhasebeciliğinden tard olduktan sonra kolayını bulup Maliye'ye sokulmuş' cevabını verdiğimde 'Zâtınızın yanlışlığı var, Bedri Bey burada bulunan ihvana arasıra para gonderenlerdendir. Bana bugün mektubu geldi. **Şûra-yı-Ümmet** gazetesinin devam-ı neşrine medar olmak üzre 10 lira havale etmiştir' deyu mektubu elime tutuşturdu.

Bedri keratasının fi 4 Eylül 319 tarihinde yazdığı bu mektubu bitemamiha gözden geçirdim. Tophane Nazırı devletlu Zeki Paşa hakkında yazmadık elfaz-ı galiza bırakmamış. 'Devlet-i Osmaniyeye hizmet ayn-ı hamakat olduğunu bilahare anladım' edebsizlığından başlayarak ağzına gelen hezeyanı yazmış ve nihayetinde 'Sayemde adam olan Telgraf Nezareti meclis reis-i mel'anet-enîsi ayı karınlı[2] Salahaddin ile rüfekası Maliye Nezareti meclis azalığına nakledildiğimden dolayı beni saymamaya ve acizlerine mensub ne kadar müdir, müfettiş, muavin ve memur varsa cümlesini yerlerinden kaldırıp[3] köşeye bucağa atmaya başlamışlardır. Geçenlerde gönderdiğim haberlerin mealini gazetede gördüm. Bu hususun dahı başka tarzda ve hissedılmeyecek bir surette neşri ile hain-i merkumların teşhir buyurulmasını dirayetinizden beklerim. Gazeteleri daima Pireli Spiro'ya gönderiniz. Her nüshasını mutazaman alıyorum. Üstünde Spiro isminden başka tasrih-i adrese lüzum yoktur. Kimseden pervası olmayan Spiro ecnebi bulunmağla mes'uliyet ve mazarrattan masundur. Şayet çık diyecek olurlarsa kendisine lüzumu kadar muavenet-i nakdiyede bulunacağımı bilir, ve bana gayet muhib ve sadıktır.' mefhumunda birçok şikâyetler, mel'unane talimat ve efkârlar karalamıştır. Elı göğsünde münafıkın içyüzünü gördünüz mü. Bu hain Kıpti'nin mektubunu ba'de'l-kırâe 'Bedri'nin bu halını bilmiyor idım' cevabıyla muhabbeti başka cihete çevirdim. Münafik-ı merkumun Telgraf Nezareti muhasebeciliğinden tardını birkaç kişiden işittiğim halde inanamıyor idım. Kendi elyazısıyla muharrer şu mektubunu gormekliğimle mes'ele tahakkuk edince 'Elhamdülillahi'l-lezi mesahake kelben ve kefânâ harben' demeye, sevinmeye başladım.

Aman bu sütsüz herif bu hayasız Çingene bizden uzaklaşsın da isterse Maliye Nazırı olsun, boyle alçaklara, hayasız heriflere uymak nasıl tenezzül ise münafıklığına mel'anetine tahammül dahi mucıb-i teverrüm olmağla erbab-ı namus ne yapacağını şaşırmış ıdı.

Tunus Beyi'nin yaveri Miralay Ali Ağa Necmeddin Bey'e 300 napoléon yani 6 bın frank muavenet-i nakdiyede bulunduğu bahs-i mahsusunda zikredilmiş ıdı.

Mumaileyhden gorduğu şu insaniyete mebni fotografını buyuk bir levhaya nakşettirerek başucuna asan Necmeddin Bey'e 'Bu zata mektup gönderdiğinizde fakirden selam yazar iseniz memnun olurum' dedım. 'Bunu nereden tanıyorsunuz vefatı tarihi 20 seneyi doldurdu cevabında bulundu

'Tunus'da gordum. Emir'in yaveri Miralay Ali Baba bu zat değil mi' deyince yuzu kızararak zayıf bir sadayla 'Hayır o değil ceddımdır' iddıasında bulundu.

Herkese bu yolda anlattığından dolayı hakikatı soyleyemeyeceği munfehem olunca insan insana benzeyebilir!' diyerek sukut ettim. Mumaileyh Ali Ağa'yı ceddım diye dolma yaparak yutturmak istiyordu.

Mahcub olmaması için sukuta varıp ağzımı açmadığım cihetle tasarladığı yalancıdolma elinde, bildiğim Ali Ağa'nın resmi başucunda kaldı. O azimü'l-cüsse Ali Ağa'yı Necmeddin Bey'in ceddi saymak gibi koca bir yalanı yutacak ağız, hazmedecek mide bende ne gezer. Necmeddin Bey, Arif Bey merhum gibi cidden insan bir pedere malik iken onu bırakıp, Ali Ağa'yı cedd yaparak beyhude tefahura kalkışması ıstırabıma gitmiştir.

Vaktiyle Firavun yatağı iken şimdi birtakım ahlâksız melâîneye merkez kesilen Mısır'da birkaç gun eğlendikten sonra şelale gormek ıçın Kanun-ı sani-i Ruminin 11. gunü şimendöfere rakıben Benî Sueyf, Asyut, Suhac, Kana, el-Aksar tarıkıyla Assuan'a gittim. Mısır'la Assuan arası 893 km olmağla şimendofer bu mesafeyi 4 gun 4 gecede kat' edebilmiştir. (s. 298-301)

Tunus

.. İdaresi el'an mevcud ve hâkim aile-i Huseyniye'ye havale buyurulan bu Emaret merkezine Hazıran-ı Ruminin 4. gunu muvasalat edıp dahil-i surda bir İtalyan otelıne nazil oldum. 2. gunü vurudumu haber alan ehibba lutfen otele teşrif buyurup Evkaf ketebesinden Ali Rıza Efendi'nın Nehcu'n-Nehr'de vaki 21 numrolu hanesine kaldırdılar. Turkçe, Arapça, Fransızca ile İtalyan ve İngiliz lisanlarını tekellum ve kitabete bihakkın muktedir, fazilet ve fetaneti nisbetinde necib olan Ali Rıza Efendi Haleb şehrinin ezkiya-yı nev-residegânındandır.

Eâzım-ı âsâr-ı hayriye i hazret-i hilafetpenahiden Hamidiye Hicaz Demiryolu inşaat-ı celilesine nâzır yavenekrem hazret-i şehriyarî müşir devletlu Kâzım Paşa Hazretleri Işkodra vali ve kumandanı iken yanı 1905'te mulazım-ı evvel rutbesinde olan mumaileyh Ali Rıza Efendi müşar .leyhın maiyetlerinde makam yaveri idiler.

Bu tarihten Draç Telgraf Müdiriyeti'nden munfasılan Dersaadet'e ric'atimde me'zunen keza İstanbul'a avdet eden mumaileyh ile Yunan'ın Pire şehrinde buluşmuş idık.

O tarihten bi'l-i'tıbar terk-i diyar ederek buralara duşmuş ve Tunus'ta bulunan Fransa asakırı zabıtanının hasbelmeslek vukubulan tesahub ve iltiması üzerine Evkaf idaresine kitabetle yerleştirilmiştir. Maaşı 80 franktan ibaret olmağla maişetçe çok güçluk çekmekte, saadet-i sabıkasını tahassurle yâd etmektedir.

Mumaileyh Ali Rıza Efendi gibi nimetin kadrini bilmeyerek terk-i dâr ve diyar, ve bilahare nedamet edenlerden İzmirli Mehmed Re'fet Efendi ile Dersaadetli Reşid ve Yahudi Alber ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de ikmal-i tahsil şerefini hasbe'c-cehale düşünemeyenlerden Çorumlu Hacı İsmail ve Çanakkaleli fes-furuş Mehmed Efendilerden ve Emir'in yaveri Yozgadlı Miralay Ali Ağa'dan başka Tunus'ta Turk yoktur. Mumaileynden Mehmed Re'fet ve Alber Efendiler Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun bulundukları için tababetle, askerliği bırakan Ali Rıza Efendi Evkaf dairesinde kitabetle, Tıbbiye-i Şahane talebesi iken fırar eden Çorumlu Hacı İsmail Efendi saat- sâzlık, ma'hud Ahmed Rıza'nın taallukatından Reşid Efendi tuccar kâtibliği ile meşgul olup sair firariler gibi hadd ve edeb harıcinde hıçbır hal ve harekette bulundukları yoktur. Çanakkaleli Mehmed Efendi ise firarîlerden olmayıp Tunus'a bera-yı ticaret gelen namuskâran-ı ummettendir. Valid-i celilu'l-mehamid hazret-i hilafetpenahi cennetmekân firdevs-âşıyan 'Sultan Abdulhamid Han' gazı aleyhi rahmetu'l-bari efendimiz hazretlerinin hengam-ı saltanatlarında Tunus'a gelerek sılk-ı celil'-i askeriye dahil olan Miralay Yozgadlı Ali Ağa henuz Arapçayı oğrenemediği gibi Türkçeyi de yarı yarıya kaybetmiş sinni geçkin bir zattır.

Tunus'a eşkıya tarzında sokulmaktan hayalanmayan Fransızlar, kendi milletlerine mensup tehidestlerini kayırmak için Emaretin mulkıye ve askeriyesinde müstahdem ne kadar Türk ve Çerkes varsa cümlesini bir günde harice uğrattıkları halde Miralay Ali Ağa'ya ilişmeyişleri emekdarlığına riayetten değil fikren ve cismen hiçbir şeye muktedir olamadığını bildiklerinden ileri gelmiştir.

Bu zat Paris'ten Tunus'a gelen Dr. Necmeddin Arif'e hemşehrisi olduğu için 300 napoléon ihdası gibi haline nisbeten muhim bir muavenette bulunmuştur.

Ah vatan sozu asla ağzından duşmeyen miralay-ı mumaileyh vurudumun 2. günü ba'de'l-asr bulunduğum mahalle gelıp hasbe'ş-şeyhuhat ra'şe peydâ eden elleriyle elime yapışarak darülimareti gezdırmeye goturdu

Daire-i hükümete saat ezanî 11'de ulaştık. Akşam takarrub ettiği cihetle umum memurîn ve ketebe dağılmış, nobetçilerden başka kimse kalmamış idi. Hemşeri muhıbbi Ali Ağa derhal odacıları çağırıp umum daireleri ve hatta Emir'in ikamet ve hukumet ettiği mukellef odalara varıncaya değin her tarafı açtırarak birer, birer temaşa ettirdi. (s. 252-253)

(...)Kendilerini Eflatun-ı zaman zannederek hikmet-i hukumetten dem vurmak isteyen dınsız, ecnebi, sebuk-mağz fırarilerin medh ede ede doyamadıkları Huseyın Avni Paşa, Midhat Paşa ve emsali zahiri guzel dağelması riyakârların içyuzlerini goruyor musunuz [Muteveffa Tunus Beyi Sadık Paşa, zamanın vukelasına buyuk mıktarda rusvet vermiş.]. Boyle ahlâkları bozuk vukelaya padişahımız mülk ve milleti nasıl emanet ve emniyet etsin. Muessis-i bunyan-ı saltanat gazı sultan Osman Han aleyhirrahmete velgufran hazretlerinin ibtidayı saltanatlarından Kanuni merhum devrine değin asırlarca devam ve teadi eden muvaffakıyetler umur-ı mehamm-ı devleti kimseye inanmayarak yedd i ıktidarlarına alan padişahlarımızın niyet-i halısaneleri sayesinde vucuda gelmiştir. (s. 255)

Tunus'un şarkında ve şimendoferle yarım saatte yetişilir bir karyede ikamet buyuran [Şeyh Salih Şerif Hazretleri] tarafından gelen davetnâme uzerine, Evkaf ketebesinden Ali Rıza Dr. Mehmed Re'fet ve Alber Efendiler ve yerliden Hasan Abdulvehhab ve Ali Beyler ile akşamleyin menzilıne gıdıp şeref-i mulakatlarına nail olduk. (...)

Fazıl-ı muşaruleyh ile cereyan eden muhabbet esnasında Avrupa'nın alelhusus Paris'in ahvalinden sual buyurdukları sırada Paris bahsinde habasetleri sebkeden fırarîlerden Edhem Ruhi'nin ahvalıne dair izahat istedi. 'Mahmud Paşazadelerin sofra kırıntısıyla otlanıyor. Doygusuzluğu sayesinde vucudu zındedir' dedım. 'Merkum fıraran Tunus'a yetiştiğinde ağzından sut kokusu geliyor idi. Sefalet ve sabavet-i haline terahhumen 50 lıra kadar bir şey tedarık ederek vus'at-i haline çalıştım Buradan Paris'e değin muktezi bilet bedeli ve emsali masarifi için de başkaca guşişde bulundum. Bu ana değin bir mektubunu alamadığım gibi neşretmekte olduğu **Osmanlı** nam hezeyannameyi gorup ziyadesiyle eseflendim. Boyle âdab-ı kalemiyeye muhalif neşriyat, bu derece nâdanlık, dangalaklık olur mu. Osmanlılarda fesad-ı ahlâka mubtela ve şayan-ı ıslah ancak gençler olduğuna artık şuphem kalmamıştır' buyurdu

'Edhem Ruhi şimdiye değin devlet ve millet hizmetinde insanlarla mecalisette bulunmamış, merhamet-i padişahî sayesinde girdiği Mekteb-i Funun-ı Tıbbiye'de terbiye görerek adam olacağı, insanlar arasına katılacağı sırada kabiliyetsizliği ıktızası o darülfeyzden kaçıp, tahsil-i ilm ve edebden yuz çevirmiş bir pespayedir. Boyleler her mulkte her millete bulunabilir

Merkumun guruh-ı erazilden olduğunu bilemeyerek merhametinizi israf buyurmuşsunuz. Edeb ve ahlâktan bînasib oyle avam takımını gorup de kavm-i necib-i Osmaninin kuva-yi manevıyesi hakkında umıdsızlığe, ye'se duşmeyiniz Saye-i fuyuzat-vaye-i hazret-i hilafetpenahide bihakkın terbiye gormuş ezkiya yı nev-residegân pek çok olduğunu tebşir ile fahr eylerim

Edhem Ruhi gibi mülkumuzde ismi mechul ha-

şaratın namını kâle almak tenezzuldür. Münderecatı edebe ne kadar muhalif ve mefhumsuz ise ibaresi de o nisbette rabıtsız olan ma'hud safsatanameyi şunun bunun tashihi ile ara sıra çıkaran Harputlu Dr. Abdullah Galib zevzeğidir Edhem Ruhi şarlatanı merkumun yamağı ve mubeyyizidir' dedim.

Verdiğim cevablardan ziyadesiyle mahzuz olan fazıl-ı muşaruleyh, 'cenabıhak hanedan-ı âl i Osmanı serir-i saltanatta ilâ nihayetu'd-devran berkarar buyursun

O hanedan-ı celilü'ş-şanın saye-i şevketi hafazanallahı teâlâ üzerimizden zail olursa ehl-i İslâm için fimâbâd saltanat ve hilafet teşkili adîmu'l- imkândır, zira devir başkalaştı. Otede beride tek tuk görülen hükumet-i sagîre i İslâmiyenin bekası da bu şevketli hanedanın vücudu sayesindedir Ecanibin ahvalini, efkârını bizim kadar bilmezsiniz. Nasara istilasına uğrayan Tunus kıtası sekenesinin halet-i esarette çektikleri mezelleti, envai hakareti görüp de Allah aşkına mütenebbih olunuz.

Saltanat-ı İslâmiyenin kadrini bilinız. Dehrin kutbu olan padişaha o halife-i resulullaha karşı gösterilen nâbecâ hareketin, kufran-ı nimetin cezası olan esarete hafazanallah düşerseniz bizim gibi yapacağınız tahayyufler, nedametler fayda et mez,' cevab-ı hikmet-beyanıyla ahlâksız edani hakkında müteessirane serzenişlerde bulundu.

Muşaruleyh gibi murebbi-i ümmet zevat-ı fezail-simatı cenabıhakk etval ömrle muammer ve emsalini muzdad, muhalifine mülhak fırak-ı dâlleyi mahv ve berbad etsin, âmin.

Esasen ismi meçhul Edhem Ruhi'nin kim idiğini bilmeyerek Paris'te tesadüfen vukubulan mülakatımda merkum ilk kelam olarak 'Mahmud Paşazade batakçılarında 50 lira alacağım vardır. Parayı kurtarmak için her ne söyledimse utandırmadım. İnsaniyet namına verdiğim akçe bakalım ne vakit elimize geçecek' yollu gorgusuzce şikâyetlerde bulunmuş idi. Mahmut Paşa'nın irtihaliyle müzayakaya uğrayan mahdumlarının o derece muavenete muktedir olamadığı sırada bu iyi gün dostunun, eski lütufları unutarak nankörlükle bahsettiği 50 lira Şeyh Salih Şerif hazretlerinin Tunuslulardan toplayıp verdiği mezkûr ianedir. Mahmud Paşa'yla mahdumlarının muavenetleri sayesinde 8 seneden beri Avrupa'da dolaştığı halde Tunus'ta dilendiği bu 50 liranın hâlâ tükenmeyişine, şu küfran-ı nimete, iftiraya bakınız da boylelerden âbirû ve salah-ı hal umid ediniz. Memurîn-i mevcudenin guya liyakatsızlıklerinden bahisler açmayı, mücerred ağyarı güldürür envai hezeyanı fazilet ve maharet zanneden bu misillü echel, ecvef, bî-vukuf, ahmak, nâ-cins, nadan herifler farz-ı muhal olarak vatanımıza avdet edecek olsalar devair-i devlette hangi intihab komisyonu vardır ki 'sen mektepte tahsilini ikmal, edeb ve değerini isbat et de ba'de gel' deyu kapı dışarı uğratmasın.

Bu sebuk-mağzlara efkâr-ı necibe nasib olmamış ki hadlerini ve nasıl bir haşarat yediklerini kendileri de bilsinler. Paris'te bulunduğum zaman bunların ukala geçinenleri 'Efendim çalışana maaş verilmiyor. Dolgun muhassasatı çalışmayanlar alıyor' kelam-ı ebleh-fırıbanesini sarfettiklerini işitince 'Maaş çalışana değil çalıştıran adama verilir. Bir amele mühendisten yüz kat ziyade mihn u meşakk ile çalıştığı halde yevmiyesi niçin bir franktır. Siz kazma kürek sallamaktan başka bir şey elinden gelmeyen ameleye o mütefennın mühendisten ziyade yevmiye verilmesine rıza gösterir misiniz' deyince tekdire uğrayan Niş Çingenesi gibi susmuşlar idi

Bu bozuk düzen mecliste mevcut bulunanlardan Beyrutlu Şekib damdan düşer gibi Efendim rütbeler, nişanlar ziyadeleşti, buna ne dersiniz' demesin mi. Bu misillu idraksizlerle muhavere eşeğe iş başlık öğretmek kabilinden olmağla beyhude nefes tüketmenin adem-i lüzumunu bildiğim halde diğerlerine işittirmek için 'Hidemat-ı hasene ibraz eden zevat çoğaldıkça mukafat bittabi ziyadeleşir. Maksad ve temenniniz müstahdemînin betaeti, hükumetin mukafata adem-i riayeti cihetine matufsa hamiyetinize aşkolsun' diyerek susturmuş idim.

Diğerleri 'Mukafatlar senin söylediğin gibi hizmet mukabili değildir, fırsat bulduğumuzda nişanları küllıyen, rütbeleri kısmen lağv ve tebdil edeceğiz. Ref' olunamayanlardan mesela vezareti bâlâ, ulâyı mütemayiz, sanıyesi salise velhasıl cumesını birer mertebe tenzil edeceğiz başka çare yoktur.' ifade-i etfal-fırıbanesini, ellerinde ve haddleri dahilinde imış gibi himarâne serdettiler. Haddini edebını bilmeyen şu denıu'l-hulk, tahtasız, değersiz, küteh-bin, zevzek fürû-mâyelerin efkârları, idrakleri, işguzarlıkları böyle safsata-furuşluklardan ibarettir. La'netullahi ale'l fâsikîn. (s. 258-261)

[Halep, Bedri'nin Halleri vesaire]

Cemiliye'den geçen nehrin tarafeynında vaki sıra kahvelerinde ba'de'l-asr terennum-sâz ince çalgıları dinlemek için mevki-i mezkûre gitmiş idım.

Nehrin tarafeyn-ı sevahiline muhit sedler üzerlerine saye salan latif yapraklı ağaçlar altında dizılı iskemlelerden birisi üzerine oturup nargile çekmekte iken telgraf memurlarından bildiğim birkaç efendi çıkagelmeleriyle esnafça bir yere toplanarak garibâne düşünmekten kurtuldum. Bunlar dahi telgraf nezareti sabık muhasebecisı ma'hud Bedri'nin belasına uğrayan bedbahtlardan idiler. Merkumun mezalim ve mel'anetini saymakla tüketemeyen bu biçareler evvela şu yolda konuşmaya başladılar.

-Bedrı burada başmüdür olup başımıza Firavun kesildiği sırada vali-i sâbık Cemil Paşa merhumun oturduğu haneyi kiralamış idi.

Hersek ihtilâlinde Postahaneden uğruladığı mebaliğ-i ve fireyı hükumete sezdirmeyerek ya

II. Abdülhamid tahta çıktığında (38 yaşında)

vaş yavaş meydana çıkarmak için haremine yahud gelinine şu kadar bin lira miras düştü, adam gönderip aldırınız' yollu ara sıra danışıklı ve masnu' telgraflar alan iblis-i merkumun azametfuruşluğu malumdur. Şimdi Diyarbekir başmuduru bulunan Değirmenci Kor Agah olvakıt Bedri'nin mahrem-sazı ve birinci dalkavuğu idi. Hazine-i devletten uğruladığı mebaliğe mağrur Bedri kaşmerinin hanesinde her gece kurulan işret meclisine bu müganniyeler sırayla celbe başlanılmış idiler.

'Menem gayri nîst'[4] dalyyesine düşerek rastgeleni daladığı, ve kendi gibi birtakım ıtleri başına toplayıp hem bezm-i işret olduğu o azgın zamanlarında, bazan bızı celb ettirir 'Falan şeyi ne yaptınız, Bosna'dan nâmıma başka telgraf çıkmadı mı, mebaliğ-i mevrusenin kabzına emir verdiğim zat kaç bin lira aldığına dair haber var mı, bir de mercezin muhaberat-ı muhavverinde cari mıdır, işlerinize dikkat ediyor musunuz, beni başka başmüdürler gibi zannetmeyiniz, sonra sızı berbad ederim yoksa karga gibi saçma sapan öterdi. Biz ise, nisfulleylde emrine inkıyada değil, mücerred rezaletini müşahede arzusuyla geldiğimizden, bıyık altı güler, mülayim cevaplar verir, ta'zimen yanından çıkarak hanemize avdet eder idik. Maiyyetini böyle ikide bir hanesine!!! istedip nursuz yüzü, govek çenesiyle tahakkume, çıkışmaya dadanması, başına topladığı kendi ayar. lâ-yufîhuna büyüklüğünü anlatmak, ve bize karşı da goya nâz ve naım içinde yaşadığını göstermek gibi, necabetsizliğine yakışır kepaze fikirlerden ileri geldiğini bilir ve aklına güler idik. Bir defa nisfulleylden sonra yine istetmiş idi, yatağımızdan kalkıp cebînin hanesine gittik. Bu kere ayyaşlığı arttıkça yatıp sızmak derecesine geldiğinden yanına girilemedi ise de rezaleti, dangalaklığı an'anesiyle meşhudumuz oldu

O gece bu kahvedeki çalgıcılar merkum-ı mağrurun odasında idiler. Teganniları

Yâ Bedre husnin kad bedâ min fevkı bânî
Rıfkan fe-kalben li'l-hevâ emsâ bu'âlî
Ahremtenî yâ hılve vaslik
Fe-cüd li-hâlî li'l-hevâ fe-li-vasli hâlî
Meta tüvâfî bi'l-likâ li-men yühıbbük
İşreb ve gannî mutrıben fi hâli kurbik
Hâlî kemâ tekrahü'l-'avâzil
Müt yâ azûlî hasrete hubbî ve fâlî

güftesi idi. Pek mahirane icra ettikleri bu faslın hitamında Bedri dirseğine dayadığı kel kafasını kaldırıp kavlamış deve yununa benzeyen renksiz köse sakalını karıştırarak havlarcasına bir kerih savt ile -ben bundan bir şey anlamadım- dedi. Boyle budalalara koltuk vermede mâhir eyyam reisi münafık Âgâh şakşakazenliğine mahsus bir tavırla 'Bu manzumenin başında zât-ı veliyyü'n-niamîlerinin ism-i âlîleri şeref-sebkat ettiği cihetle bende-i lutf-dîdelerine çok koydu' karşılığını verince keyiflenerek Hind tavuğu gibi kabaran mümâşât düşkünü o ahmak Bedri 'Evet! Evet!! Benim de nazar-ı dikkatimi celb edıp aşağısına kadar kulak verdiren o soz değil mı, valla sustururdum. Ebyâtın gerisi tatsız ve mealsizdir. Zâtımdaki fezaili düşünsünler de meclisime layık şeyler soylesinler' emrini verdi!!!...

Ba'de Türkçe Arapça latîfü'l-meal nice manzumeler teganni ettikleri halde o nadana yine beğendiremeyen çalgıcılar 'Eşek hoşaftan ne anlar, suyunu içer tanesi kalır' mealini ışrab için.

Yeşillenmiş karşıki dağlar
Bülbül ağlar sular çağlar
Ah Çingânede neler var
Ver ver mangır raksedelim hepimiz
Çingâneyiz Çingâne ah Çingânelikdir bizim şânımız
Bütün kış çalışır yazın da zevk ederiz
Ah fasıl olur güller açar dağlar başı seyrangâhımız
Durmayız raksederiz böyle de geçer zamanımız

diye meşhur Çingene şarkısını aldırdılar. Bu kokmuş faslın hitamında oğluna hitaben 'Mazhar çalgıcıların şu güftesindeki lezzet-i meal kemiklerime işledi. Aldığım zevkten gaşyoldum. Bunlara 5 kuruş sağbaş dağıt' deyince çalgıcılar 'Efendım Allah omrünüze bereket versin tabiat-ı nâzikânelerini şimdi anladık fimaba'd mahzuziyet-i âlînizi mucib şeyler söyleriz hassas ve rakik kalb-i mübarek leri memnun olur ulvi ruhları zevk alır zannıyla akdemce hata yaptığımız tasdîalardan dolayı afv niyaz ederiz' yollu nazikane istihzalar yaptılar. Boyle maskaralıklarla yaşamasına daha mühim bir rezaleti hatime vermiştir. -demeleriyle 'Bundan ziyadesi sağlık, daha ne rezalet mutasavverdır ki buna fâık olsun' cevabını verdiğimde mumaileyhüm gayet müteessirâne goğüs geçirerek -lâşenin ufuneti durdukça arttığı gibi bed-tiynetin de habaseti gün geçtikçe güçleşir. Ancak binde birini anlattığımız kepazeliklerini adem-i necabet, şiddet-i cehalet, fıkdan-ı terbiye gibi öyle âdî mahlûklarda görülen nevakısa hamlederek, insaniyetle alakası olmayan arsızlara nefretle nazar ve tebâüdden başka ne yapılır deyu, mukabeleye tenezzül etmiyor, ayyuka çıkan seyyiatının kazandırdığı ıkrah-ı âmmeyi ceza-yı kâfi gorerek haddini bildirmek hususuna ehemmiyet vermiyor idık.

Ancak kendine layık görüp sustuğumuz redaet-i mesrudesinde muzmer nice muhim mel'anetleri de var imiş. Bizim sezemediğimiz bu dekayıkı keşfde rical-i hükümet güçluk çekmedı. O sırada vali İşkodralızâde Hasan Paşa merhum idi

Vekar-ı İslâmiyet, vikaye-i şeref-i memuriyet, muhafaza-i namus-ı devlet, idame-i şerait-i insaniyet gibi fitrat-ı ulvi ve necabetten mahrum bu arsız âdîyi, muvaffaten keyfe mâ yeşâsına terkeden paşa-yı müşarüleyhın anlamak istediği başka maksadlar var imiş. Mülahazaları da büyüklükleri nisbetinde olan ricalın sabırlarındaki hikmet bilahare zahire çıkıyor. Rezalette pûyan o arsızın neş'e-i habisânesi ümidi gibi imtidad edemedı Keşfi müşkıl zannettiği gizli mel'anetlerini hükümet an'anesiyle meydana çıkardı. Merkum-ı merdudun bu derece şımarması, sefahate şekavete koyularak iktidarı fevkinde israfattan çekinmemesi, bünyan ı saltanatı hafazanallah temelinden hedm için kazma sallayan Ermeni fesadçılarının evrak-ı hafiyelerini, başmüdireyete mahsus resmî zarflar içinde kendine mensup memurîn marifetiyle dağıtmak gibi hainliğine mükafaten, komite reısleri taraflarından bol bol altınlar almış imiş!!! Dın ve devleti bir dınara satan bu denînin resmî zarflar içinde kımbılır ne vakitten beri zarf zarf sevkedegeldiği evrak-ı muzırrayı vali-i gayur nihayet elegeçirdi. Kemafissâbık kaçırmak istediği bu mefsedetnâmelerin başmüdiriyete mahsus leffafeleri üzerlerindeki lok kendi muhrüyle damgalanmış olduktan başka derunlarında dahi 'Falan ve falan yerlere mahrem surette tevdi edıp cevaplarını yine resmî zarf ile tarafıma gönderiniz. Terfiiniz için yazdığın inhâların tervici cihetine gidileceğini Nezaret'teki ehibbâm hususi mektuplarla tebşir ettiler. Terfiinize uğraştığım gibi siz de işlerime dikkat ediniz' mealinde ve dest-i hattıyle muharrer pusulalar da mevcud idi. Mel'unun şu hal ve cesaretine hayran kalan meclis-i idare-i vilâyet hey'eti hemen bir mazbata tanzım ve evrak-ı ma'hudelerle maan Bâbıâlî'ye takdim ettiler. Fakat her hâinin bir gâfil hâmisi de bulunuyor.

Bu babdaki esrar anlaşılamıyor. Münafık-ı merkum Sivas'ta başmüdür iken yaptığı yaltaklıklara kapılan vali Halil Rıfat Paşa'nın bu sırada makamı sadarette bulunması imdadına yetişti. İdamı farz bu dın ve devlet düşmanı mel'una sadr-ı müşarüleyh sahip çıkıp Halep'den Adana'ya tahvili ile iktifa olunması lüzumunu ekîden soyleyerek mes'eleyi ort bastır etmiştir. Hainlere merhamet gayrıcaız idiğini bilmeyen Halil Rıfat Paşa o mühim kâğıtları gozden nihan ettiyse meclis-i .dare-i vilâyetteki kuyudat-ı resmiyeyi bozamayacağından habaset ı mesrudeyı anlamak her ne vakıt arzu olunur ise bilâ-mezahım meydana çıkar-sözlerini eseflene eseflene anlattılar. Böyle devlet ve padişah düşmanı dinsizleri sahabet ve istihdamda mana ne idiği bilinemiyor. Biraz hava almak için çıkmışken buluştuğum zevatla yapılan musahabe nihayet böyle yüreklere hararet verir haberlere müncer olunca hasbe'l-hamiyye pür-ateş kesılıp ârâmımız kalmadığından yekdiğerimizle vedalaşarak mahallerimize dağıldık. (s. 115-119)

(...) Halep bahsinde mel'anetleri tasrih kılınan cıbilliyetsiz Bedri oradan Adana'ya kovulmuşken sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın mahrem-sazı Hacı Ağa'ya verdiği hedâyâ-yı giranbaha sayesinde posta müdiriyeti vekaletiyle Dersaadet'e alınılarak birkaç gün sonra da Telgraf Nezareti muhasebeciliğine tayin ve taltif kılındığı hayretle meşhudum olmuştur. Koca bir vezir ümmi ve mürteşi hademesinin ağzına bakarak boyle hâmi-i rezil olduğunu şevketmeab efendımize arzeden bulunmadığı ve daha doğrusu herkes Atabeyzâde Cavid'in şerrinden çekındığı sırada Süleyman ne yapsın. Bunca bendegân-ı sadakat-nişan-ı hazret-i hılafetpenah uykuda değil ya. Mücerred bekledikleri bir fırsat olacaktır mülahazasıyla merkumun habasetinden bahsetmeyip sustum.

Nâ-cinslerin eline fırsat geçince Firavun kesilegeldikleri malumdur. İşte bu sınıf-ı mekruhe de mümtaz Bedri de Hüseyin Hasib[5] gibi timarhane kaçgını nadan ve bî-behre nâzırın aybaşını beklemekten başka bir şey düşünmediğini görüp idareyi sahipsız, meydanı boş bularak muhasebecilikle meclis-i idare-i Nezaret heyeti a'dâdına dahil olunca başı goğe ermiş, rastgeleni dalamaya başlamış idi. Azdıkça azan bu kelb-i akûr ıktidarsız nâzırın akıl kâhyası kesildiği, olanca umûru eline aldığı cihetle derdimi kimseye anlatamayarak 260 kuruş tenzil-i maaşla Draç müdurluğunu kabulde muztar kaldım.

Hükümet-i seniyenin kuvve-i kahiresine mukavemet imkânsız idiğini pek acı tecrübelerle anlayan Ermeni fesadçılarının delikten deliğe kaçtıkları sırada en şerır muavinleri bulunduğu Halep bahsinde tasrih kılınan Bedri'nin bilakis makamlara is'ad olunduğu, mükafatlar gördüğü bu karışık gunlerde Dersaadet'ten Draç'a mutevecchen hareket ettim.

İzmir'e yetiştiğimde başka vapura aktarma yapıp doğru Mersin'e giderek Adana'da bulunan valıdemi aldıktan sonra avdetle bahren Selânik'e geçtim. Bu esnada Yunan hududuna kemal-i germî ile sevkolunan asakir-i şahane ile mühimmat-ı harbiyeyı leyl ü nehar nakletmekten goz açamayan şimendöfer idaresi kimseye bilet vermediğinden yine vapura râkıben Girid cezirsinin Kandıye, Resmo, Hanya iskelelerine uğrayarak Pire, Korfu, Avlonya üzeri Drac'a yetiştim. (s. 120-122)

Sırbistan'da vâki' ve ma'hud Galçai kabilesine cevelangâh kesilen Nış dağlarındaki mağaralarda ebaanced evkat-güzar pederi Davulcu Ali'nin ılkbaharda kurduğu parçalanmış kılçadır altında ta-

sarladığı maşa, kürek, ızgara, ve oküz nalını mâderiyle beraber mahallâtta sattığı vakit Zurnacı Poka Mahmud deyu ma'ruf olan Telgraf Nezareti muhasebecisi Bedri'nin şu masebak halini Drac Düyun-ı Umumiye Nâzırı Ali Bey'le Ceza Reisi İsmail Efendi'den[6] anlayıp icab edenlere anlatmak istediğimde Nezarete karşı zebandırazlıkta bulundun deyu bera-yı hatır azlettiler.(s. 125-126)

Cenabıhakkın lutf u keremi sayesinde yüz akılığıyla Dersaadet'e vurudumu haber alan gaddar Bedri 'el-hainu hâif'[7] medlulunca bir hastalık bahane ederek hanesinden 20 gün harice çıkmayıp gizlendi. Kanun-ı münifin hangi fıkrasına tevfikan azledildiğimi istifsar için daire-i resmiyede nezdine gittiğim nâzır beni görünce: 'Ha!!... Süleyman Efendi geldiniz mi? Vah zavallı, bera-yı hatır boyle zulmen azline ben asla razı olmadığımı Allah bilir. Bedri Bey bazı azalardan ısrar ve iltimas ile imza toplamış, benim rey ve muvafakatım munzam değildir. İstersen kararı göstersinler' sözünü sarf etti.

Koca bir nâzır kanun dairesinde olan emrini yürütemediğini sıkılmayarak alenen soyler, ve böyle izhar-ı acz eylerse süküttan başka ne yapılır.Bedri azalardan ağlayarak imza dilendiyse istediğini ihyâ istemediğini imhaya mezun olmadı. Şevketmeab efendimizin bab-ı merhametleri mefturdur cevabını verip çekildım.

Mazlumların feryad ve istimdadına imdad-resan olmayı akdem-i lezaiz-i hayat addeden padişah-ı faruk-câh efendimiz hazretlerinin hak sübhanehu ve teâlâ omrünü afiyetini ikbalini iclalini müzdad buyursun. Uğradığım şu fuzuli felaket sem'-i humayun-ı hazret-i hilafetpenahiye vasıl olunca mazhar-ı ma'delet ve mesrurü'l-fuad edilmekle irade-i seniye-i cenab-ı şehinşâhîleri şeref-taalluk buyrulmuştur. Mabeyn-i humayun-ı cenab-ı mülukane başkâtibi devletlu Tahsin Paşa hazretleri bu irade-i celile-i hazret-i hilafetpenahiyi Yıldız telgraf merkezi müdiri saadetlu Vehbi Beyefendi hazretleriyle Nezaret'e îsal buyurdular.

'Dostan râ telattuf * Bâ düşmanân müdârâ'[8] kelamını Bedri gibi köpeklerin efkâr-ı sakîmesine mutabaat ef'al-i mel'anetine müşareketle mümaşat göstermek mealinde suitefsir ve muamele yapan meclis-i idare-i Nezaret'de mevcud bazı huluskaran, değil mesruriyetime himmet, Drac'a giderken maaş-ı sabıkımdan kat' ve dirığ ettikleri 260 kuruşun iade ve i'tası hususunu bile mumanaatda bulunmak hayasızlığından çekinmemişlerdir. İlerde mesrur edileceğimi hanedan-ı al-i Osmanın namusuna yeminle ıknaa çalışan meclis reisi Salahaddin Bey'in mevaid-i kazibesine inanarak musırrane teklifde bulunduğu, Karesi posta ve telgraf müdirliğini kabul ve boyle dalkavuk güruhdan tebaüdü a'zam-ı muvaffakıyet addeylemış idım.

Mabeyn-i hümayun-ı cenab-ı mülükane başkitabeti devletlu Tahsin Paşa hazretlerinin 'Sana başka dairede bir memuriyet verelim telgrafçılıktan artık vazgeç' buyurdukları zaman bu lutfu kabul ve takdirde cehalet yaptığıma bilahare çok nadım oldum. İzâ câe'l-kaza amiye'l-basar Karesi'ye azimetimle işe mubaşeretimden sonra yaptığı vaad ve yemini yerine getirmeyen reis-i müşarüleyh din ve devlet düşmanı Bedri hainine cemîle göstermek için mesrur kılınmaklığım hakkında şerefsadır olan 'irade-i seniye-i hazret-i hilafetpenahi'yi inkâra da cesaret etmiştir.

İki sene mütemadıyen yaptığım feryadları isgâ etmeyen bî-erham bî-eşfak Nezaret'in şu küstahlığından fevkalhadd müteessir olarak utanmakla alâkaları bulunmadığını anlattığım için mantık ve âdaba mugayir muamelede bulundun deyu bir maaşımın kat'iyla tekerrurunde tard kılınacağımı bilvasıta tefhim ettikleri zaman âtîdeki telgrafı cevaben yazmış idim.

Suret-i Telgraf:

'İrade-i seniyyeyi inkâr hayasızlık olduğunu söylemek mantık ve âdaba mugayir değil makam-ı mualla-yı hilafete olan muhabbet ve ubudiyetime dâl ve sezâ-yı memduhiyettir.

Bir maaşın fuzulı tesviyesine fakr-ı hâlim manı' olduğundan bugunden itıbaren tardıma müsaraat edilmesinin Nezaret-i celîleye arzını kemal-i meserretle ıstırham eylerim.' Adalet-ı padişahıye güvenerek yazdığım bu cevab üzerine değil tard, ahz-ı maaş bile ellerinden gelmemiş ise de kararı karakuşîlerini bera-yı intıbah merâkıze ilan ile teşhir etmiş oldular. Kanuni bir isnad bulup ezemeyişleri azametlerine dokunan bu lâ-yuflihun, elaltından bazı erazıli teşvik ve iğva ile izale-i vücuduma ve hatta imha-yı namusuma kalkıştıkları için beşeriyetten çıkarak, fırsattır deyu atebe-i seniyeye arzedilir de istîzah vukubulur mülahaza-i sakîmesine zehaben başka makama, hakikat çıkın ve münasebetsiz yazdığım son esefnamem ümidim hilafına mazarrattan mazarrata mezelletten mezellete uğratmıştır.

Ye's ile yapılan muameleden şımdıye değin kim müstefid olmuş ki bana da hayır zuhur etsin. Mefhum-ı muzırrasını düşünemeyerek hayvancasına yaptığım şu yanlışlık, makamat-ı âliyece bir karışıklığa gelerek tetkik ve tahkik edilemediği için ba-irade-i seniye-i hazret-i padişahi Deyrizor'da ıkamete memur oldum. (s.129-131)

Esfâr-ı Iztırariye

Karesi'de 25 mâh mukaddimane ve müstakimane memuriyet verdikten sonra bi-hikmetullahi teala giriftar olduğum mesaib-i mesrude üzerine Zabtiye Yüzbaşısı Osman Ağa ve Polis Hacı Mustafa Efendi refakatleriyle bir arabaya irkab edilerek Soma'ya yetişince hemen şimendoferle Manisa üzeri İzmir'e indikten sonra bahren İskenderun'a ulaştığımızda bilâtevakkuf tutulan arabaya bi'l-irkab, Beylan, Halep, Ebu Hureyre tarikıyla Deyrizor'a i'zam kılındım. Ebu Hureyre radıyallahu anh hazretlerinin merkad-i mübarekleri Suriye sahrasının sekeneden hâlî mahallinde, ve cedd-i emced-i hazret-i hilafetpenahi Süleyman Şah cennetmekânın türbeleriyle Ca'ber Kalesi karşısındadır. Fırat Nehri bu mevkiden mürur ediyor Şam vilayetinin şarkında Haleb'in cenubunda ve Fırat Nehri üzerinde vaki Deyrizor'a vürudumda Bigadıçlı Şerif Paşazade Şükrü Paşa mutasarrıf idi. (s. 132)

(...) Deyrizor'da 40 gün kaldım. Zabitanın hakkımda gösterdiği hürmetsizliğe ve peşimde dolaştırılan polislerin evza'-ı nâ-hemvârına hiddet ederek bir gece Fırat Nehri'ni yüzmekle geçip Bedevilerden tedarık ettiğim hecine râkiben el-Cezire sahrasına açıldım. (s. 132)

(...) Musul'a inip vali Hacı Reşid Paşa hazretlerine Deyrizor'dan vürudumu arzettim.

Müşarüleyh afvım için Dersaadet'e defaatle yazmış ise de muvaffak olamamıştır. Adanalı Gergerizade Ali Efendi'yi Musul'da bulup taallukatımın afiyetleri haberini alınca taze hayat kesbettim. (...) Hâk-ı İran'da vâkî kohne Lahî-can'a 10 günde atladım.[9] (s.134) ☆

1 [Kur'an 43/38 Zuhruf Süresi -parantezli notlar bizim]

2 Kılığı, kıyafeti, karnı, kasığı, kaburgası, kursağı, sayyadlar peşinde koşan tazının aynı Bedri'nin işkembesi fılvaki büyük değildir fakat muttasıf olduğu münafıklığını, mel'anetini Şeytan görse el-hazer ile güzâr eyler.

3 İzmir gibi mühim bir mevkide marangoz Yaşar'ın başmüdür, arabacı Nuh Hilmi'nin müfettiş olması nasıl tecviz edilebilir. Böyle yerlerde onlar gibi ahırda yetişmiş nâdanlar değil, mütefennin adamlar lâzım. Nezâret pek güzel yapmış.

4 [En büyük benim, başka büyük yok. "Şairden eser olmayan bu devirde söz sultanı benim, başkası değil!" Şeyh Galib]

5 [11 Nisan 1842-25 Mart 1852'de Posta; 14 Kasım 1895-24 Temmuz 1908'de Posta ve Telgraf Nâzırı olan Hüseyin Hasib Bey. Ayrıca bknz. "Posta ve Telgraf Nezâreti'nin Ahvâli" (*age.*, s. 70-73]

6 Zevât-ı mumaileyhüm Nişli olmağla Bedri'nin evail-i hâline, ve nesl-i nâ-pâkına bihakkın vâkıftırlar. [Ayrıca Drac'ta] Ceza Reisi İsmail, Düyun-ı Umumiye Nâzırı Ali Bey ma'hud Bedri'nin ne cins olduğunu bilir hemşehrilerindendirler.

7 [Hain(ler) korkar.]

8 ["İki cihanın huzuru, bu iki sözün tefsirindedir: Dostlarla lütuf ile davranış, düşmanları da idare etmek." Hâfız-ı Şirazî]

9 [Uzun yolculuğu böylece başlayan Süleyman Şükrü'nün kitabından bazı kesitler: Dersaadet|İstanbul (s. 66-70), Aydın ve havalisinde kuraklık (73-74; bknz. *Tarih ve Toplum*, sayı 76, Nisan 1990, s. 54-56), Çamlıbel ve Köroğlu (101-102), Hıdıvler, sülaleleri ve Batı'ya alet oluşları (287-292), Mısır'da Bektaşi Dergâhı (297), Fransızların Cezayir, Fas Tunus, Mısır ve diğer yerlerdeki her türlü baskı ve entrikaları (262, 264, 266, 267, 278,-280), azınlıklar (64, 121, 263, 270, 281), diplomasi (270-271, 273), dil/etimoloji (74-75), Sivas'ta eski eser yıkımı (100-101), Mısır'dan kaçırılan tarihî eserler (293), dışsatım (284-285), deprem (64)]

"Tarih-i İslâmiyet"in Kastamonu Macerası

RAHMİ ÇİÇEK

Tarih-i İslâmiyet, Abdullah Cevdet tarafından dilimize çevrilen bir kitabın ismidir. Abdullah Cevdet 1889 yılında Askeri Tıbbiye'de kurulan gizli İttihad ve Terakki Cemiyetinin kurucu üyelerindendir.[1] Tıbbiye'den sonra da cemiyetin çalışmalarına katılmakla birlikte, savunduğu fikirlerle yavaş yavaş cemiyetten kopmaya başlamıştır. Tıb eğitimi sırasında karşılaştığı Biyolojik Materyalizmin etkisinde kalan Abdullah Cevdet, batıda bu nazariyenin savunucularının eserlerini okumaya başlamış ve özellikle Avrupa'da bulunduğu süre içerisinde Biyolojik Nazariyecileri yakından tanıma fırsatı da bulmuştur.

Askeri Tıbbiye'den sonra fikirlerinde büyük değişim gördüğümüz Abdullah Cevdet, Osmanlı Devletinde özellikle 1908'den sonra ortaya çıkan batıcılık fikrinin başsavunucusu konumuna gelmişti. Abdullah Cevdet'e göre; İslâmiyet toplumsal gelişme ve değişme önünde en önemli engel olarak görülmekteydi. Ona göre; din duygusunun yerini biyolojik evrim alacaktı. Bu nedenle 1908'den itibaren İslâm dinine eleştiriler yöneltmek amacı ile Hollandalı Reinhardt Dozy tarafından yazılan "Essai sur l'histoire de l'islamisme" adlı eserin ilk cildine kendisi de bir önsöz yazarak çevirisini Mısır'da yayınlamaya başlar. II. Meşrutiyetin ilânından bir süre sonra Mısır'dan İstanbul'a dönen Abdullah Cevdet burada eserin fasiküller halinde yayınlanmasına devam eder[2].

Abdullah Cevdet'in çevirisini yaptığı eser esas itibarıyla İslâmiyete ve Hz. Muhammed'e eleştiriler getiriyordu. Kitab İstanbul'da yayınlanmaya başladıktan sonra büyük tepkiler almaya başladı[3]. Özellikle Osmanlı ulemasından gelen tepkinin artması üzerine İbrahim Hakkı Paşa kabinesi 15-17 Şubat 1910 tarihleri arasında yaptığı özel bir toplantıda islâm dinine ve inancına aykırı fikirleri yaydığı gerekçesi ile kitabın yasaklanmasına karar verdi[4].

İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin aldığı bu karardan sonra kitabın nüshalarının yakıldığı veya denize atıldığı ileri sürülmektedir[5]. Hükûmet kararında kitaba Abdullah Cevdet tarafından yazılan önsöz ve notların da İslâm dinine aykırı olduğu belirtiliyordu. Kitabın yayınından itibaren artmaya başlayan sert eleştirileri yumuşatmak için Abdullah Cevdet, kendi yazdığı önsözü kitabtan çıkarmış, kitabı yayınlamaktaki amacını açıklarken de Dozy'in İslâm hakkındaki eleştirilerini islâm aydınına tanıtmak olduğunu ileri sürmüştü. Fakat bu savunması kitabın yasaklanmasını engelleyemedi.

Esasen kendisi de önsözde ileri sürdüğü İslâm dini hakkındaki eleştirilerinden vazgeçmemişti. Daha sonraları *İçtihat* dergisinde yer alan yazılarında Biyolojik materyalizmin İslâm dininin yerini alacağı yolundaki iddialarını içeren yazılarına devam etmiştir.

Benim burada üzerinde duracağım konu, ne ulema'nın tepkisi, ne o dönem kitap hakkında basında çıkan eleştiriler, ne de yasaklanma gerekçesinin haklılığı veya haksızlığıdır. Bir bakıma İstanbul'da 1908-1911 yılları arasında gerek fikri ve gerekse fiili ulema tepkisi olarak ortaya çıkan Dozy'nin "Tarih-i İslâmiyet" adlı eserinin bir Osmanlı taşra kenti olan Kastamonu'da nasıl algılandığı ve ne gibi garib olaylara neden olduğunu ortaya koymaktır.

Tanzimat'tan sonra belki çok

fazlasıyla yaşadığımız olaylardan biri de hiç kuşkusuz fikirlerin yasaklanması ile buna bağlı olarak kitapların, gazetelerin, dergilerin yasaklanmasıdır. Tanzimat'tan sonra belki binlercesine şahit olduğumuz bu tür yasaklamanın nasıl toplumsal sonuçlar doğurduğu üzerinde belki fazla durulmadı. Burada anlatacağımız Kastamonu olayı yasak kavramının 1913'te nasıl anlaşıldığının belki en güzel örneklerinden birisidir.

"Tarih-i İslâmiyet"in Kastamonu mecarasını 18 Mart 1913 tarihinde Kastamonu valisi Mehmed Galib tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir rapordan öğreniyoruz[6]. Söz konusu raporda Mehmed Galib, 23 Şubat 1913 pazar gecesi Kastamonu Mekteb-i Sultanisi 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin etüt saatinde okulun Fransızca öğretmeni Celâl Bey tarafından öğrencilere; Dozy'nin yazdığı ve Abdullah Cevdet'in çevirdiği "Tarih-i İslâmiyet"ten söz ederek öğrencilerin dinî inançlarını etkileyecek beyanda bulunduğu ve peygamberin isminin geçtiği yerlerde salavat getirmediği dedikodusunun ertesi gün başta Medreseler olmak üzere çeşitli yerlerde bir takım kıpırdanmalara yolaçması üzerine olayı soruşturmak üzere bir "Tahkik Heyeti" kurduğunu belirtiyor. 24 Şubat Pazartesi günü "Tahrirat Müdürü Lütfi, Jandarma Alay Kumandanı İzzet, Maarif Müdürü Rauf ve Evkaf Müdürü İbrahim Hilmi Beylerden" oluşan heyet soruşturmaya başlar.

Yine aynı gün Kastamonu Bidayet Mahkemesi savcılığından vilâyete gelen bir talepte olayın savcılığa intikal ettiği belirtilerek başlatılan idarî soruşturmanın bir an önce tamamlanarak evrakın savcılığa teslimi istenmektedir.

Olayın savcılığa intikal etmesine Mekteb-i Sultanî Arapca muallimi Nabluslu Zühtü Efendinin verdiği şikâyet dilekçesinin yolaçtığı anlaşılıyor. Zühtü Efendi'nin şikayet dilekçesini esas alan savcılık Celâl Beyin kanaatına göre; savcılığın başlattığı soruşturmada eşraf ve diğer ileri gelenlerin baskısıda bulunmaktadır.

Vilâyetce oluşturulan Tahkik heyeti 25 Şubat 1913 tarihinde soruşturmayı tamamlayarak ertesi gün fezlekesini vilâyete vermişti. Bu fezlekeye göre; olay etüt saatinde okulun hizmetlilerinden Hacı Aziz Efendinin kapı arkasından Celâl Beyin öğrencilerle yaptığı konuşmayı dinleyerek, bunu çok farklı bir biçimde etrafa anlatmasından kaynaklanmıştı. Celâl Bey ifadesinde kendisinin etüt saatinde Dozy'nin kitabından değil, ona karşı Şehbenderzâde Hilmi Bey'in yazmış olduğu "Tarih-i İslâm"[7] dan bahsettiğini belirtmiş. Bu ifadeyi o sırada okulda bulunan bir başka hizmetli Adem Efendi ile okulun Ulum-u Tabiye öğretmeni Ragıb Efendi de doğrulamıştı. Ayrıca öğrencilerden alınan ifadelerden bir kısmı da Celâl Beyi doğruluyordu. Fezlekede, okulun Arapca muallimi Nablusu Zühtü Efendinin savcılığa şikâyetine konu olan dilekçenin hizmetli Hacı Aziz Efendinin ifadesine dayandığı belirtilmektedir. Savcılığa şikâyette bulunan Zühtü Efendinin daha önce de okulun diğer öğretmenleri hakkında çeşitli dedikodular yaptığı ve iftiralarda bulunduğu ifade edilmekteydi.

Fezlekenin adliyeye ulaştırılmasından sonra, ulema, medrese şeyhleri ve eşraftan oluşan yirmi kişi vilayete gelerek, vali Mehmed Galib Bey'e Mekteb-i Sultanî olayının halk arasında çeşitli tepkilere yolaçtığını ileri sürerek, halkın yatıştırılması için olaya adı karışan Fransızca muallimi Celâl Bey ile onun lehine ifade veren Ragıb Bey ve Adem Efendinin görevden elçektirilmesini istemişlerdi. Vali, görevden elçektirilecek bir suç unsuru oluşmadığını ifade ederek bu konudaki kararı Maarif Nezaretinin vereceğini bildiriyor ve bu heyetin isteğini katiyetle reddediyor. Ayrıca, bu konudaki gelişmeleri 26 Şubat 1913 tarihinde telgrâfla Maarif Nezaretine bildirerek görüş istiyor. Maarif Nezaretinden üç gün sonra gelen telgrafta bakanlığın olayı soruşturmak üzere bir müfettiş göndereceği, söz konusu müfettişin gelişine kadar hiçbir işlem yapılmaması gerektiği, adliyece başlatılan soruşturmanın durdurulmasının istendiği belirtilmektedir. Fakat vali adliyece başlatılan soruşturmayı durduramamıştır.

Bu sırada savcılıkca yürütülmekte olan soruşturmada, 27 Şubat 1913 günü Celâl Beyin, iki gün sonra da Adem Efendinin tutuklanması için emir çıkartılmış ve tutuklanmışlardı.

Aradan bir süre geçtikten sonra vilâyete gelen bir ihbarda; Mekteb-i Sultanî aleyhinde miting yapılacağı, mitingi düzenleyeceklerin ayrıca Celâl Bey lehine ifade veren Ulum-u Tabiye muallimi Ragıb Bey ve olay sırasında ve öncesinde bu öğretmenlerle iyi ilişkiler içerisinde bulunan Vilâyet Dahiliye Müdürü Şemseddin Beyin vilayet haricine sürülmelerini isteyecekleri bildiriliyordu.

Olayın büyüme eğilimi göstermesi üzerine vali gerekli tedbirleri alarak, Maarif ve Dahiliye Nezaretlerine gelişmeleri bildirdiğini belirtmektedir. Dahiliye Nezaretinden gelen 15 Mart 1913 tarihli telgrafnamede; Dahiliye Nâzırı olayla ilgili fezlekeyi de, diğer bakanlıklara giden olayla ilgili yazışmaları da okuduğunu belirterek olayın başladığı tarihten o güne kadar geçen süre içerisinde vilâyetin gerekli tedbirleri alması gerekirken yumuşak davrandığını, olayların gelişme ihtimalinin olmasından valinin sorumlu olduğunu üstü kapalı bir şekilde ifade etmektedir. Dahiliye Nâzırı ayrıca olaya adı karışanların hepsinin

KASTAMONU VALİSİ MEHMED GALİB TARAFINDAN DAHİLİYE NEZARETİNE YAZILAN RAPOR

(9-13 raporun Osmanlıca aslından transkript)

Kastamonu Vilâyeti
Tahrirat Müdüriyeti

Adet
7

Hülâsa:
Mekteb-i Sultanide muhdis meselenin safahatına dair

Dahiliye Nezaret-i Celilesine

Devletlû Efendim Hazretleri

Kastamonu Mekteb-i Sultani'sinde tahdis edib, gerek Nezaret-i Celileleriyle ve gerek Maarif Nezareti'yle muhaberat-ı mucib olan vaka'nın hangi tarihde makam-ı vilayetin rehin-i itla'amı olduğuna ve icra kılınan tahkikattan ne netice hasıl bulunduğuna ve bugüne kadar ne gibi safahat geçirdiğine ve el-yevm ne noktada idüğüne dair bervech-i ati tafsilat arzına mübâredet eylerim. Şöyle ki:

Geçen üçyüz yirmi sekiz senesi Şubat'ının onuncu Pazar günü geç vakit alınan bir haberden Mekteb-i Sultani'de dördüncü ve beşinci seneler şakirdanına müzakere-yi leyliye esnasında Fransızca muallimi Celâl Bey tarafından Doktor Dozy'nin te'lif ve Abdullah Cevdet Bey'in tercüme ettiği Tarih-i İslâmiyet'ten bahs açılarak talebenin akaid-i diniyesini muhîl ve cenab-ı fahri resûl efendimiz hakkında tazimkârlığa muhalif beyanât'ül-beyanada bulunması halka pek karabe gelmesinden dolayı Medreselerde ve hane ve kahvehanelerde heyecan-ı amiz kıl vak'alar tekvin ettiği anlaşılmakla ferdası Pazartesi günü Vilâyet Tahrirat Müdürü Lütfi ve Jandarma Alay Kumandanı İzzet ve Maarif Müdürü Rauf Beylerle Evkaf Müdürü İbrahim Hilmi Efendilerden mürekkeb bir heyet-i tahkikiye teşkil kılınmış idi.

Aynı günün akşamına doğru merkez Bidayet Müddeî Umumiliğinden vârid olan bir tezkirede ise Celal Bey'e istinat olunan fiilin cihet-i adliyeye ihbar olunması üzerine bu işe adliyece vazıyed edildiği ve vilayetce başlatılan tahkikat evrakının müddeî umumiliğe tevdii lazım geldiği işar kılınmakla bir taraftan tahkikatın tasriiyle fezlekesinin itası heyet-i tahkikiyeye tenbihe olunarak diğer cihettende keyfiyetin ne suretle cihet-i adliyeye düştüğü tahkik kılınmış ve bin-netice Mekteb-i Sultani Arabca muallimi Nabluslu Zühtü Efendinin selafet'ül- zikr Pazartesi günü bu işe dair müddeî umumiliğe bir ihbârname vermesi cihet-i adliyenin işbu müdahele-yi kanuniyesini icab ettiği anlaşılmış idi.

Heyet-i tahkikiye-i mülkiye 12 Şubat 328 tarihine mesâdif Salı günü akşama kadar tahkikata devam ile ertesi Çarşamba sabahı fezlekesini makam-ı vilayete vermiş ve meali (Gerek Celal Bey'in ve gerek müzakere esnasında onunla birlikte hazır bulunan Ulum-u Tabiye muallimi Ragıb ve sermubassır Adem Efendilerin Doktor "Dozy"nin kitabından talebeye bahs ettiklerine ve nam-ı celil-i peygamberinin zikri esnasında elfâz-ı tekriyye kullanmadıklarına mubassır Hacı Aziz Efendinin kapı arkasından vakıf olarak Arabca muallimi Zühtü Efendiye haber verdiğini ve fakat Celal Bey ile Ragıb ve Adem Efendiler, işbu istinadata katiyen inkâr ederek mevzu' bahs olan kitabın Şehberderzâde Hilmi Bey'in Dozy'e karşı telif ettiği (Tarih-i İslâm)ı olduğunu iddia eylediklerine ve muallim Zühtü Efendinin dahi mubassır Hacı Aziz Efendinin ihbarına istinaden müştekâ-anha zevat-ı selaseye istinad eylediği pek ağır tabiratı mumaileyhe Hacı Aziz Efendinin inkar ettiğine ve istima' olunan diğer hademe ile şakirdanın ve Zühtü ve Hacı Aziz efendilerin ifadât-ı beyninde mübayenet ve ma'lûliyyet göründüğüne ve Nablus(lu) Zühtü Efendinin evvelce de serhoşlukla muallimler hakkında ileri geri sözlerde bulunduğuna) müteaddid olan evrak-ı tahkikiyye ile fezleke-i mezkure ber-mucibi taleb kanun-u bidayet müddeî umumiliğine irsâl edilmiş idi.

Bu evrakın ber-vechi beyan Çarşamba günü cihet-i adliyeye tevdi'inden yarım saat sonra idi ki ulema ve müşahih ve eşrafdan yirmi kadar zevat nezdi acizâneme gelerek Celal Bey ile Ragıb ve Adem Efendilerin akide-i islâmiyeye dokunan tefevvühatı ahaliye pek ziyade sui tesir ettiğini ve mumaileyhim hakkındaki tahkikat-ı adliyenin selâmet-i ceryanı teminen ve galyan-ı efkârı teskinen hemen onlara işten elçektirilmesini beyan etmişler idi. Taraf-ı acizânemden de her muamelenin kanuna tevfiki lâzım geldiğini ve muallimin ve mumaileyh işten elçektirilmek hususu Maarif Nezaretinin cümle-i selâhiyyetinde idiği cevab-ı katisi verilmekle beraber ceryan-ı hale 13 Şubat 328 tarihli telgrafname ile Nezaret-i müşarünileyhaya bildirilmişti. Ve tahkikat-ı lazime icrası hakkında bir müfettiş gönderileceğine ve netice-i tahkikate göre müşteka-anhalar hakkında muamele edileceğine dair Maarif Nezaretinin 16 Şubat 328 tarihli telgrafnâme-i cevabisi lazım gelenlere tebliğ kılınıb ancak Nezaret-i müşarünileyhanın cümle-i işarından bulunan ve müfettişin vuruduna kadar takibat-ı adliyenin tehir-i iltimasına aid olan fırka hükmünün tervici bit-tabi mümkün olmamış idi.

Maznunlar hakkında cihet-i adliyece ceryan edecek muamelenin tahkikat-ı mülkiyye neticesinden başka bir merkezde olamayacağı kanaatıyla müsteşarlıktan sadr olacak karara inkizar edilmekte iken Ce-

lal Bey hakkında 14 Şubat 328 tarihine müsadif Perşembe ve Adem Efendi haklarında da 16 Şubat 328 tarihine müsadif Cumartesi günlerinde mevkut-u tevkif müzekkeresi sadır olunduğu ve bunun Bidayet müdde-i Umumiliğince de tahkik kılındığı haber alındı ve muamele-i tevkifiyyenin suret ve sura't-ı vaka' bazılarınca tesirat-ı hariciyeye itaf edilmiş isede o sırada evrak-ı istifakiyyenin suretlerinin acil'et-tahkik Adliye Nezaretinden istenmiş bulunmasından muamele-i ceryan-ı adliyenin isabet veya adem-i isabetinin kariben meydana çıkacağı tabi görüldü.

İse de bu merkezde ve memleketin efkâr-ı diniyesine ve ihtiyac-ı zamanı gayrı müdrik bazı kimselerin şenâtına nazaran tanzim etmesi muhtemel olan bu hadisenin tashih ve tedabir-i lazime ile önü alındığına itizar edildiği bir sırada ve bu arada dört günlük bir vaka'ı sükûnet geçtiği halde Şubat'ın yirminci Cuma günü daire-i hükümette meşgul iken mütevar-ı remâd zevat olan şerare-i kil-ü-kalilin yeniden zuhûr etmek istidadını gösterdiğini ve hal ve zamanın ehemmiyetinden gafil bazı kimselerin teşviki ile Mekteb-i Sultanî aleyhinde bir miting akdı tasavvur edildiği ve bu mitingin eskiden beri adem-i hoşnidiyyeyi umumiyeyi caleb etmiş olan Dahiliye Müdürü Şemseddin ve mevkuflarla hem meslek adedilen Ulum-u Tabiye muallimi Ragıb Efendilerin buradan kaldırılması maksadıyla tertib olunduğu haberini aldım.

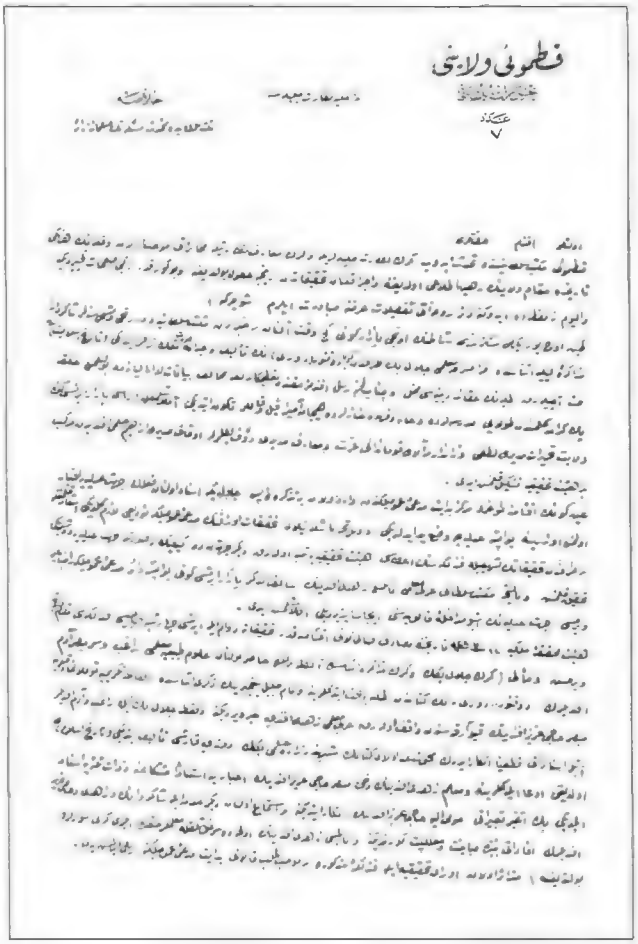

Esasen miting akdi kanun-u mahsus ile temin olunmuş hukuk-u milliye cümlesinden olub bu hakkın bir suret-i makule ve meşruada istimaline bir diyecek yoksada böyle vatanın en hatırda bulunduğu ve kim bilir harice ne suretle aks edip ne gûna muzarete tevlid edeceği bilinmediği ve miting heyetinin idaresizliği veya nutuklar irad edeceklerin bir münasebetsizliği yüzünden mazeren değil anasır-ı muhtelife arasında hatta ifraz-ı islâmiye beyninde bile türlü ihtilaflar zuhûra gelebileceği hatıra-ı mizacasına binaen her halde bu mitingin inhikadını nâbca gördüm ve yine o gün yani Mart'ın birinci Cuma günü bir tarafdan adem-i inikat esbabını tehireyye ibtidar ettiğim gibi diğer taraftanda esbab-ı hadise beyanıyla Maarif Nezaretine muffassal bir telgrafnâme çekerek işbu telgrafnâmenin ondan evvelkilerle birlikte leffen nazar-ı mütaladan geçirilmesini zat-ı alî nezaretpenahilerinden de suret-i mahsusada rica eyledim.

İşbu telgrafnâme-i âcizemin keşidesi Cuma günü badel-gurub ala-turka saat üçte vaki bulub Martın ikisine müsadif olan ferdası Cumartesi günü Semaha Medresesi müderrisi Cüretli Ali Efendizâde Zühtü ve tüccardan Pençeci Kazmizâde Hafız Ahmed Efendilerin mühürleriyle muhtevi ma-taraf beyannâme ita bir kıta beyannâmede Mart'ın dördüncü Pazartesi günü saat sekizde Nasrullah Camii Şerif meydanında bir miting akdedileceği ve heyet-i idaresinde Numaniye Medresesi müderrisi Hafız Ahmed Efendinin riyaseti altında Meclis-i İdare azasından Hacı Necib ve Belediye Reisi Muhiddin ve Şeyh Ziyaeddin ve Fetva memuru Hafız Mehmed ve Enbiyya Müderrisi Mehmed Hilmi ve Tevfikiyye müderrisi Mehmed Muhlis Efendilerden mürekkeb bulunduğu etyân kılınmış ve bir gün sonra vuku' bulan istihbar bu müracaatla teyid edilmekle üslub-u hükmâyane ile meni' için ısrarlı teşebbüsat-ı müktezaya ifasına müsâraat edilmişdir. O günün akşamı nısf-ı âlîden sonra şerefvar olan telgrafnâme cevab-ı nezaretpenahi ise gerek bu babdaki teşebbüsatımda ve gerek efkar-ı müteheyyicenin yatıştırılması emrinde bendenize kadar bir sermaye-i muaffakiyet temin eylemişdir. Çünkü ertesi Pazar günü Müfti Efendi ile beraber nezdi acizâneme davet eylediğim meşayih ve eşrafa karşı hükümetin vaki ve haysiyesiyle mütenasiben ve telgrafnâme-i devletleri hükmüne istinaden vaki olan beyanatın tesiri görülmüş ve mitingin akdi ber-taraf edilmişdir.

Gerçi bu mitingin adem-i vuku'u ber-vechi maruz temin edilmiş ise de bu neticeyi Mekteb-i Sultanî hadisesinin yalnız şekl-i zahirisini men'i yolunda telakki edilmekle beraber gine hadisenin tamamen ortadan kalkdığına hükmetmemek lazım gelib, çünkü Celal Bey ile Adem Efendiye istinad olunan kazahat-ı lisaniye led-el hakime tebin etmesiyle bunun neticesi mumaileyhanın beraetle muztariblerin cezalandırılmasından ibaret kalıb ne Celal Beyin ve nede Adem Efendinin bundan sonra burada devam-ı memuriyetleri imkan dairesinde görülmemek tabiidir. Benaberin bunlar hakkındaki iddianın kendi talebleri vechile ahir bir yere nakli elzemdir. Şemseddin ve Ragıb Efendilere gelince vaka'a bunlar hakkında cihet-i adliyece bir muamele-i sabık etmemiş isede her ikiside efkâr-ı umumiyyece Celal Bey ve Adem Efendi ile hem mezheb ve hem meşreb tanınmakta ve el-yevm tamamıyla mantıki adedilmesi lazım gelen narire-i kil-ü-kale bu iki ba'ış olmakda ve bunların burada devam-ı memuriyetlerinden ne kendilerince nede Mekteb-i Sultanî için artık bundan böyle bir hayr-ı menfaat-ı mesule bulunmamaktadır. Binaenaleyh hoşnutsuzluğun bir kısmıda kendi hakkında ceryan etdiğine ve akd olan ve gerek ahval-i siyasiyesiyle gerek fazileti icabıyla başka bir mahalle naklini resmen istida eden mekteb müdürü İhsan Efendi gibi mumaileyh Şemseddin ve Ragıb Efendilerinde ahir mahallere nakilleri münasib ve bu tedbir 2 Mart 329 tarihli cevaben âlî-ı nezaretpenahilerinde münderc (Şayed azl ve tahvil edilecek muallim var ise onları da bilahire hüsn-u suretle icra ettirmek mümkündür) irade-i hikmet ifadesinde muaffık görülmektedir.

Ma-heza Celal Bey ile Adem Efendiye istinad olunan fiil bir hınç ise bunu bila-şayi efkar-ı umumiyeye terâcüm eden ve hem bunca mesail-i siyasete ile uğraşan hükümeti hem de fedakarlıktan fedakarlığa koşan ahaliyi birbirine katan ve ne mekteb idaresine, ne Maarif Müdüriyetine nede makam-ı vilayete bir güna muamelât vermeksizin devri istibdat jurnalcılığına kıyasen doğrudan doğruya cihet-i adliyeye ihbarnâme veren Arabca muallimi Nabluslu Zühtü Efendinin de fiili cinayetle tavsife ve kendisi de vicahen nefrine lâyıkdır. Belki mevkuflar beraet ederlerse mumaileyh Zühtü Efendi ve kapı arkasından eşkare kelâm eden mubassır Hacı Aziz Efendi haklarında müfteri davası ikame ederler ve onlarda elbette cezalarını çekerler fakat bu Zühtü Efendinin artık Kastamonu'da devam-ı memuriyeti caiz görülmediğinden onun dahi buradan kaldırılması taht-ı vacibdir.

Esbab-ı nokutu ve saffat-ı muhtelifesi balada arz ve nakl olunan işbu mekteb hadisesi hükümetce takib olunduğunu ve cihet-i adliyece dahi iş muharer kanunda ceryan ettiği halde bunun bir şekli münasib olmasına ba'ış olan ahvale nakl-i kelam olununca bu babda birinci amil olmak üzere bazı menfaatperestâne teşvikâtın vuku'a mahsus olmasına binaen daha ilk günlerden beri bu babda suret-i münasebede tahkikata ibtidar olunmuştu. 2 Mart 329 tarihli telgrafnâme-i devletlerinde de (Telkinat ile halkı tesmim edenler hakkında tahkikat icra)sı emir buyrulmuşdur. Benaberin başlatılan tahkikat ta'mikaen devam ve neticesi Huzur-u Nezaretpenahilerine arz ve ilam kılınacaktır.

Mare'z-zikr 2 Mart 329 tarihli telgrafnâme-i radrilerini biri itâb ser-zeniş ve diğeri talim-i rusiş yolunda iki kısma ayırdığım halde (Bu gibi mesail-i hükmâne ve pervane tedabir ile izale mümkün iken işin halkın hissiyat-ı diniyesini tahrik edecek, etdirecek bir şekle girmisi mucib-i teessufdur) hitab-i âlisindeki (edecek) tabirini meşkuklara aid adedebilirsemde (etdirecek) itâbını kendimden başkasına mün'atıf görmediğimden ve halbuki izahat-ı infaleden malum-u devletleri olacağı üzere üzere meseleye itliamım husulu dakikasından itibaren hükmane değilse de her halde vazifeşinasâne hareketde bulunmuş olduğumdan bu babdaki sai acizanemin nezdi nezaretpenahilerinde tasdik buyrulacağında iştibah etmem. (Memuriyet ile mesuliyet yekdiğerinden ayrılmaz iki şerait-i hizmet) bulunduğu ileride mesuliyetden vareste tutulmaklığım hakkındaki maruzatıma cevaben irad buyrulmasını da haslet-i mehamm şenayi maiyyetperveri tevfiken ita buyrulmuş bir ders-i kıymetdar suretinde telakki ederim. Ancak mesuliyetden vareste tutulmak temennisi ale'l-itlak bir temenni olmayub ahden acizâneme mevdu' olan bu vilayetde muhâdiş her nevi ahvale gerek kanun ve gerek akl ve mantık dairesinde çaresaz olmakla mükellef bulunduğum ve bu dairede müttehid tedabirimin merkezce makbulünü emir eylemekle beraber ondan tevellüd edecek her türlü mesuliyeti muktehim olduğum halde tedabir müktezasının adem-i kabulu bit-tabi mesuliyetinde adem-i tevcihini istihdam edeceği mütalaasına mübteni eddiğini arz eylerim. Baki ol-emri aliyye Nezaretpenahilerine müntazır ve herhalukarda irşadaş-ı celilelerine müftekırım. Emri ferman hazret-i menlehü'l emrindir 17 Rebiülahir 1331 / ve 4 Mart 329

Kastamonu Valisi

Mühür

Mehmed Galib

DAHİLİYE NÂZIRININ 15 MART 1913 TARİHLİ TELGRAFI

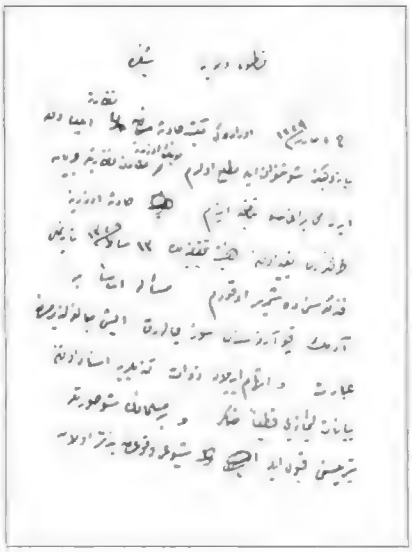

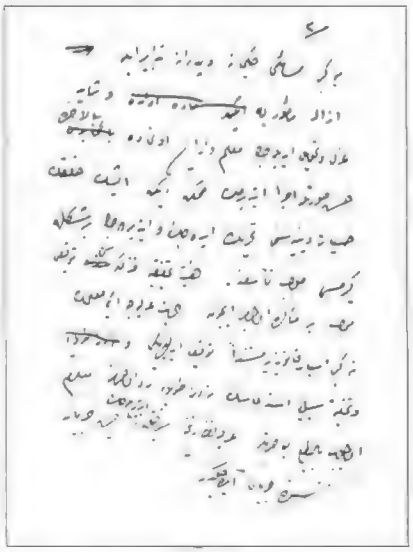

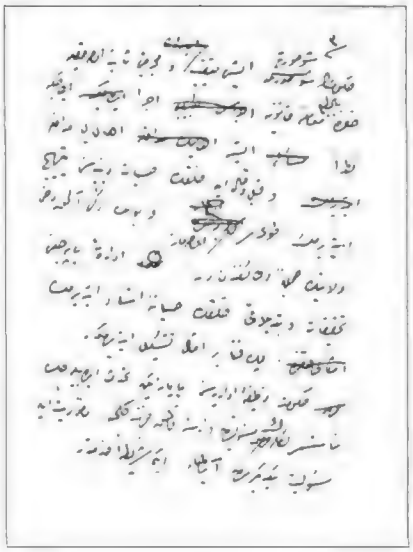

KASTAMONU VİLAYETİ'ne Şifre

C. 1 Mart 329 oradaki mekteb nadisesinden nezarete ilk defa yazdığınız şu telgraf ile mutali' oldum Bunun uzerine Maarif Nezaretiyle ceryan eden munaberatı tedkik etdim. Hadise uzerine tayin olunan Heyet ı Tahkıkıyenın 13 Şubat 329 tarihli fezlekesını de şımdi okudum Mesele esasen bir adamın kapı arkasından söz çalarak ışı mügalâtalandırmasından ibaret ve itnam edilen zevat kendilerine istinad olunan beyanat-ı la ya'nî katiyen munkir ve bir muslumanın şu suretle tertıbını kabul ile şayı vaka dan beter olan bu gibi mesaili hukmâne vepervâne tedabır ile izale-i memuriye şayed azl ve tahvil edilecek muallm var ise onu da bıl-ahire husn-u suretle icra ettirmek mumkun lken ,şın halkın hayat-ı dınıyesını tahrik edecek ve eddirecek bir şekle girmesi mucib-ı teessufdur. Heyet-i Tahkıkıye fezlekesı tevkif-ı mucib bir maniyyete olmadığı için cihet ı ad liyece âyâ malumat ne gibi esbâb-ı kanuniyye mustenıden tevkif edildiği ve tahlıye ı sebil istidanın neden dolayı red olduğu malum olmayıb bıt-tabi ve cihetler Adlıye Nezaretınce tedkik eddırılecek ve ışın ceryan-ı kanunıyyesınde ceryan edecekdir. Hukûmetın şu suretle ışı takib ve mucrımetı sabit olacaklar hakkında bıt-tabi mahkeme-i kanunıyye icra edeceğine nazaran ışe ahalıyı mudahale ve kıl-u-kal ile halkın hayat ı dınıyesını tehâcum etdırmek de doğru olmaz ve bunun onünu almak dahı vilâyetın cumle-i vazifesındendir. İdareten yapacağı tahkikat ve tebdilatı halkın hayatına istinad etdirmek pek fena bir emsal teşkil etdirilmemelidir Hukûmet vazife-i idaresini yaparken tahdış edebilecek munasebetsızlıklerın mesuliyetine vareste katı cihetine gelince memurin ile mesulin yekdiğerinden ayrılmaz ıkı şarta hizmetdir Binaenaleyn lâzım gelenlerın irşadı ve kasten teşvikat ve telkınat ile halkı tesmim edenler hakkında da takıbat icrası ve idareten ve bıt-tabi mük-tesebat-ı adlıyeden tevfiken nal olunabilecek bir mesele ile analının ranatsız edilmesine ve tehacum olmasına suret-i katıyede meydan verilmemesi matlubdur.

2 Mart 1329

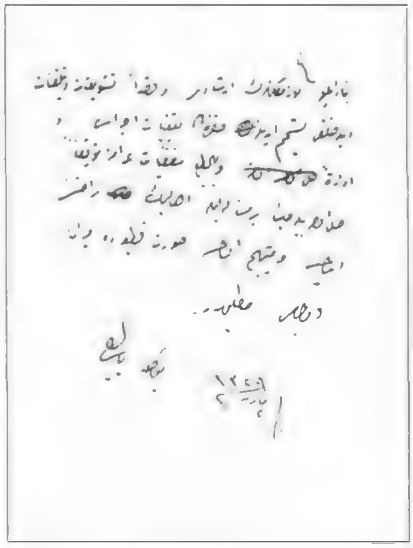

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

uygun şartlar oluşturularak vilâyet haricine sürülmesi gerektiğini vurgulayarak, halk arasında kasten dedikodu yayarak olayların büyümesine neden olanlar ve olacaklar hakkında da kanunî takibat açılmasını istemektedir. Olayların bu kadar uzun bir zaman içerisinde önlenmemesinin sorumluluğunu da valiye bağlamaktadır[8].

Dahiliye Nâzırının bu telgrafının vilâyete gelişi günü, Semaha Medresesi Müderrisi Cüretli Ali Efendizâde Zühtü ve tüccardan Pençeci Kazmizâde Hafız Ahmed imzalı bir beyanname yayınlanarak 17 Mart tarihinde Nasrullah[9] Meydanında bir miting yapılacağı ve mitingin heyet-i idaresinde Numaniye Medresesi müderrisi Hafız Ahmed, Meclis-i idare âzâsından Hacı Necip[10], Belediye Reisi Muhiddin, Şeyh Ziyaeddin[11], Fetva memuru Hafız Mehmed, Enbiyya müderrisi Mehmed Hilmi ve Tevfikiyye Medresesi müderrisi Mehmed Muhlis Efendilerin bulunduğu belirtilmektedir.

Beyannamenin dağıltılmasının ertesi günü vali, başta Müfti Efendi olmak üzere miting heyetinde bulunanlar ile eşraf ve ulemanın ileri gelenlerini vilâyete davet ederek, Dahiliye Nâzırından gelen telgrafı okumuş, ülkenin özellikle son Balkan yenilgisi üzerine içinde bulunduğu durumu anlatarak, bu tür mitinglerin kanun dairesinde her ne kadar serbest olarak yapılabileceğini belirttikten sonra, ülkenin nazik durumu gözönünde bulundurulduğunda bu tür mitinglerin dış dünyada farklı algılanacağını ileri sürerek katiyetle böyle bir davranışa izin vermeye-

ceğini bildirmiştir.

Mitingin iptalinden sonra vali Mekteb-i Sultanî olayına adı karışanların sürülmesi için bağlı bulundukları bakanlıklara yazılı teklifte bulunmaya başlamıştır. Vali'ye göre her ne kadar olay bir iftiradan ibaret ise de, başta kendisi olmak üzere pekçok görevli hükûmet karşısında suçlu duruma düşmüştür. Onun için Mekteb-i Sultanî Fransızca muallimi Celâl Bey ve hizmetli Âdem Efendi haklarında savcılıkca yürütülen soruşturmanın sonunda, suçlu olsun olmasın, yine onlarla birlikte olaya adı karışan Ulum-u Tabiye muallimi Ragıb ve Vilâyet Dahiliye müdürü Şemseddin'in bu şartlar altında Kastamonu'da görev yapmalarının mümkün olamıyacağı gerekçesi ile harice bir yere tayinlerini istemektedir. Olaylardan dolayı kendisini sorumlu tutan Mekteb-i Sultanî müdürü İhsan Beyin tayin isteğinin yerine gerilmesini de önermektedir. Yine olayların oluşmasında başsorumlu olan hizmetli Hacı Aziz ve Arapca muallimi Nabluslu Zühtü Efendilerin de savcılık ve adlî takib sonucuna göre haklarında müfteri davası açılarak vilâyet haricine çıkarılmasını istemektedir.

Vali Mehmed Galib Bey gelişmeleri raporunda sıraladıktan sonra Dahiliye Nâzırının 15 Mart 1913 tarihli telgrafına atıflarda bulunarak eğer kendisinin de telgrafta ifade edildiği şekilde olayların çıkması, gelişmesi ve alınan tedbirler konusunda kusuru ve eksikliği var ise görevden affını istemektedir.

Görüldüğü gibi, yasakçı zihniyetin ne gibi garib olaylara şahit olduğu ve sonuçta kimlerin ve niçin ceza aldığını "Tarih-i İslâmiyet" olayı açıkca ifade etmektedir. Olay, valinin raporundaki ifadesi ile Osmanlı Devletinin çöküş döneminde kurumların işleyiş biçimini de gözler önüne sermektedir. Özellikle vali fezlekenin vilâyete tesliminden sonrasını anlatırken; "Bu evrakın ber-vechi beyan Çarşamba günü cihet-i adliyeye tevdi'inden yarım saat sonra idi ki" eşraftan ulemadan yirmi kişinin vilâyete gelerek görevden elçektirme talebinde bulunmalarını adlî sistemin işleyişi açısından değerlendirmek lâzımdır. Vali yazdığı raporun çeşitli yerlerinde bu tür durumu üstü kapalı vurgulayarak adeta adliyeyi suçlamaktadır. Nitekim rapordan anlaşıldığı ve olayların seyrine göre bir değerlendirme yaptığımızda; gizli yürütülmesi gerekli olan soruşturma safhalarının anında halka ve ileri gelenlere ulaştırıldığını görmekteyiz. Bu durumun o günkü siyasî yapının oluşmasından kaynaklandığını tahmin etmek mümkündür. Memur ve idarecilerin büyük çoğunluğu siyasî klikleşme içerisinde görünüyorlar.

Nitekim olayların şehirdeki plânlayıcıları sadece Celâl Bey'i Sultanî olayından sorumlu tutmamakta, aynı zamanda onun çevresinde yer alan kişilerin de cezalandırılmasını istemektedirler. Yine Arapca muallimi Nabluslu Zühtü Efendinin olayın Mekteb-i Sultanî dışına taşmasını sağlamak için sorumlu olduğu kişileri aşarak adliyeye gitmesi klikleşmenin Kastamonu'da uzun zamandır bulunduğunu göstermektedir. 1908 sonrasının oluşturduğu siyasî kutuplaşma atmosferi içerisinde küçücük bir kıvılcım patlamaya hazır bomba haline gelmiştir. Ama patlamamıştır.

Burada adı geçen şahısların hayatları hakkında derinlemesine bir inceleme yapıldığında olayın içerisinde yer almalarının bir tesadüf olmadığı görülür. Her biri bir inançın veya fikrin savunucularıdır. Garib olan, çok adice sayılacak bir komplo sonrasında, kişilerin olayın esasını öğrenmeden saflar teşkil ederek, siyasî gerginliği tırmandırmalarıdır. Siyasî bloklaşma sağlandıktan sonra olayın gerçek nedeni üzerinde hiç durulmamakta, günü kurtarma gayesiyle siyasî iktidarlar en kolay çözümleri önermektedirler. Dolayısıyla da faturalar başkasına yüklenmektedir. ☆

1 MARDİN, Şerif; *Jön Türklerın Sıyasî Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yay. 2. Baskı, İstanbul 1983, s. 164

2 HANİOĞLU, M. Şükrü; "Batıcılık" *Tanzımat'tan Cumhuriyete Türkıye Ansıklopedısı*, C. V, s 1384.

3 HANİOĞLU, M. Şükrü; *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981, s. 326'daki dıpnotta kıtaba yazılan eleştirilerin bir kısmı verilmiştir.

4 MARDİN, Age, s. 164

5 HANİOĞLU, *Abdullah Cevdet*, s. 326-327. Kitabın yasaklanması için Meşihat ve çeşitli nezaretlere gelen yazılar için bkz. Hanioğlu, Age, s. 343-356.

6 Mehmed Galıb; 1865 yılında İstanbul'da doğmuş, Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra Viyana Elçiliği ikinci kâtıbı olarak Sadullah Paşa'nın yanında çalışmaya başlamıştır. Kastamonu ve Ankara valı muavinliği ile Manısa ve Beyoğlu mutasarrıflığı yaptıktan sonra Ömer Bey'in yerine Kastamonu valiliğine atandı. Mart 1919 yılında ıktidara geçen Damat Ferid tarafından Trabzon valiliğine atandı. 20 Eylül 1919'da Kuva-yı Milliye aleyhinde çalışmalarda bulunduğu için tutuklanarak Erzurum'a Kâzım Karabekir'in yanına gönderildi. Bundan sonra istenmeyen valiler arasında yeraldı. 1935 yılında öldü. Erdeha, Kamil; *Mıllı Mücadele'de Vılayetler ve Valıler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 177-186. Mehmed Galıb tarafından Dahiliye Nezaretine yazılan rapor çerçeve içinde verilmiştir.

7 Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi; 1865'de Filıbe'de doğdu. İstanbul'da Galatasaray lisesini bitirdi. Ilk görevine Posta ve Telgraf Nezaretinde başladı. 1890 yılında Düyun-u Umumiye idaresince Beyrut'a gönderildi. Mısır'da İttihad ve Terakki Cemiyetine girdi, İstanbul'a dönünce Mısır'dakı faaliyetlerinden dolayı Fızan'a sürüldü. 1908'de tekrar İstanbul'a dönerek *İttıhad-ı İslâm* gazetesini çıkarmaya başladı. Bu gazetenin kapanmasından sonra çeşitli gazetelerde yazılar yazdı. Bunlar arasında *İkdam*, *Tasvır-ı Efkâr* gibi gazetler de yer almaktadır. Ahmed Hilmi daha çok İslâmcı kişılığı ile şöhret buldu. Burada ismi geçen Tarih-i İslâm adlı eserini Dozy'nin eserine karşı iki cilt halınde Hicrî 1326,1327 yılında yayınladı.

8 Başbakanlık Osmanlı Arşivi; DH-SYS, 111/6 Ek:2

9 Kastamonu'nun Millî Mücadelede de önemli toplantılarının yapıldığı Nasrullah Camii'nin önündeki meydan bugün mevcuttur.

10 Hacı Necip (Tatlıoğlu); Millî Mücadele döneminde Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti âzâlığı yapmıştır. Peker, Nurettin; *İstıklâl Harbında Kastamonu ve Havalisi*, İstanbul 1955. s. 95

11 Şeyh Ziyaeddin; 1919 Eylül'ünde kurulan Kastamonu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin başkanlığını yaptı. ÇİÇEK, Rahmi; Mıllı Mücadele'de Kastamonu, Ankara 1991 (Yayınlanmamış A. Ü. Türk İnkılâp Tarihi Entitüsü Doktora çalışması.) s. 83-85.

12 Burada adı geçen Celâl Bey, 1918 sonrasında Ankara Sultanisinde Fransızca muallimi olan "Sakallı Celâl" [Yalnız] olmalıdır. Celâl Bey, Sultan Abdulhamid'in Bahriye Nazırı Hüsnü Paşa'nın oğludur. Öğrencileri arasında da materyalist fikirleriyle tanınmaktadır. İlk Meclisin zabıt kâtiblerinden biri olan Mahir İz hatıralarında "Sakallı Celâl"ın özellikle materyalist yönünü vurgulamaktadır. İz, Mahir; *Yılların İzi*, 2. baskı İstanbul 1990. s. 47-49.

Hellenotomanizm ya da Yunanosmanlılığı

HERKÜL MİLLAS

"Haliç'te güneş batarken kayıkla seyrediyordum. Kayıkçının gömleği siyah desenli, portakal rengiydi, kafasına ise sarı kırmızı bir mendil sarmıştı, sakalına ak düşmüştü. İki yakada buğulu bir resme dönüşmeye başlayan İstanbul'un ve Beyoğlu'nun manzarasına bakıyordum. Kül-kırmızı denizin kaygan ve parlak bir görünümü vardı. Tuhaf bir coşku ile bir an için bu kaygan denizin üzerinde, bir yakadan öteki yakaya, Haliç'in her yönüne doğru kayan çıplak insan kalabalıkları düşledim. Kimdi bunlar? Papazlar mı, şeyhülislamlar mı, paşalar mı, Türk, Ermeni yoksa Rum kadınları mı, Doğu'nun her türlü ırkı ve ulusu mu? Ve onları ayıramıyacaktık biribirinden çünkü çıplak olacaklardı. Bunları düşünürken ben, kayıkçı ile göz göze geldik. Güldü. Yoksa o da aynı şeyi mi düşünüyordu?" (s. 137).

Yüzyılın başında Yunanlılar arasında "Hellenotomanizm" diye bilinen ideolojinin, inancın, düşün ve hedefin en önemli iki temsilcilerinden biri Athanasios Souliótés Nikolaidis'dir (ikinci temsilci yoldaşı İôn Dragoumês'tir). Bu inanca göre Yunanlılar (ve başka uluslar da), Müslüman Türkler'le Osmanlı Devleti çatısı altında, eşit haklarla bir arada yaşamalıydı. Yunan devleti genişleme politikasına son vermeli (s. 272), Jön Türkler tek uluslu devlet kurmaktan sakınmalı, hürriyet ve "Meşrutiyet" ilkeleri içinde farklı dil ve dinden insanlar uyum içinde yaşamalıydılar.

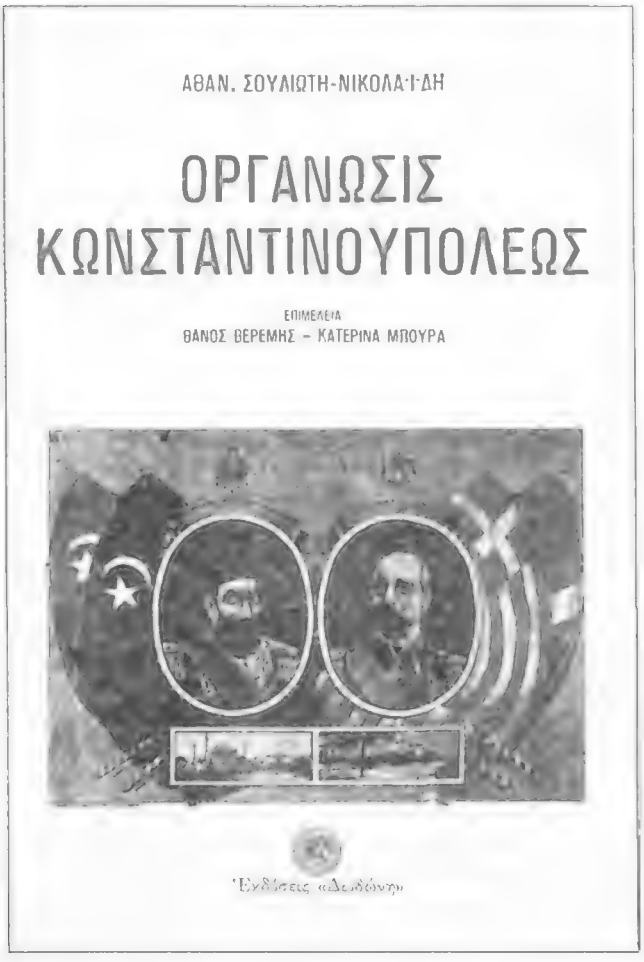

Souliôtês'in (Suliotis okunur) 1940 yıllarında yazmış olduğu anıları 1984 yılında, ölümünden sonra yayınlanmıştır: *Organósis Kónstantinoupoleos(Konstandinupolis örgütü)*, Atina: Dódóné, 1984, 304 sayfa. Yukarıdaki paragraf bu anılardandır. Anıların lirik anlatımları değil, belgesel değeri ağır basmaktadır. Sözkonusu *Konstandinupolis örgütü*'nü (K. Ö.), İstanbul'da 1906-1912 yıllarında faaliyet göstermiş ve Souliótés bu yıllarda hem dostlarına mektuplarla hem de arada Yunan resmi çevrelerine raporlarla günlük olayları, ilginç gelişmeleri, kulis faaliyetlerini, çeşitli ulusların girişimlerini anlatmıştır. Kitapta örgüt üyelerinin listeleri, sempatizanların ve düşmanların (genellikle Bulgarlar) adresleri bulunmaktadır.

Jön Türkler'le ilişkiler kitabın önemli bir kesimini oluşturmaktadır. Örneğin kitapta Prens Sabahattin'in Atina ziyareti, K. Ö. ile iyi ilişkileri; İsmail Kemal'in "Leskhé tón Phileleytherón"un (Liberaller Derneği'nin) kurulmasında nasıl yardımcı olduğu ve başkanlığını üstlendiği; seçimlerin ayrıntılarını; İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin günü gününe davranışlarını, duygularını (*"Yurtsever Türkler, Avrupalılar'ın devletleri'ni aşağı gördüğünü ve sömürdüğünü gördükçe"* diyen yazar milliyetçiliğe hak verecek, ama aynı zamanda *"İ. T. hareketini tehlikeli bir biçimde İslâmcı"* bulacaktır -s. 265); Kürt, Ermeni, İttihatcılar ilişkilerini bu kitapta görebiliyoruz.

İstanbul içinde Yunan/Bulgar ölümlü mücadeleleri; Yunan hükümetlerinin düşündükleri; Patrikhane'nin, Souliótés'e göre pasif davranışı (*Patrikhane yüzyıllara varan geleneğine göre kilisenin çıkarlarından başka bir şey düşünemez.* - s. 268); K. Ö. nün programı ve faaliyeti, Mebuslar Meclisi'ndeki mücadeleler, 31 Mart Vakası'nın ayrıntılı anlatımı, çeşitli grupların Balkan harbinin hazırlığı sayılabilecek anlayışları; "millet"lerin alışkanlıkları, düşünce biçimleri, düşleri; Yunanlı casuslar, iktidar mücadelesindeki entrikalar ve yolsuzluklar; Hellenotomanizm ile Megali İdea ilişkileri..., bütün bunlar raporların, günlüklerin, mektupların ve anımsananların içinden yeniden, bir daha tekrarlanmıyacak bir oyunu canlandırırcasına sayfaların içinden çıkmaktadırlar.

Hellenotomanizm ya da Yunanosmanlılığı tarihe karışmıştır. Geride birkaç idealistin yazıya geçmiş coşkusu kalmıştır. Bu coşku günümüzde kendini kimi zaman, yeni konjonktür içinde başka bir görünüm altında gene duyurmaktadır; bu, 1912 yıllarındaki haşin milliyetçi ideolojiden uzak, Souliótés'in dünyasına bu bakımdan daha yakın, uluslar arasındaki yakınlıktan korkmayan ve uyum yönünde çalışmaktan utanmayan kimi kişilerin anlayışıdır. Kitaptan iki gözlemle ayrılalım:

"Yunan düşmanı polislerin çoğu Giritli'dir. Anadilleri Yunanca'dır, bildikleri az buçuk Türkçe'yi de okulda öğrendiler... Her geçen gün, Doğu ulusları arasında ne denli yakın akrabalığın varolduğunu görmekteyim. Sanıldığından çoktur bu yakınlıklar. İstanbul'daki fanatik (milliyetçi) Yunanlılar'ın Bulgaristan'da, Sırbistan'da, Romanya'da, Arnavutluk'ta çok yakın akrabaları var. Bunlar da fanatik Bulgar, Sırp, Romen, Arnavut'turlar" (s. 136).

Levantenlerin Aile Biyografilerine Bir Örnek

ŞERİFE YORULMAZ / BİRTEN ÇELİK

Edmund H. Giraud, *FAMILY RECODS- A Record of the origin and history of the Giraud and Whittall Families of Turkey*, James La Fontaine, *And a Short History of the La Fontaine Family*, Adams Bross, and Shardlow Ltd. London; 1934.

Çeşitli açılardan üzerinde çalıştığımız İzmir ve çevresi tarihine ışık tutabilecek kaynakları araştırırken, batılıların aile kayıtlarına verdikleri önemin ürünü olan bu çalışma karşımıza çıktı.

İzmir'in tanınmış Levanten ailelerinden üçünü; *Giraud, Whittall* ve *La Fontaine* ailelerini konu alan kitap, özel bir çalışma olarak hazırlanmış ve basılarak bu ailelere adanmıştır. İngilizce kaleme alınmakla birlikte pek çok Fransızca ve bazen de İtalyanca dökümanlardan oluşan bölümler, zengin bir içerik sunmaktadır. Kapak bilgilerinin yer aldığı ilk sayfada düşülen bir not kitabın, basıldığı 1934 tarihinden günümüze kadar ilgili aile kütüphanelerinin raflarında kalmasına neden olmuştur. Not şöyledir; *"Adı geçen ailelere adanmış olup ne satışı ne de dağıtımı yapılamaz."*[1]

Kaç adet basıldığını bilemediğimiz fakat oldukça az sayıda olduğunu tahmin ettiğimiz kitap, yazanların aile tarihlerini içermekten başka İzmir'in sosyo-ekonomik tarihine ilişkin yadsınmayacak bilgiler vermektedir. İzmir'in de ötesinde Avrupa'da başlayıp "*Levant*" ta süren ve Asya ülkelerine kadar uzanan, gittikleri ülkelerde hükümdarlar dahil üst bürokrat, asker ve diplomatlara yakın olan Levanten ve Avrupalı tüccarların yaşamlarına ve onların uluslararası diplomasi ile oluşan bağlarına bir perde açmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmakta ve Giraud, İlk Whittaller (Türkiye'dekilerin İngiltere'deki ataları), Türkiye'deki Whittaller ve La Fontaine aileleri ile ilgili ayrıntılı bilgilerin yanında ayrıca, her üç ailenin evlilikler yoluyla kurulan akrabalıklarını gösterir bol miktarda soy ağacı ve 26 fotoğraf yeralmaktadır. Yöntem olarak önce her üç ailenin Türkiye'ye gelmeden önceki yaşamları ve sonra da Türkiye'deki geçmişleri üzerinde durulmuştur.

İlk üç bölümü yazan ve kitabın basıldığı tarihte 54 yaşında olan Edmund H. Giraud, 1742'de Fransa'da Antibes'te doğan ve 1787'de Türkiye'ye gelen Jean Baptiste Giraud'un torununun-torununun-torunudur.

Giraud ailesinin geçmişine ve Türkiye'deki yaşamına ayrılan "*The Giraud Family*" adlı ilk bölümde[2] önce Fransa'daki Giraud'lar hakkında bilgiler verilmiş, daha sonra, Fransa'da kralcı olduğu belirtilen Giraud'lardan Jean Baptiste Giraud'un, İzmir'e geliş nedeninin herkesin sandığı gibi Fransız İhtilali'nin teröründen kaçmak değil[3] ticaret amacıyla olduğu ve hatta 1789'dan önce 1787'de İzmir'e geldiği kayıtlara dayanarak anlatılmaktadır.

Giraud, İzmir'de Venedik Konsolosu Cortazzi'nin kızıyla evlenmiş ve kısa sürede İzmir'de önemli bir konuma gelmiştir.

Yazar, Giraud ailesinin İngiltere kökenli Whittall'ler ile olan akrabalığı nedeniyle ikinci ve üçüncü bölümleri onlara ayırmıştır.

"The Early Whittall" başlıklı ikinci bölüm[4], Whittall ailesinin İngiltere'deki geçmişine ait bilgiler içermektedir. "The Whittalls of Turkey" adlı üçüncü bölümde[5] ise, öncelikle Whittall ailesinin kurucuları olan üç kardeşin Charlton, James ve Mary Whittall'in Türkiye'ye gelişleri hikaye edilmiştir.

Avrupa merkezlerindeki büyük şirketler, çok eski tarihlerden beri ülkelerinin Akdeniz ticaretindeki etkinlikleri ölçüsünde doğuya ve doğal olarak da İzmir'e temsilciler göndererek burada bürolar açmışlardı. İzmir'de ticaretin gelişmesinde önemli yeri olan bu bürolarda görevlendirilen kişi ve tüccarlar meydana getirdikleri kolonilerle daha sonraları kalıcı unsurlar haline dönüşen Levant'ta yaşayan Batı kökenli topluluğu yani Levantenleri oluşturmuşlardır.

Charlton Whittalll de 1809'da Liverpool'lu Messrs, Breed & Co. nun temsilcisi olarak bu firmayı Levant'ta geliştirmek ve çıkarlarını korumak üzere gönderilmiştir. Charlton Whittall 1811'de C. Whittall and Company adlı kendi şirketini kurarken Messrs, Breed & Co'nun sahiplerinden Mr. Breed ile ortak olmuştur. Bu da ticari bağlantılar açısından önemli görünmektedir.[6] Bu arada Charlton Whittall'ün ailesine gönderdiği mektuplardan verilen örneklerde İzmir'in ticari ve sosyal yaşamına ait olumlu izlenimler bulunmaktadır.

Chralton Whittall'den sonra İzmir'e gelen kızkardeşi Mary Whittall'ün Liverpooll'dan gemiyle başlayıp İzmir ve çevresinde sona eren yolculuğu sırasında tuttuğu günlüğünden kitaba verilen alıntılarda gezi sırasında görülen yerler ve yaşama ilişkin ilginç gözlemler yer almaktadır.[7] Charlton Whittall'ün Türkiye'de Giraud ailesinin ilk üyesi Jean Baptiste Giraud'un kızı Magdalaine Victoire Blanch ile evlenmesi ve iki ailenin akrabalığı tarihsel geçmişlerinin birbiriyle kaynaşması, bölümün ana temalarından birini oluşturmaktadır.

Ekonomik açıdan güçlenen Levantenlerin devletle ve politik kesimlerle olan ilişkileri de 19. Yüzyıl Türkiye'sinde önemli bir konum teşkil eder. Örneğin, Sultan Abdülaziz'in 1863'de Charlton Whittall'ü ziyareti şöyle anlatılmaktadır; *"24 Nisan 1863'te İzmir'e yaptığı ziyarette Majeste Sultan Abdülaziz, Charlton'u Bornova'daki evini ziyaret ederek onurlandırdı ve günün önemli bir kısmını burada geçirdi... Sultan evsahibinin geniş bahçesinde bir yürüyüş yaptı ve evsahibinin ricası üzerine ve onun eşliğinde, Bornova'da Mr. Whittall'ün birkaç yıl önce yaptırdığı Protestan Kilise'sine girdi. Fakat bana anlatıldığına göre, kilisenin giriş kapısında Sultan başındakini çıkarmış. Bu da o zamanlar her yerde fesleriyle dolaşan Rum ve Ermeni memurları tarafından bile gösterilmeyen, alışılmadık bir saygının ifadesiydi."*[8] Bu diyaloğun daha sonra da sürdüğü, Charlton Whittall'e dördüncü sınıf Mecidiye Nişanı verilmesinden ve Fuat Paşa'nın

gönderdiği fransızca teşekkür mektubundan anlaşılmaktadır.[9]

Kitaptan, sonraki kuşaklarda Whittall ailesinin daha da güçlendiği İzmir ve İstanbul'da güzel yerlere sahip olduğu, aileden bazı kolların ticaret amacıyla Japonya, Havana ve Küba gibi en uzak ülkelere kadar yayıldığı anlatılarak soyağaçları verilmektedir.

La Fontaine ailesinin anlatıldığı "*The La Fontaine Family*" başlıklı son bölümün girişinde yazar James La Fontaine, kuzeni Edmund H. Giraud'nun Giraud ve Whittall'ler hakkında yazdıklarını daktilo ettiğini, bunun da biyografi konusunda kendisine bir zevk verdiğini ve bunun üzerine atalarıyla ilgili bilgileri değerlendirerek yazmaya başladığını fakat kendisinin bu kadar detaylı bir çalışma yapmaya olanağı olmadığını belitmektedir.[10]

Bilinen ilk aile büyüğünün 1608'de Fransa'da Nancy kasabasında doğan Claude De Lafontaine olduğu belirtilmektedir. Aile Nancy, Montauban ve diğer bazı kasabalarda yaşamış. Nant Fermanı bir tarafa bırakılırsa, *Les Montalvanais et le Refuge* adlı bir kitabın da Montauban kasabasında yaşayan birkaç Lafontaine ailesinden sözettiği vurgulanmaktadır. Lafontaine önceden bitişik yazılırken Claude'un torunu Bernard soyadını La Fontaine olarak böldürmüş. Yazar, ünlü hikayeci Jean de Lafontaine'in de ilk Lafontainlere akraba olduğunu ileri sürmektedir.

Türkiye'deki La Fontainlere gelince, aileden James La Fontaine'in "*Honorable Levant Company*"in[11] üyesi olduktan sonra İzmir'e gelişi, Charles Constantine Lafontaine'in ise 1825'de İstanbul'da Hayes La Fontaine & Co. nun bir şubesini açarak ticarete başladığı belirtildikten sonra buradaki yaşamlarının Türk tarihindeki olaylarla nasıl kaynaştığı ilginç olaylarla verilir. Örneğin, 1826'daki Yeniçeri ayaklanması ile ilgili verdiği bilgilerde, ayaklanmayı çıkaran yeniçerilerin birçoğunu İngiliz tüccarların Perşembe Pazarı'nda bulunan işhanlarının bodrum katlarında sakladıkları belirtilir. Hatta, elebaşı Kara İbrahim de bunlar arasındadır[12].

Charles La Fontaine 1856 veya 1857'de İzmir'de Osmanlı Bankası Müdürlüğü görevinde bulunmuş ve daha sonra La Fontaine adına gerek banka gerekse de Pelion Simli Kurşun Madenleri yöneticiliği ile maden ve gemicilik sektörlerinde ve Duyun-u Umumiye idaresi ile ilgili alanlarda rastlanmaktadır.

Bu bölümde çarpıcı bulduğumuz diğer bir konu, aile bireylerinden James Edward La Fontaine'nin tutuklanması ve sürgüne gönderilmesidir. James Edward La Fontaine 1915 Kasım'ında Çorum'a sürülmüş ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Sekreteri Eyüp Sabri Bey'e sunduğu hizmetlerden dolayı Başbakan Talat Paşa tarafından serbest bırakılmıştır. Fakat 1917 Temmuz'unda aralarında İstanbul'dan Dr. Frew'un da bulunduğu üç ingilizle beraber tekrar tutuklanan ve Mucur'a sürgün edilen La Fontaine İzmir Valisi Rahmi Bey'in çabalarıyla serbest bırakılmıştır.[13]

Sanayileşen Avrupa ülkeleri ve geri kalmış Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler boyutunda özellikle İzmir'i seçerek yerleşen ve yaşamını burada kuran aileler, kısa bir süre sonra ekonomide, siyasal ve sosyal yaşamda oldukça güçlenmişlerdir. Bağlantıları nedeniyle de sadece İzmir'de değil Türkiye ölçeğinde etkin olmuşlardır. Bu nedenle kitap önemli ipuçları veren bir kaynak niteliğindedir.

Kısaca tanıtmaya çalıştığımız kitabın başında yer alan Bornova kayıtlı ve adı geçen ailelerin İzmir'deki yaşamlarına derin bir anlam yükleyen "*The Past*"[14] başlıklı şiiri de kitaba özgü hoş bir yan olarak Türkçeleştirmeyi uygun gördük;

GEÇMİŞ

Geçmiş ölüdür diyorlar -öyle değildir.
O kadar eski bilineni biz henüz bilebiliriz.
Geçmiş bir isimdir, öyleyse bir kız da olabilir
O her birinde bir kaç inci olan kolye dizer
Onun elleri terkeder- "Geçmiş" ismini verir.
Ve "Şimdi" o cevheri tutuyor ve sonuna kadar da tutacaktır
Onun elini kendini kaybedercesine terkeden her yeni inciyi say
Ne de iplik telinin serpilen güzelliğini işaretle göster
Bir zamanlar verdiğimiz isimler göçtü
Eski zamanlarda yürüdüğümüz yollar hatırladı;
Bütün bunlar, elimizi terkeden inciydi.
Hala parlar edebi mükemmel iplik telinde.

Bornova, 21 Ocak 1932

1 Çok az araştırmacının bu çalışmadan yararlanmış olması, bunu kanıtlamaktadır. Biz, sadece Orhan Kurmuş'un *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi* (Ankara, 1982) adlı çalışmasının kaynakçasında rastladık.

2 s. 1-32.

3 Jean Baptiste Giraud'un İzmir'e gelip yerleşmesinde Fransız İhtilali'nin rolü olmadığı düşünülse de, ihtilal döneminde pekçok kişinin Fransa'dan kaçarak başka ülkelere ve bu arada Türkiye'ye geldiği bir gerçektir. Bunun en iyi örneklerinden biri de İzmir'e yerleşen, İzmir Basını'ndaki yeri ve politikası ile dikkat çeken ve Padişah'ın isteği üzerine gazetesini İstanbul'da çıkarmaya devam eden Alexander Blacque'dir. Bakınız; Zeki Arıkan "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, s. 103-111, s. 105.

4 s. 35-61.

5 s. 63-112.

6 s. 63.

7 s. 52-60.

8 s. 71-72.

9 s. 72.

10 s. 117-142.

11 s. 135

12 s. 139.

13 s. 143, Bu tutuklamalarla ilgili olarak yaptığımız araştırmalarda aydınlatıcı bilgilere rastlayamadık. Burada ayrıntılarına giremediğimiz olayın ayrı bir araştırma konusu olacağına inanıyoruz.

14 THE PAST

The Past is dead, men say -it is not so;
All that was known of old we yet may know.
The Past is but a name- so might a girl
That weaves a necklace, to each several pearl
Her hands relinquish, give the name of "Past"
And "Now" the gem she holds, and till the last,
Count each new pearl as lost that leaves her hand
Nor mark the growing beauty of the strand.
The names departed which we name once more,
The dim remembered ways we trod of yore;
All these, the pearl relinquished of our hand,
Still shine eternal in the perfect strand.

BOURNABAT, 21 January, 1932.

Quo Vadis Turquie

MUSTAFA ŞAHİN

Kitabın adı, yazarın sıfatı uzunca. Yazar: İstanbul Barosu Avukatlarından ve Tuna vilayetinin Sofya Sancağının Samakov kazasının Dolna Banya köyünden Halil Yaver, eser: *Türkiye ve Balkanlar. Nereye Gidiyorsun Türkiye? Türk milletine açık mektup.*[1] İkinci sayfada yazarın resmi var, altyazısı: "Eseri yazan: Avukat Halil Yaver." Fakat, merhum Abidin Nesimi'ye göre kitabın asıl yazarı Habil Adem'dir.[2]

Kitabın Mukaddeme kısmı "Bulgaristan'ı kim kurdu?" başlığını taşıyor ve Robert Kolej anlatılıyor.[3] Kolejin aslında bir papaz mektebi olduğu, bu mektepte 33 yıl müdürlük eden papaz Dr. Washburn'ün kitabını, Pater M. Mateev'in *Mir* gazetesinin 20.6.1936 tarihli nüshasındaki makalesini, Albert L. Long'un, Vana IV. Kepova'nın beyanlarını okuyanların, durumun vehametini anlayacağı, Dr. Cyrus Hamlin'in bu amaçla Türkiye'ye gönderildiği, çünkü "Hamlin Müslümanlık nereden İstanbul'a girmişse, Hıristiyanlığın da oradan İstanbul'a girmesi için Rumelihisarı'nın en yüksek kulesi üzerinde bir kolej açmak istiyor...", bir paşadan bu arazinin alındığı[4], Bulgar Koleji'ne, dikkatleri çekmemek için Dr. Robert'in isminin verildiği belirtiliyor. Bulgarların Balkanların Karakaçan-çobanları olduğu[5], millet olmadığı, Hamlin sayesinde tarih sahnesinde kaldıkları, kolejde yetiştirilen Bulgar gençlerinin 1876 Batak isyanını hazırladıkları, Bulgar istiklâl hareketinin, 93 Harbi'nin, Balkan meselelerinin kökeninde bu kolejin, bu kolejde yapılan hazırlıkların yattığı ifade ediliyor. Kitaptaki iki yazının, sergilenen gerçeklerin daha iyi anlaşılabilmesi, bu fesat yuvasıyla ilintisinin kurulabilmesi için bu girişin kaleme alındığı dile getiriliyor. Hükümetin duruma elkoyması, okulun istimlak edilip Hisar'ın kurtarılması temenni ediliyor.

15. sayfada "Yugoslav-Bulgar Ebedi Dostluk Muahedesi"nin içyüzü anlatılmaya başlıyor. Muahedenin, Türk-Bulgar dostluk muahedesine benzemediği, amacın Cenup Slavlarını birleştirmek, Cenup Slav Çarlığı'nı gerçekleştirmek, bunun için de Doğu ve Batı Trakya'yla Adalar ve Marmara Denizi sahillerini istila etmek olduğuna *Utro*, *Pravda*, *Berliner Monate Hefte*'de çıkan yazıları gösteriyor. Türkiye'ye karşı bir Sırp-Bulgar ittifakı, hatta birleşik bir Sırp-Bulgar Devleti kurmak için Bulgar hükümeti Makedonya meselesinden vazgeçiyor.

29.9.1934 tarihli *Zora* gazetesi Yugoslavya hükümdarının Sofya ziyaretini haber veriyor.

Muahede hazırlıkları yapılırken Belgrad'da tiyatrocular, Türklük aleyhine *Hişove* (Çete) piyesini sergiliyor, Sofya'da da *Sultan Murat-Marya Duşan* adlı Sırp piyesi oynanıyor, Bulgarca *İstrail Voyvoda* filmi gösteriliyor.

Yugoslavya'nın eski Moskova sefiri Vladislav Savic'in "Bulgaristan'ın mazi ve istikbali" eserinden örnekler veriliyor.* Rodop'taki Pomaklara uygulanan Bulgar baskıları anlatılıyor. Balkan Harbi'nde İttihatçıları iğfal eden, Hazine-i Evrak'ın en mühim vesikalarını çalan diplomat Pançedorev'in konuşmaları özetleniyor. Bulgaristan'a satılan ve iade edildiği söylenen bu evrakların artık geri gelemeyeceği *Zora* gazetesindeki haberlerden anlaşılıyor. Çünkü tetkik, tasnif çalışmaları başlamıştır.[6] Müellif, hükümeti vazifeye çağırıyor, olayın sorumlularının tecziyesini istiyor, elde kalan vesikaların da sonunun böyle olacağından endişeleniyor.

Tevfik Rüştü Aras'ın, 2 Şubat 1937 günlü *Akşam*'da muahede hakkında söylediklerini eleştirerek, İttihatçıların yaptığı hatanın tekrarlandığını söylüyor. ** Bulgaristan'da kurulan Bolayır Muharipleri Cemiyeti'nin gayelerini anlatıyor.

Cumhuriyet'ten bir haber aktarılıyor (26 Mart 1937): "Edirne'nin zaptını Bulgarlarla beraber Yugoslav ihtiyat zabitleri de kutladı." İstanbul'daki Bulgarlar da Union Française'de birleşerek "Şumi Mariça", "Mila Rodina" şarkısını söylemişler.

Gagavuzların[7] Trakya ve Marmara'ya iskânı teşebbüslerine, Romanya sefiri Hamdullah Suphi Tanrıöver'e, bu konuda neşriyat yapan, yazılar yazan *Cumhuriyet*, *Kurun*, *Tan*, *Açık Söz* (38 Ağustos 1936), *Haber* (2 Eylül 1936) gazetelerine, *Yolların Sesi* mecmuasına, Ahmet Emin Yalman, Burhan Cahit Morkaya, Sadri Etem Ertem, İsmail Habib Sevük'e eleştiriler var. ***

Türkiye'de Puşkin'in eserlerini yayımlamak, Halkevleri'nde Puşkin geceleri düzenlemek tam bir kara cehalet örneğidir, çünkü Puşkin müthiş bir panislavisttir, Türk düşmanıdır, yüzbinlerce Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan Türkünün ölümüne yol açan Radova'ya övgüler düzmüştür; Rus masonluğunun üstadıazamıdır. Dolayısıyla Şükrü Kaya ve Necip Ali Küçüka bu hıyanet hareketinden sorumludur; bunlar masonların ve masonluğun oyununa gelmiştir. Masonluk görünüşte lağvedilmiştir, ama alttan alta devam etmektedir.

53. sayfada "Cumhuriyet Müddeiumumisi Nerededir?" başlıklı 2. yazı başlıyor. *Cumhuriyet*'te Yunus Nadi'nin başyazısı (25 Teşrinievvel 1936), 26 Şubat 1937 tarihli nüshada İsa'nın mezara giriş resminin derci, M. Turhan Tan yani Samih Fethi'nin 27-28 Nisan 1937 günlü nüshalardaki yazılarında tarihi gerçekleri çarpıttığı, *Haber*'in (30 Ocak 1937, 18 Şubat 1937) haç bulmacası[8], haç resmi vermesi, haç kelimesinin bilmece yapılması, "Papaz Osman" tefrikasında haçın bulunması, 1 Ocak 1936 tarihli *Kurun*'da iki manidar haç resmi, *Tan*'ın 28 Mart 1937 nüshasında haç, 4 Ağustos 1937 nüshasında Ahmet Emin Yalman'ın Türk-Hıristiyan kilisesi açılması fikrine temas eden yazısı, cumhuriyet savcılarını göreve çağıracak niteliktedir. Cumhuriyeti ve hükümeti savunduğunu söyleyen bu gazeteler hizaya getirilmeli, halk bu gazeteleri okumamalıdır.

Yazar, matbuatın izlemesi gerekli yol ve yöntemleri sıraladıktan sonra, alınması gereken önlemleri de gösteriyor ve eser "Son söz Türk Milletinindir!" hitabıyla son buluyor.

Yukarıda adları geçenlerden başka, çeşitli eylemleriyle Türkiye'ye, dolayısıyla Balkanlara zararı dokunan, bölgeyi ve bölgesel sorunları alevlendiren J. A. Mac Gahan (*Hive Seyahatnamesi ve Tarihi* [459 s. +32 resim-harita, İstanbul 1292/1875] yazarı), *Daily News* muharrirlerinden Edwin Press, *Figaro* muharrirlerinden İvan de Woestyne, İstanbul'daki Amerika sefiri Meynard, başkonsolos Scailery, İngiliz başvekili Disraeli, sefir Mr. Elliot, Gladstone, İgnatiev, Sadrazam Safvet Paşa, İstanbul Bulgar Eksarhı Antim, Robert Kolej talebesinden Bulgar Dimitrov, Filibe metropolidi Maksim, Gerasim, Bulgar Prensliği Sobranyası Zaharia Stoyanov,

Bulgar diplomat, sabık Londra sefiri Mihail Macarov, Bulgar prensi Ferdinand, Bulgar çarı Boris, Simyon, Bulgar kilisesinin reisi Stefan, Bulgaristan'ın sabık Belgrad Sefiri Kazazov, 14.1.1867 tarihli Sırp-Bulgar samimi dostluk muahedesinin kahramanı ihtilalci şair Hristo Botev, Geşof, Stambuliski, Sırp kralı Aleksandr Obrenovic, Pasic, Miladenovic, Vahdettin, İsmet İnönü, Şeyh Sait ve daha birçok isim ve olay (İstanbul Konferansı, I. Meşrutiyet'in ilânı, İstanbul Bulgar Eksarhlığı,[9] Genç Hıristiyanlar Cemiyeti, Bible House, Amerikan Congregation mektepleri, Ayastefanos muahedesi, Şıbka savaşı vb.) sayfalarda geçit resmi yapıyor. İleri sürülen görüşler belge ve fotoğraflarla, geçmiş olaylarla temellendirilip günün olayları sorgulanıyor, 1930'lardan 15-16. yüzyıllara göndermelerle destekleniyor. Türk siyasîlerinin aczleri, diplomasisinin zaafları gösterilip çareler öneriliyor.

İtiraf ederiz ki, kitabın muhteviyatını irdeleyip eleştirel biçimde aktarmaktan uzağız. Asıl amacımız yazarını tartışmaya açmaktır. Naçizane dileğimiz, başka tanıklıklar bulunursa, kaynakça ve fişlerde gerekli düzeltmenin yapılması, hiç olmazsa Halil Yaver-Habil Adem ortaklığının belirtilmesidir; kitabı tanıtabilmekten çok, bu yönüyle ilgilenmeye çalıştık.

1 Gütemberg Basımevi, Galata 1937, 72 s., resimli.

2 Merhum A. Nesimi'nin kitabından, konuyla ilgili kısımları özetleyerek alıyoruz: O zamanlar Bulgaristan'daki Türklere ait avukat Halil Yaver adında bir kişinin kitapları çıkmaya başlamıştı. Rahmetli avukat Halil Yaver beyi buldum, konuşmalarımızda Halil Yaver'in kitapları kendisinin yazmadığını kitapların kendisine ait olmayıp Habil Adem'e (Naci İsmail Pelister) ait olduğunu öğrendim.

Halil Yaver Fevzi Çakmak'ın adamıdır. F. Çakmak-Şükrü Kaya çatışmasında Kaya aleyhine dokümanlar Halil Yaver vasıtasıyla Habil Âdem'e verilmiş, o da Halil Yaver imzasıyla yayımlamıştır. Kısa süre sonra İstanbul valiliğince toplatılan kitap uzun bir yargılamadan sonra beraat etmiştir.

Şükrü Kaya'nın arkadaşı Necip Ali Küçüka'nın Bulgaristan'dan getirdiği dokümanlar bir yolla Halil Yaver'in eline geçmiş, o da belge ve çevirilerin bir kopyasını almış, Habil Âdem bu belgeleri değerlendirerek ve Halil Yaver imzasıyla bu kitabı yayımlamıştır. (*Yılların İçinden*, İstanbul 1977, s. 99, 109, 179) Habil Âdem'in bu tür işlerine kısaca değinmiştik. (*Tarih ve Toplum*, sayı 94, Ekim 1991, s. 2)

3 Konumuz Kolejin tarihçesini vermek olmadığından, bir iki noktaya kısaca değinmekle yetineceğiz. "Rumelihisarının hizasından günde iki defa Robert Kollejin önünden geçtikçe, o mehib sarayları Osmanlı ruhunu istilâ etmiş bir Amerika işgal ordusunun çadırları zannediyorum. Bu yeni dünya müesseseleri, hem ele geçen gayrimüslim unsurları -hususiyle Bulgarları- bize üstün bir seviyeye yükseltmekle uğraşıyor ve bunu bir gaye biliyor; hem de kazara avladığı evlâdımızı mâneviyatından ayırıyor." (*Bugün*, 14 Mayıs 1967, Celal Nuri Bey, Yabancı mektepler vasıtasiyle memleketimizin içten fethi. Robert Kollej. Bundan yarım asır önce yazılmıştır). Celal Nuri İleri'nin kitaplarından birinden ya da *İleri*, *Âti* gazetesinden, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'nda çıkmış bir makalesinden mi olduğu belirtilmeyen bu yazıyı iktibas eden *Bugün* gazetesinin attığı başlığa ve aktarmaya pek güvenemiyoruz. Başlık "Memleketimizin muharebesiz tedricen fethedilmesi" olabilir mi? [Bknz. Celal Nuri (İleri), *Tac Giyen Millet*, İst. 1339, s. 166]

Robert Kolej ve Kolejde yetiştirilen Bulgar öğrenciler konusunda Prof. Dr. Ahmet Merdivenci'nin üç yazısını gördük, ama Halil Yaver'in yani Habil Âdem'in bu kitabından söz edilmemiştir. "Robert Koleji'nin Türkiye'deki ilk elli yıllık öğretim faaliyetleri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 11, Kasım 1987, s. 23-26, "Robert Kolej'in ilk kırk yılında Kolej'de yetiştirilmiş olan Bulgarlar I-II," *agd.*, sayı 15, Mart 1988, s. 42-49, sayı 16, Nisan 1988, s. 2-8

Ayrıca Boğaziçi Üniversitesi mezunlarınca çıkarılan *Bizimtepe* ve halen çıkarılmakta olan *Boğaziçi* dergilerine bakılabilir (mesela *Bizimtepe* sayı 3, *Boğaziçi*, sayı 12)

4 Demek ki o zamanlar paşanın ismi açıklanmamışmış. "Bu sefil paşanın kim olduğunu bildirmiyorlar... öğrenmek zor olmıyacaktır." (s. 6) Nereye baksak, bu araziyi sattığı için Ahmed Vefik Paşa'ya hücumlar görüyoruz. (Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. 2, İstanbul 1939, s. 649-650; yeni bas. Eren yay. İstanbul 1977, s. 783-85; Recep Ülke, *İstanbul Amerikan Kolejinin Tarihçesi Kız ve Erkek Kısımları*, İstanbul 1956, s. 13-14; İslamın İlk Emri *Oku*, sayı 101, Ağustos 1970, s. 22; *Millî Eğitim*, sayı 77-79, Mayıs-Ekim 1988, s. 38 Nahid Sırrı Örik ise, paşanın gerekçesi olduğunu söylüyor. *Geçmiş Zaman Fıkraları*, İstanbul 1971, s. 162-163, buradan nakleden *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, sayı 2, Şubat 1979, s. 87 Rahmetli Kemal Tahir, Abdülhamid'in Robert Kolej ve Ahmed Vefik Paşa için söylediklerini yazmayı düşünüyormuş. *Batı Çıkmazı*, İstanbul 1991, s. 155-156

Paşanın Eyüp'teki aile kabristanı yerine Kayalar kabristanına (Kolejin bulunduğu yamacın aşağısında ve çok yakınında) gömülmesi, "Robert kolejde çalınan [Protestanların] çan sesleri kıyamete kadar kulaklarında çınlasın dursun" sözlerinin Abdülhamid'e atfedilmesi, paşanın araziyi Amerikalı misyonerlere satışına bağlanıyor. Örik'e göre paşa, milletin ve memleketin menfaatine dönük diplomatik masraflar sarayca kendisine ödeneceği söylenip ödenmeyince boç ve sıkıntı içinde kaldığından mecburen satmış. Paşanın gömülmesi haberi için bknz. *Tarih ve Toplum*, sayı 88, Nisan 1991, s. 4

5 Bknz. A. Caferoğlu, "Balkan'ın 'Karakaçan' Çobanı", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi I*, İstanbul 1972, s. 1-6

6 Satılan evraklar konusu 60 küsur yıldır yazılıp çiziliyor. Son yıllara ait birkaç misal: *Tercüman*, 20.10.1987; *Yıllarboyu Tarih*, sayı 6, Eylül 1978, s. 10-12; *Sur*, sayı 142, Ocak 1988, s. 34-35; *Tarih ve Toplum*, sayı 61, Ocak 1989, s. 62-63; *Nokta*, 31 Ocak 1993, s. 46-49

7 Gagavuzlar üzerine bugüne değin daha çok folklorik/halkbilimsel makaleler göze çarpıyordu. Bugünlerde kitaplar da çıkmaya başlamıştır. Birkaç alıntı yapmakla yetiniyoruz. Genelkurmay yayını olduğunu, 1936'da basıldığını sandığım (4 kısım, harita, kroki, bol resim 4+96+? s.), adının *Romanya* olması muhtemel bir kitabın "Romanyadaki Tatarlar ve Türkler" başlıklı kısmındaki ifade: "Romanyada 200.000 den fazla Tatar vardır. Bunlar, Dobrica ve Basarabya mıntakalarında yaşamaktadırlar. On yedinci asır sonunda Tatar Prensi Nogay ile Basarabyaya gelip yerleşmişlerdir. Bunlar, sakin tabiatli, çalışkan ve Romen lisanını iyi konuşan ve iş adamı olup çoğu rençper geçinen insanlardır.

Bundan başka Romanyada; 170 000 kadar Türk vardır[1]. Bunlar; Dobrica, Deliorman ve Adakalede oturmaktadırlar. Ekserisi rençperdir. Bunlar; Türkçe konuşurlar, İslâm dinini muhafaza etmişlerdir. Bu 170 000 türkten başka Dobricada ve Basarabyada Gagavuz denilen 80 000 kadar daha türk vardır. Bunlar da türkçe konuşurlar. Türk adet ve an'anelerile yaşarlar. Bunlar; hıristiyan olmakla beraber şimdiye kadar koyu türklüklerini muhafaza etmişlerdir.

Romanya Hükûmetinin fevkalâde teshilâtına mazhar olarak bu mıntakada etraflı bir tetkik seyahati yapan Bükreş Elçimizin seyahatten dönüşüne kadar bu gagavuz Türkleri; Romenlerce bulgar addedilmekte idi. Bu seyahatten sonra Gagavuzlerin Bulgar olmayıpTürk oldukları ve bunlara dost türk muamelesi yapılıp türk mekteblerinde okutulması ve kur'a dahilinde olup ta orduda asker bulunanların da türk tanınması hususunda alâkadar romen mehafili tarafından icab edenlere tamimler gönderilmiştir.

Gagavuzler; müteaddid istilâ ve karışıklıklara maruz kalan Basarabya mıntakasında ne ruslaşmışlar, ne bulgarlaşmışlar ve ne de romenleşmişlerdir. Bunların milliyetlerini bu kadar koyu bir inad ile muhafaza etmelerinin saiki; bir taraftan damarlarındaki kanın temizliği ve diğer taraftan Gagavuz Türklerinin başına; tesadüfün büyük bir lutfu ile geçmiş bulunan Başpapazları Professör Çakır Mihal'ın asla yorulmak ve yılgınlık bilmeyen azim ve iradesi olmuştur.

Romanyanın en eski halkı; Zibenburge mıntakasında yaşayan Agatırs=Ağaçeri olup Trakya [türk] kavimlerinden idiler. Yunanlı müverrih Heredot devrinde [Milâddan 400 sene evvel] bunların ismi kayboldu. Yerine Yunanlıların "Getler" dedikleri "Daçlar" türediler. Bu kavmin Dahae denilen Türkistan tarafından gelerek Ağaçerilerile birleşmiş olması muhtemeldir.

... Bugünkü romen milleti Türk olan Daçlar ile Romalıların ihtilâtırıdan hâsıl olmuş melez bir ırktır."[1] Bükreş Elçimizin gerek Dobrica dahilinde ve gerekse Basarabya köylerinde yaptığı seyahatlerden sonra hâsıl olan intibalara nazaran resmî istatistiklere istinad eden yukarki bilgi hilâfına olarak Romanyada bugün toparlak hesab 400,000 Türk vardır (s. 4-5, 13). [Alıntıya dokunulmamıştır.]

"Bir gagavoz oyunu. Hamdullah Suphi'nin Bükreş sefirliğinde iki keşfi. 1.keşfi sefaretteki Türk odası. 2. buluşu, birincisi kadar güzeldir.

Bu Gagavozdur!

Karadenizin batı kıyılarında Varnadan Besarapyaya ve Tuna boyundan Edirneye kadar parça, parça, yerleşmiş olan Gagavozlar...

Romanyadaki akalliyet halitesi içinde kendisini mutaassıp bir ortodoks farzeden Gagavozlar... Bütün iddialarına rağmen ortodoks hıristiyanların ilerigelenleri tarafından hâlâ Müslüman sayılmaktadırlar. Almanyada tahsil etmiş olan bir teoloji profesörü bana:

'- Gagavoz mu, dedi, canım bunlar müslümandır. Ortodoks Romen onu dil farkından dolayı kendi camiasından saymıyor.'

Gagavozu Balkanlardan Rusyaya kadar temsil politikasının cenderesi içine almak istiyenler türlü, türlü filolojiler, türlü, türlü tarihler türlü, türlü efsaneler icat etmişlerdir." (Sadri Ertem, *Ankara-Bükreş*, İstanbul 1937, s. 134-138)

Burada, merhum Fındıkoğlu'nun bir tanıtmasını da anacağız: "Z. F., 'Halil Yâver, Bulgarlar'ın Balkanlar'ı İstilâ Plânları', *Ülkü*, c. XVII, sayı 99, Mayıs 1941, s. 282-285". Merhum Fındıkoğlu, kitabın Habil Adem'le ilintisinden hiç söz etmeden, muhtevasına kısa kısa değinmiş, Gagavuzlarla ilgili kısmı üzerinde uzun uzadıya durmuştur, Hamdullah Suphi ve diğer ilgililere yönelik eleştiriler ve bir hayli konuda yazarla hemfikir görünmektedir.

8 Halil Yaver'in yani Habil Adem'in gayreti boya gitmiş. 7 Ekim 1941 günlü *Akşam*'ın bulmacası: Gamalı Haç. Bknz. *Tarih ve Toplum*, sayı 37, Ocak 1987, s. 53

9 Bknz. *Tarih ve Toplum*, sayı 108, Aralık 1992, s. 28-38

* Savic'e göre Balkanlar Slavdır, Justinianos dahi Slavdır, Ayasofya bir Slav âbidesidir, Anadolu'nun birçok yerine yerleşen Slavlar daha sonra Bizanslaştırılmıştır ve dahi Bizans'ın yayıldığı her yere Slavlar yayılmalıdır.

** "... Aras ise, Bulgar dostluğundan dem vurmakta, İsa'nın mutaassıp bir tilmizi gibi, bir yanağına Bulgar tokadı yedikçe, diğer yanağını uzatmaktadır." (s. 40)

*** Halil Yaver/Habil Âdem'e göre Gagavuzlar halis muhlis Bulgardır. Gagavuz Bulgarları, Türkiye'nin Karamanlı Rumları gibidir (s. 36-37).

Bir Osmanlı Aydını*

CENGİZ İLHAN

Bizim gibi yakın tarihimizin C.H.P anlayışı ve yorumuyla yetiştirilmiş olanlar için (buna Cumhuriyet'in tarih anlayışı demek bilmem ne kadar doğru) Rıza Tevfik örneği gerçekten önemli. Çok uzun bir süre cumhuriyeti kuranlarla karşı olanların temelde ayni fikirlerden hareket ettiklerini, hepsinin sonunda ülkenin emperyalist batı'nın baskısından kurtulmak, çağday uygarlık düzeyine varmak amacında birleştiklerini görmezlikten geldik. Siyasi değerlendirme yanlışlarını maksatlı davranışlar, kişisel çıkarları (ya da hanedanın çıkarları) için ülkeyi satma olarak gördük, hepsini vatan haini olarak damgaladık.

Bu anlayışımızın kişilerin davranışlarına, tercihlerine ve kararlarına temel olan fikirler yerine kişileri karalamak eğilimlerimizin, kalıntıları hâlâ devam etmektedir. Ama artık hiç değilse yakın tarihimiz üzerine konulan ipotekten kurtulmağa başladığımız, deyim uygun düşerse, bir aydınlanma çağına girmeğe başladığımız söylenebilir. Bunda bizim kuşak solun düştüğü, C.H.P tarih anlayışını ve yakın tarihimize bakışını olduğu gibi kabul etme hatasına düşmeyen yeni sol kuşağın, yeni sol tarihçilerimizin büyük bir katkısı olduğu muhakkaktır.

Bunları şunun için söylüyorum; *Abdullah Uçman*'ın yayına hazırladığı *Rıza Tevfik*'in anıları (*Biraz da Ben Konuşayım. -İletişim Yayınları*) baktım, ilkin 1948 yılında *Yeni Sabah* gazetesinde yayınlanmış, o tarihlerde solcu geçinen, okumağa meraklı bir üniversite öğrencisiydim, elbette İnkılâp Tarihi derslerinden Rıza Tevfik'in Sevr anlaşmasını imzalıyan Damat Ferit Paşa heyeti ve kabinesi üyelerinden birisi, bir mürteci, bir vatan haini olduğunu diğer arkadaşlarım gibi bana da öğretmişlerdi, muhakkak bu önyargı ile ilgilenmemiş, okumayı gereksiz görmüştüm.

Şimdi öyle düşünmüyorum; son dönem Osmanlı aydının yaşamını, değer yargılarını, bakış açılarını öğrenmek, yakın tarihimiz üzerinde geniş açılı bir görüş sahibi olmak istiyorum. Bu defa fırsatı kaçırmadım, politikacı olduğu kadar fikir adamlığı (Feylesof), daha çok şairliği ağır basan bir Osmanlı aydınının anılarını, açıklamalarını bunun fırsatı saydım. Siyasi konumundan daha çok aydın tarafı ile ilgileniyordum.

Felsefe hocamız, Lise'de bizi, bütün sınıfı, Eminönü Halkevi'nde Descartes'ın "Metod Üzerine Konuşma" sının tercümesinin ellinci yılı nedeniyle düzenlenen bilimsel bir toplantıya götürmüştü. O zamanın ünlü bilim adamlarının konuşmalarından sonra çeviriyi yapanı, -aklımda yanlış kalmadıysa adı İbrahim Halit Bey'di-, kürsüye davet ettiler. Paris Dünya Sergisi'nde dolaşıyordum, diye söze başladı; ilmin, tekniğin harikalarını hayretle ve üzülerek izliyordum, nasıl olmuştu da batı aramızdaki mesafeyi bu kadar açabilmiş, yeni bir dünya yaratabilmişti. Düşündüm, dedi, sebebini metodlu düşüncede buldum, bu yolu açan Descartes'in "Metod Üzerine Konuşma"sıydı, İşte bu nedenle kitabı Türkçeye çevirdim.

Bu anının etkisi mi vardı, bilmiyorum, *Feylesof*'ta böyle derinlemesine görüşler, gözlemler aradım. Doğrusu hayal kırıklığına uğradım.

Aslında kişilikten gelen özellikleri bir tarafa bırakırsak Osmanlı aydınlarında dünya görüşü, değer yargıları, yaşam biçimleri kısaca formasyonları bakımından pek fark bulunmamaktadır, siyasî tercihler elbette genel amaç ve düşünce farklılıkları değildir, padişahçılar da en az karşıtları kadar batıcıdır. Hepsi çağdaş uygarlık düzeyini batı'nın temsil ettiğine inanıyor, kimse ülkenin kurtuluşunun batı ilim ve irfanından geçtiğinden şüphe etmiyor. Ama hepsi de kendisine, ülkesine ve yurttaşlarına güvenini kaybetmiş durumda. Bugün bile etkili biçimde kendisini gösteren kendine güvenmeme, bunun öbür yüzü kendini kanıtlama duygusu, genel bir yaşam biçimine dönüşmüş. Bu kimisini, Rıza Tevfik'te olduğu gibi teslimiyete, hatta işbirlikçiliğe götürüyor.

"*İşte harp eden askerimizi şiir ve destanla harekete getirecek kadar ümitsiz bir halde harp ettiğimizi düşünerek sulhün bir an evvel imzasının lüzumuna şiddetle kani bulunuyordum. Harp içinde bu kadar nevmîd bir halde bozgun bulunan bir ordunun mağlûbiyeti kabul ettikten sonra yeniden harbe atılabileceğini kim tahmin edebilirdi? Bu ancak Allah'ın merhamet ve inayetine kalmış bir iş-ti.*" (s. 147)

Bugün bile ayni konuyu tartışıyoruz; Batılı-Hıristiyan kültüre bağımlılığın sonuçları nereye kadar gider? Ya da şöyle, hem Batılı-Hıristiyan kültürü benimsemek hem de bağımsız kalmak mümkün müdür?

Bu sorunun olumsuz cevabı, Rıza Tevfik'te görülmektedir

"Yani bütün bütün müzmahil ve perişan olup esarete düşmek tehlikesine karşı, bu iki milletin (İngiltere ve Amerika) vesâyetini kabul etmek pek makûl bir fikir ve pek de iyi bir niyet idi. Hüviyet-i milliye, din ve bütün mukaddesat, lisan hep mahfuz ve bozulmak, değişmek tehlikesinden masûn kalabilecekti ve hususâ bu idare muvakkat olmakla meşrut idi." (s. 202)

"Yalnız ben, Amerika himayetini veyahut İngiliz himayetini candan ve gönülden temenni eden münevverlerimizin huşûnetle reddolunduğunu öğrenince, anladım ki istediğimiz gibi kendimize bir hâmi, hatta bir efendi intihap etmek hakkından bile mahrum kalmış imişiz; bunu düşününce manda talebinde bulunan vatandaşlarıma iltihak etmediğime memnun oldum." (s. 204)

Kurtuluş savaşını örgütliyen İttihat'çıların dışındaki Osmanlı aydınlarının genel fikri, sanıyorum, budur; *hüviyet-i milliye*'nin muhafazası (Osmanlı kültürü diyelim) için siyasî bağımsızlıktan vazgeçmek.

Bunun karşıtı Cumhuriyet'tir, olumlu cevabı teşkil etmektedir. İslâm-Doğu temeline dayalı Osmanlı kültürünü reddetmek, buna karşılık siyasi bağımsızlığı korumak, gelişmeyi sağlamak. Kendi kültürünü reddetmeden, reddetmek zorunda kalmadan, bağımsızlık ve gelişme sağlanamaz mıydı, bir başka değişle bağımsızlığın, Avrupa tipi millî devlet ve gelişmenin şartı Batı-Hıristiyan kültürünü aynen benimsemek miydi? Tabiî bu da tartışılmaktadır. Bir arkadaşımın dikkatini çekmiş; bir kitapta biz cumhuriyet kuşakları için bir hayli şaşırtıcı şöyle bir gözlem var:

"Mustafa Kemal Atatürk, kuşkusuz, gelişme amacıyla batılılaşmaya bu hatalı yaklaşımın en çarpıcı örneğiydi. Kuşkusuz, halkı başlarında Avrupa şapkaları olduğu için daha iyi düşünecek, vücutları batılı giysilere büründüğü için daha iyi işlev görecek değildi; ne de Latin alfabesi ile yazdıkları için edebiyatları gelişme kaydedecekti. Şimdi, Atatürk'ün hareketini başlatmasının üzerinden yarım yüzyılı aşkın bir zaman geçtikten sonra, Türkiye kendi devrimini otuz yıl kadar sonra gerçekleştiren gelişmesi pek çok savaşla kesintiye uğrıyan ve kendi kültürünü ayni tarzda inkâr etmek zorunda kalmıyan Mısır gibi bir ülkeden, dikkat çekecek kadar daha ileri değildir. Ancak batı uygarlığı için geçerli özelliklerin kendi kültürel norm ve adetleri ile birleştirildiği bu gülünç yaklaşım, hatalı bir modernleşme sloganı altında sürüyor. Bu durum bir Arap yazarının "yoksulluğun modernleşmesi" diye adlandırdığı bir sürecin parçasıdır." (Nazih AYUBİ. *-Arap Dünyasında Din ve Siyaset*. s. 65)

Bana kalırsa, bu bir kumaşın tersi yüzü gibidir; bağımsız milli devletin temeli, lâik, Batılı-Hıristiyan yaşam biçimi ve kültürüdür. Bağımlı olduğunuz sürece kendi kültürünüzü korumanız, hiç değilse geliştirmeniz mümkün olmıyacaktır. Bunun gibi kendi kültürünüzü reddetmek pahasına elde ettiğiniz bağımsızlığınız ve gelişme olanaklarınız da sonuçta bir işe yaramıyacaktır; yurt içinde dışında, tüm insiyatifiniz, hareket serbestliğiniz ve gelişme olanaklarınız, birlikte tanık olduğumuz gibi, sınırlandırılacaktır. Tabii önemli olan, batılı gibi yaşamak değil, batılı gibi değerlendirmektir. Rıza Tevfik'i okudukça, genelde Osmanlı aydını ile bu günkü çoğu cumhuriyet aydını arasında öyle pek de önemli bir fark olmadığı görülmektedir.

"Filhakika ben Lord Balfour'un kitabını Türkiye'de ilk olarak okumuştum ve bugün yine eminim ki bunu okumaya bir ikinci meraklı zuhur etmemiştir. Lord Balfour bana karşı o gün pek nazik davranmıştı. Ben de bu mühim eserin İngiltere'de her iki mütefekkirler fıkrası tarafından şiddetle tenkidata maruz bulunmasının sebebini kendisine anlattım idi. Hülâsası şuydu ki, kendi metafizik meseleleriyle "pozitif" malûmatımızı ayni muameleye tâbi tutmuş ve hiç bilemediğimiz meselelerde kendi mensup olduğu dinin ahkâmına ve an'anelere bağlı kalmayı tercih etmişti. Lord, fikrini tamamen anlamış olduğumu görünce beni tebrik etti ve:

-Sizde bu kitabım var mıdır? diye sordu idi. Anladım ki bana kendi kitabından iki nüsha hediye etmek niyetindedir. Dedim ki:

-Şüphesiz vardır efendim, lâkin sizin hediye edeceğiniz kitap benim ailemde, mûcib-i şeref olacak pek kıymetli bir yadigâr olarak, çok müddet kalacaktır.

Bunun üzerine Lord Balfour büsbütün mahzuz olmuş ve bana ithaf ettiği bir nüsha kitap ile iki mektubu otelde ismime göndermişti." (s. 72). Bu ve buna benzer durumlarla övünüp durmalar işte.

Aradığımı Maarif Nâzırı Şükrü Bey'de buldum:

"Bu sözüme karşı nâzır (Şükrü Bey) heyecana gelmiş ve kaba tabiriyle:

-İstersen anama söv, fakat yaz; ben böyle bir kamûsun (Mufassal Kamus-ı Felsefe) *nezâretim zamanında basılmış olmasıyla iftihar ederim, demişti."* (s. 147)

Abdullah Uçman'ın açıklamalarından her biri 800 sayfadan on veya onbir cilt olarak düşünülen kamus'un ancak iki cildinin yazıldığını öğreniyoruz. (s. 19)

Rıza Tevfik keşke Maarif Nâzırı Şükrü Bey'in istediğini yapsa kamusu tamamlasa, şairliği ile Türk Edebiyatı Tarihinde olduğu gibi "Türk Düşünce Tarihi"nde de yer alabilseydi. Bu onu, muhakkak, yüzeysel ve hatalı değerlendirmelerden de koruyacaktı.

* Rıza Tevfik. Biraz da Ben Konuşayım. Yayına hazırlıyan Abdullah Uçman. İletişim Yayınları. 1993.

Diplomatika El Kitabı

İSMAİL GÜLEÇ

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri son yıllarda birbiri ardına kitaplar yayınlamaya başladı. Azerbaycan ve Türkistan ilgili arşiv belgelerinden sonra Bosna-Hersek ile ilgili arşiv belgelerini de yayınladı. Yayınlarından biri de Osmanlı Arşivi Rehberi. Bu kitapları bizzat gidip Arşivden satın alabilirsiniz. Yine arşiv yayınlarından olup çok ihtiyacınız olsa bile para ile bile alamayacağınız kitaplar var. Osmanlı fermanları bunlardan biri. Bir diğeri ise "Osmanlı Diplomatikası el Kitabı." Arşiv yöneticileri niçin bu kitaplardan fazla basıp meraklılarına ve ihtiyacı olanlara satmaz? Anlıyamadık. Size bu kitaplardan ikincisini tanıtmaya çalışacağım.

Kitap ilk defa Polonyada 1955 yılında "Zorys Dyplometky Osmonsko Tureckiej" adıyla yayınlandı. Daha sonra 17 Eylül 1956 da A.B.D. nin Messachussets eyaletinde Osmanlı diplomatikasıyla ilgili bir toplantının sonucunda ingilizce bir Osmanlı diplomatikası el

kitabının gerekliliği ortaya çıkınca bu eserin genişletilerek ingilizceye çevrilmesi kararlaştırılır ve Lehceden çevirme işini yazarlarının da yardımıyla Prof. Andrew Ehrenkrautz üstlenir. Elimizdeki kitap bu baskının çevirisidir. Bir yıl sonra yapılan ingilizce baskıda eklemeler yapılıyor. 38 yıl sonra yapılan Türkçe baskıda ise hiç bir şey yapılmıyor. Bizce bu büyük eksiklik.

Kitabın ingilizce baskısından çevrildiğini yukarıda söylemiştik. Aslına o kadar sadık kalınmış ki iç kapak bile olduğu gibi tercüme edilmiş. Önce kitap adı sonra ise kitabı ingilizceye çevirenin adı var. Sanki kitap ingilizceye çevriliyor. Halbuki iç kapaklarda kitabın adından sonra yazarının adı gelir. Varsa çevireni veya yayına hazırlayan daha sonra gelir. İç kapak arkasında ise kitabın diğer baskıları ve çevirenleri hakkında ayrıntılı bilgiler yazılır. Sonraki baskılarda bu durum göz önünde bulundurulursa daha iyi olur kanaatindeyiz.

Kitap devlet arşivleri genel müdürü İsmet Binark'ın sunuş yazısıyla başlıyor. Binark bu yazısında Diplomatika arşiv kitap ve içindekiler hakkında bilgi veriyor. Daha sonra kitabın İngilizcesini yayınlayanların bir notu var. Bu notta genel olarak kitabın hazırlanış ve basılışı anlatılıyor.

Kitap 4 ana bölümden oluşmakta. İlk bölümün adı: "Bibliyografik Giriş" Geçmişte Osmanlılarla çeşitli derecelerde münasebetleri bulunan devletlerin arşivlerindeki belgeler üzerinde duruyor. Bu belgelerle ilgili bilgilere yer verdiği gibi, bunlar hakkında yapılan yayınlar da tanıtılıyor. Bölüm diplomatika ve paleografyanın tanımlarıyla başlıyor. Doğu diplomatikasının tarihi Türkiye, Asya ve Avrupada bulunan doğu kaynakları kolleksiyonları tanıtılıyor. İlgili yayınlar ülkelere göre veriliyor.

Ülkeler ise belge ya da kolleksiyonların bulunduğu şehirlere göre inceleniyor. O şehirdeki belge ya da kolleksiyonların sayısı onlarla ilgili yapılan yayınlar, dilleri, konuları, ebatları ve yazı türleri hakkında ayrıntılı bilgiler bulabilirsiniz. Yayınlanış tanıtılmasında da ülkeler göz önünde bulundurulmuş. Ülke adı altında yapılan yayının adı verildikten sonra, konuları hakkında kısa ama öz bilgiler var. Sadece monograflar değil makaleler de veriliyor. Yayınlandığı derginin künyesiyle beraber kısa bir de özet.

İkinci bölüm ise Müslüman doğunun paleografisine ayrılmış. İlk olarak kullanılan malzemeler tanıtılıyor. Yazı malzemesi olarak kullanılan papirus, deri, parşomen ve bez hakkında kısa bilgiler sunulmuş. Kağıt ve tarihini kağıt imaline dair bibliyografya izliyor. Kullanılan yazı aletleri kısaca tanıtıldıktan sonra Arap yazısı gelişimi ve Osmanlı belgelerinde kullanılan yazı çeşitleri anlatılıyor.

Osmanlı belgelerinde kullanılan 19 yazı çeşidi 6 bölümde incelenmekte. Aklam-ı Sitte veya Şeş kalem dediğimiz bu altı çeşit yazı türü örnekler verilerek açıklanıyor. Ayrıca genel olarak belgelerde kullanılan kısaltmaların listesi veriliyor.

Üçüncü bölüm ise, kitaba adını veren konuya ayrılmış. Osmanlı devletine ait belgeler hakkında bilgi verilirken bunların kullanıldığı yerler üzerinde durulup nasıl kullanıldıkları ve muhafaza edildikleri anlatılıyor. Diplomatika bölümünün en önemli özelliği, Osmanlı belgelerinin yazılış şekilleri ve bunların "erkan" dediğimiz kısımlarının batılı benzerleriyle yapılan ilginç mukayesesi ve terminolojidir. Bununla batı ülkelerinin saray yazışmalarında kullanılmış terimler, bunların ne şekilde ve nasıl bir sıra ile belge içinde kaleme alınıp düzenlendikleri ortaya konulmaktadır. Belgelerin rükünleri, tek tek batıdaki karşılıkları verilerek açıklanıyor. Açıklamalarda bol bol örnek veriliyor. Belgelerin daha iyi anlaşılması için de Osmanlı divan teşkilâtı tanıtılıyor. Diplomatikanın son bölümü yazarlarının Polonyalı oluşlarından olacak Polonya'nın doğu ülkeleriyle olan münasebetlerine ayrılmış. Ayrıca Polonya'ya gönderilen Osmanlı elçileri ile İstanbul'a gönderilen Polonya elçilerinin görevli bulundukları tarihler belirtilerek listeleniyor. Türkiye ile Polonya arasında yapılan antlaşmaların listesiyle bu bölüm sona eriyor.

Son bölüm ise yardımcı disiplinlere ayrılmış. İlk incelenen konu kronoloji. Burada hicri tarihin ne olduğu ve miladi tarihe nasıl çevrildiği formule edilerek anlatılıyor. Yayınlanmış hicri tarihleri miladi tarihlere çevirme klavuzların bir listesi de var. Osmanlı padişahları Kırım hanları ve İran şahlarının saltanatta kaldığı yıllar hicri tarihlere göre belirtilerek sıralanmış. Burada nasb ve azl tarihleri hicri olarak verilmiş. Sadrazamların da listesi var. Her ne kadar başında Osmanlı sadrazamları desede tamamı verilmemiş. Sadece II. Beyazıtın 2. veziri Davut Paşadan IV. Mustafanın firari sadrazamı Keçiboynuzu ağa İbrahim Hilmi Paşaya kadar olanların isimleri var. İsimleri okurken pek alışık olmadığımız bir durumla karşılaşıyoruz. Ben size Arnavud Davut, Osman Özdemiroğlu, İbrahim Damat, Ali Merzifonlu gibi isimleri söylesem aklınıza ne gelir? Mahalle kabadayıları ya da esnafı! Hayır! Yanılıyorsunuz. Bunların hepsi sadrazam adı. Çeviren, ingilizceden Türkçeye olduğu gibi çevirmiş. Bize göre çevirirken İbrahim Cendereli yerine Çandarlı İbrahim Paşa, Mustafa yerine Hoca Mustafa Paşa, Hafız İsmail yerine Bostancıbaşı Hafız İsmail Paşa, Mustafa Merzifonlu yerine Merzifonlu Kara Mustafa Paşa yazsa hiç de fena olmazdı. En azından isimlerin sonuna Paşa ünvanını koyabilirdi. Bu listede yazılı sadrazamların isimlerinin doğrusunu merak edenler İ. H. Danişmend'in kronolojisiyle M. Sertoğlunun Tarih Lûgatine müracaat edebilirler.

Nümizmatik Tarihi, Coğrafya ve Türk tarihinin başlıca kaynakları ile bu bölüm sona eriyor.

Kitabın sonunda ise sadece adı index olan bölüm var. Adı diyoruz çünkü indexte olan bir kelimeye baktığımızda gönderilen sayfada o kelimeye rastlıyamıyoruz. Diyelim ki manastırlarla ilgili bir araştırma yapıyorsunuz. İndexte gözünüze Rila Manastırı ilişiyor. Karşısında yazılı 82 sayfayı çeviriyorsunuz. Baştan sona okuyorsunuz. Böyle bir kelimeyle karşılaşmıyorsunuz. Belki gözünüzden kaçmıştır diye tekrar okuyorsunuz yine yok. Belki bir başkası farkeder diye yanınızdakine okutuyorsunuz ve o sayfada o kelimenin olmadığına iyice emin oluyorsunuz. Belki sayfa numarası atlamıştır ve ya ters yazılmıştır diye bir önceki bir sonraki sayfalar ile 28 sayfaları da okuyorsunuz. Ama nafile yine yok. Aynı şekilde T. Kitapçı 220, Kahire kütüphanesi 78, Osman Turan 224, Rıza Nur 240, Rüştü Bey 135, Yıldız 32 de yok. Elbette olmayanların hepsi bu kadar değil. Bizim bütün indexi kontrol etmeye vaktimiz ve sabrımız olmadığından burada kesiyoruz.

Daha önce de söylediğimiz gibi bu kitap 1955'de basılmış ve zamanına kadar çıkan yayınların en önemlileri ilgili konularda verilmiş. Gönül isterdi ki kitabın baskısından sonra geçen 38 yılda yapılan çalışmaların önemlileri, ilgili konuların altına ilâve edilsin. Bu iş de ehline verilsin. Böylece kitap günümüze de cevap versin. 38 yıl çevrilmeyerek işlenen hata bu yolla hafifletilebilirdi.